

PS 4/90

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE „NICOLAE IORGA”

STUDII ȘI MATERIALE
DE
ISTORIE
MODERNĂ

VOL. XXXV

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ACADEMIA ROMÂNĂ

BIBLIOTECA INSTITUTULUI DE ISTORIE „N. IORGA”
COPIA 214/80
INVENTAR 39802

COLEGIUL ȘTIINȚIFIC

JEAN-PAUL BLED (Universitatea Sorbona, Paris VI), FRANCESCO GUIDA (Universitatea Roma III), ANDREI EȘANU, membru de onoare al Academiei Române (Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Republicii Moldova) DUMITRU VITCU (Institutul de Istorie „A.D. Xenopol”, Iași).

COMITETUL DE REDACȚIE

DORINA RUSU, membru corespondent al Academiei Române (redactor șef), ALEXANDRU MAMINA (redactor șef adjunct), BOGDAN MATEESCU (secretar de redacție), RALUCA TOMI, DANIEL GICU.

Revista „STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ” apare o dată pe an.
La revue „STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ” paraît une fois par an.

Revista se poate procura contracost de la:

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711, București, România, tel.: 40-21-318 81 46; 40-21-318 81 06; fax: 40-21-318 24 44; e-mail: edacad@ear.ro.

Comenzile pentru abonamente se primesc la:

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L.

P.O. Box 77-19, sector 3, București, România; tel. 4021 210 6787, 4021 610 6765; e-mail: office@orionpress.ro

S.C. MANPRES DISTRIBUTION S.R.L.

Piața Presei Libere nr. 1, Corp B, etaj 3, cam. 301-302, sector 1, București; tel.: +40 21 314 63 39, fax: +40 21 314 63 39

DEREX COM S.R.L.

E-mail: derex_com@yahoo.com

SORIRORISOLUTIONS

E-mail: sorin.costreie@sorirori.ro, rosana.guta@sorirori.ro; tel.: +40 765 262 077, +40 765 166 433; website: http://www.sorirori.ro

CRIS MEDIA PRESS IMPEX S.R.L.

P.O. Box 41-71, sector 1, București, România; Tel./Fax: 004 0722 333 405, 004 0744 325 043; E-mail: office.crismedia@gmail.com

Correspondența, manuscrisele și publicațiile vor fi trimise pe adresa Comitetului de redacție:
B-dul Aviatorilor 1, 011851, București, tel.: 021 212 53 37.

Redactor: Adriana PETRE
Tehnoredactor: Liliana LICĂ
Coperta: Mariana MOCANU

Lucrare apărută cu sprijin financiar din
Fondul Recurent al Donatorilor – Academia Română

© 2022, EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

www.ear.ro

<https://biblioteca-digitala.ro/> / <https://www.iini.ro>

STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ

Vol. XXXV, 2022

SUMAR

GEOPOLITICĂ ȘI RELAȚII INTERNAȚIONALE

- ALEXANDRU MAMINA, *Geopolitică pe durata medie în sud-estul Europei: 1829, 1878, 1913* 3
- RALUCA TOMI, *La neutralità italiana e l'opinione pubblica romena* 9

ISTORIE SOCIALĂ ȘI ISTORIE CULTURALĂ

- BOGDAN MATEESCU, *De la o generație la alta: formarea gospodăriilor rurale în Țara Românească în 1838* 25
- NICOLETA ROMAN, *Ilegitimitate, copii abandonati și adopție în Țara Românească la începutul perioadei regulamentare (1832)* 65
- DANIEL GICU, *Nicolae Iorga și și balada populară ca sursă pentru istorici* 103

ACTIVITATE ȘTIINȚIFICĂ

- The Wars of Independence, Diplomacy and Society. New Perspectives and Approaches on the Great Eastern Crisis 1875-1878.* Departamentul pentru Politică de Apărare, Planificare și Relații Internaționale al Ministerului Apărării Naționale, Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, 9-10 mai 2022 (*Alexandru Mamina*) 125

RECENZII

- ANEMARI MONICA NEGRU (editor), *Din scrierile uitate ale Aidei Vrioni*, vol. I, Memorii și corespondență, București, Arhivele Naționale ale României, 2021, 490 p. (*Nicoleta Roman*) 127
- FRANCESCO GUIDA, *România în secolul XX*, Chișinău, Editura Cartier, 2019, 382 p. (*Raluca Tomi*) 129
- GELU SABĂU, *De la romantism la național-comunism*, Iași, Editura Institutul European, 505 p. (*Dan Chiță*) 133
- ION CÂRJA, IOANA RUSTOIU, SMARANDA CUTEAN, ZORAN MARCOV (editori), *Proiecte și destine românești în amurg de imperii: Legiunea Română în Italia*

<i>(documente vizuale)/ Progetti e destini romeni al tramonto degli imperi: la legione Romena d Italia (documenti visuali)</i> , Cluj-Napoca, Editura Argonaut-Editura Mega, 2021, 114 p. (<i>Raluca Tomi</i>)	139
DAVID HOPKIN, <i>Voices of the People in Nineteenth-century France</i> , Cambridge, UK, Cambridge University Press, 2012, 296 p. (<i>Daniel Gicu</i>)	141

IN MEMORIAM

Acad. <u>DAN BERINDEI</u> (<i>acad. Ioan-Aurel Pop</i>)	143
<u>APOSTOL STAN</u> (<i>Cristian Vasile</i>)	145
<u>IRINA GAVRILĂ</u> (<i>Daniela Bușă</i>)	147

GEOPOLITICĂ PE DURATA MEDIE ÎN SUD-ESTUL EUROPEI: 1829, 1878, 1913

ALEXANDRU MAMINA
(*Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”*)

O abordare geopolitică a evoluțiilor internaționale are în centrul său raporturile de putere dintre state, așa cum se exprimă acestea pe trei paliere: al forței armate, al bogățiilor naturale și al accesului la principalele rute comerciale. Sub toate aceste aspecte puterea presupune un spațiu în care se exercită. Prin urmare, puterea se precizează finalmente ca [un] control asupra teritoriului. Din această perspectivă, noțiunea corelativă puterii este aceea de hegemonie. Un stat hegemon, potrivit terminologiei lui Carl Schmitt, este statul care își extinde protecția militară, de fapt controlul, asupra altor state sau regiuni. Capacitatea militară prevalează așadar asupra capacității economice. Așa se explică faptul că în aria euroatlantică Statele Unite ale Americii dețin poziția hegemonică, nu Germania, deși economia germană este mai performantă decât economia americană.

Pentru a-și asigura securitatea și a-și lărgi eventual controlul, statele hegemonice manifestă o vocație imperială. Nu neapărat în sensul extinderii teritoriale despre care vorbea Friedrich Ratzel, dar în sensul extinderii sferei lor de influență. Metodele folosite au variat. Marea Britanie, Franța, Rusia, Germania au recurs la cuceriri și la instituirea de protectorate. Statele Unite ale Americii au acționat prin intermediul unor „guverne prietene” și prin finanțarea grupărilor politice și militare favorabile lor.

În ceea ce privește sud-estul Europei, Congresul de la Berlin din 1878 a marcat un moment de turnură în dinamica raporturilor de putere. Mai precis, logicii imperiale care le gestionase până atunci i s-a substituit raționalitatea statelor naționale.

Până la Congresul de la Berlin dinamica geopolitică a sud-estului Europei a constat în pierderea progresivă a controlului de către Imperiul otoman, invers proporțională cu creșterea influenței puterilor europene și în particular a Rusiei. De fapt, statele cele mai bine plasate pentru a prelua hegemonia exercitată până atunci de Poartă erau două: Rusia și Austria (ulterior Austro-Ungaria), care puteau desfășura trupe terestre în regiune. Influența Marii Britanii și a Franței se exercita prin intermediari – la început Grecia în primul caz, Egiptul în al doilea – și era condiționată de existența unei concertări internaționale, cum s-a întâmplat cu

oazia războiului Crimeii. Totuși, în ciuda faptului că Austria era deja prezentă în Balcani, Rusia era avantajată de trei factori. În primul rând de forța sa militară: armata rusă era mai numeroasă și mai performantă decât cea austriacă, așa cum s-a văzut spre exemplu în 1849, atunci când a fost nevoie de implicarea Rusiei pentru a înfrânge revoluția din Ungaria. În al doilea rând de teritoriu: în timp ce o desfășurare militară austriacă masivă era stânjenită de relieful muntos al Peninsulei balcanice, podișul jos al Moldovei și câmpia Valahiei ofereau trupelor ruse un spațiu de manevră mai larg, cu linii de comunicație mai ușor de menținut. Astfel, în 1806, 1828, 1853 și 1877 principatele române, apoi România, au devenit baza pentru operațiunile armatei ruse la sud de Dunăre. În al treilea rând de confesiune, atâta timp cât majoritatea locuitorilor din sud-estul Europei erau creștini ortodocși. Încă de la tratatul încheiat la Kuchuk Kainarji, în 1774, Rusia și-a legitimat intervenția în regiune în calitate de protectoare a creștinilor ortodocși din Imperiul otoman. O altă sursă de legitimare a reprezentat-o panslavismul, care afirma rolul eliberator al poporului rus în contextul chestiunii orientale [eastern question]¹. Numai că panslavismul, deși putea să rezoneze favorabil în cazul bulgarilor, sârbilor și muntenegrenilor, risca să-i îndepărteze pe greci, albanezi și români².

În mod curent, se consideră că obiectivul strategic al Rusiei a fost să ocupe zona Strâmtorilor, pentru a domina în exclusivitate Marea Neagră și pentru a ieși în Mediterana răsăriteană de unde ar fi putut să amenințe interesele britanice, în special ruta spre India. În realitate însă Rusia nu era o forță navală capabilă să se angajeze într-o expansiune pe mare. Reglementarea regimului Strâmtorilor, dominația Mării Negre, ieșirea prin intermediul Bulgariei la Marea Egee au constituit numai mijloace tactice, obiectivul strategic fiind controlul Balcanilor pe uscat³. În acest scop Rusia a procedat în două moduri. Până la războiul Crimeii a urmărit slăbirea Porții și plasarea acesteia, pe cât posibil, sub tutela ei. După războiul Crimeii a încurajat mișcările de emancipare națională din Balcani, în speranța că statele de aici vor intra în acest fel sub influența sa politică și militară.

Austria, pe de altă parte, avea un potențial de expansiune limitat în regiune. Ocuparea unor teritorii locuite de slavi, sărace și înapoiate ar fi condus la o amplificare a problemelor sale interne⁴. De aceea, până în 1877-1878 Austria, devenită mai târziu Austro-Ungaria, a fost favorabilă prezervării integrității Imperiului otoman, ca o modalitate de a preveni creșterea influenței ruse în sud-

¹ N. J. Danilewsky, *La doctrine panslaviste. La Russie et l'Europe* (resumé par J. J. Skupiewski), Bucarest, Bureaux de la «Liberté Roumaine», 1890, p. 72-73.

² Barbara Jelavich, *A Century of Russian Foreign Policy, 1814-1914*, Philadelphia and New York, J. B. Lippincott Company, (1964), p. 60.

³ Pierre Renouvin, Jean-Baptiste Duroselle, *Introduction à l'histoire des relations internationales*, Paris, Librairie Armand Colin, 1966, p. 17.

⁴ Barbara Jelavich, *The Habsburg Empire in European Affairs, 1814-1918*, Chicago, Rand Mc.Nally & Company, (1969), p. 41.

estul Europei. A căutat îndeosebi să mențină sangeacul [sanjak] Novi Pazar, pentru a evita ca Serbia și Muntenegru să aibă frontieră comună, și să împiedice ca Muntenegru să obțină un port la Marea Adriatică.

Primul transfer semnificativ de hegemonie s-a înregistrat în urma Tratatului de pace de la Adrianopol din 1829. Atunci Imperiul otoman a pierdut Serbia și jumătatea de sud a Greciei și fost obligat să abandoneze punctele fortificate din Valahia: Turnu, Giurgiu, Brăila. Rusia, în schimb, și-a impus protectoratul asupra principatelor române și a primit Delta Dunării, ceea ce însemna că exercita controlul exclusiv la gurile fluviului. Patru ani mai târziu, prin Tratatul de alianță de la Unkiar Iskelessi, Rusia a devenit practic garantul securității militare a Imperiului otoman, incapabil să reziste singur în confruntarea cu Egiptul lui Mehmed Ali.

Avansul Rusiei în sud-estul Europei a suferit un regres după înfrângerea în războiul Crimeii și Congresul de pace de la Paris din 1856, când a fost obligată să retrocedeze Moldovei sudul Basarabiei și să accepte înființarea Comisiei Europene a Dunării, pierzând astfel controlul exclusiv la gurile fluviului. În acord cu Franța a revenit însă destul de rapid, mai precis în 1858, sprijinind revolta antiotomană a Muntenegrului și extinderea teritorială a acestuia în detrimentul Porții.

Punctul maxim al influenței Rusiei în regiune a fost atins odată cu semnarea Tratatului de pace de la San Stefano în 1878, deoarece formarea statului bulgar cu ieșire la Marea Egee și prezența trupelor sale aici timp de doi ani o plasau într-o poziție dominantă de la gurile Dunării până în Peninsula balcanică. Hegemonia rusească a fost însă de scurtă durată, până la Congresul de la Berlin din același an, convocat la insistențele Marii Britanii în principal, care își simțea amenințate interesele strategice în Mediterana răsăriteană. Deși la Berlin s-a hotărât ca Rusia să primească de la România sudul Basarabiei, ieșirea ei la Marea Egee prin intermediul Bulgariei a fost blocată de crearea provinciei Rumelia cu un guvernator creștin numit de sultan, în timp ce Austro-Ungaria a ocupat Bosnia și Herțegovina întărindu-și poziția în vestul Balcanilor. După aderarea României la Tripla Alianță în 1883 s-a închis și calea de acces folosită până atunci de armata rusă pentru a trece la sud de Dunăre.

Congresul de la Berlin a stabilit așadar un anume echilibru de forțe în sud-estul Europei, atât între marile puteri, cât și între statele de aici. Propriu-zis, Congresul de la Berlin a inaugurat o situație particulară, și anume aceea că nu a mai existat un stat hegemon, adică un stat care să controleze singur regiunea. Marile puteri nu au mai intervenit pe teren în mod direct, au făcut-o numai prin intermediul statelor mai mici, mai ales Bulgaria și Serbia, încercând să le atragă în sfera lor de influență. Astfel, Bulgaria a început prin a fi apropiata Rusiei, pentru a ajunge mai târziu alături de Austro-Ungaria. Serbia a parcurs, din anii 1880 până la primul război mondial, o evoluție inversă. Același lucru s-a întâmplat și în cazul României.

În noile circumstanțe problema fundamentală în sud-estul Europei nu a mai fost transferul de hegemonie de la un imperiu la altul ci încheierea procesului de realizare a statelor naționale, a cărui miză teritorială a reprezentat-o împărțirea Macedoniei, aflată încă sub stăpânirea Porții. Paradoxal, tocmai echilibrul de forțe între statele de aici a generat conflicte politice și militare, fiindcă fiecare încerca periodic să prevaleze în raport cu celelalte, dar fără a avea capacitatea de a reuși în mod decisiv.

Schimbarea geopolitică s-a reflectat în relațiile diplomatice. Congresul de la Berlin a fost ultima ocazie în care marile puteri au procedat în manieră imperială, hotărând pentru statele mici fără ca voința acestora să fie luată în considerare. Nici măcar România nu a fost acceptată la negocieri, chiar dacă luptase alături de Rusia în războiul din 1877-1878. Mai mult, a fost obligată să cedeze Rusiei sudul Basarabiei în schimbul Dobrogei. După aceea, însă, statele mici au fost în măsură să respingă unele reglementări ale marilor puteri care le afectau suveranitatea, așa cum a făcut România în 1883, când a refuzat să recunoască mai multe articole ale Tratatului de la Londra privind navigația pe Dunăre. De asemenea, după războaiele dintre ele statele mici din zonă au început să încheie pace fără implicarea marilor puteri. S-a întâmplat în 1885, după războiul dintre Serbia și Bulgaria. S-a întâmplat în mod special în 1913 la București, după al doilea război balcanic, președintele Conferinței de pace fiind prim-ministrul României Titu Maiorescu. Intenția Austro-Ungariei de a fi convocată o conferință europeană pentru a ratifica Tratatul de la București denota exact frustrarea unei mari puteri care fusese lăsată în afara jocului.

Geopolitica se referă la poziție, resurse, control. Politica statului național se referă la voința de acțiune colectivă și la organizare. Elementul lor comun este teritoriul. În sud-estul Europei formarea statelor naționale a implicat modificarea *statu quo*-ului imperial. Numai că încadrarea teritorială a națiunilor nu a fost niciodată omogenă. În plus, unele condiții geografice au continuat să alimenteze disputele politice. Aminim izolarea continentală a Serbiei, care a căutat să iasă la Marea Adriatică în detrimentul Albaniei, sau inexistența unei frontiere naturale între România și Bulgaria în Dobrogea, care a lăsat loc liber neînțelegerilor privind frontiera politică până la al doilea război mondial. Sunt aspecte care țin de ceea ce se cheamă constantele istoriei. Ele nu determină la modul absolut evenimentele, dar le imprimă o anumită orientare și coerență la nivelul explicației.

GÉOPOLITIQUE SUR LA MOYENNE DURÉE DANS L'EUROPE DE SUD-EST: 1829, 1878, 1913

Résumé

L'article synthétise les évolutions des relations internationales dans le sud-est de l'Europe pendant le XIXème siècle et au début du XXème siècle par le biais d'une approche géopolitique, qui porte vers les rapports de force entre les différents acteurs sur le terrain, c'est à dire les Empires ottoman, russe et autrichien (puis Autriche-Hongrie), mais aussi les États-nation constitués dans la

région. On voit ainsi d'abord le transfert d'hégémonie de l'Empire ottoman surtout à la Russie. Après le Congrès de paix tenu à Berlin en 1878 il s'agissait d'une situation toute particulière, parce qu'il n'exista plus un pouvoir impérial dominant, mais plusieurs États-nations de force presque égale. C'était une conjoncture favorable à l'affirmation politique des nations au sud-est de l'Europe et en même temps une situation qui engendra des conflits régionaux, autant que chaque État était en mesure de se dresser contre un autre mais sans avoir la puissance nécessaire de s'imposer effectivement.

Mots-clefs: Europe de sud-est, géopolitique, hégémonie, États-nation.

LA NEUTRALITÀ ITALIANA E L'OPINIONE PUBBLICA ROMENA¹

RALUCA TOMI

(Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”)

„Sotto un cielo cosparso di stelle, alla Villa Borghese, durante una rappresentazione all'aperto dell'*Aida*, sotto la bacchetta di Mascagni, nella folla corse una voce. Era la notizia dell'attentato di Sarajevo. Gli spettatori, che non si lasciavano ingannare dalle parole rassicuranti dei pacifisti, remunerati o sinceri che fossero, sentirono passare il soffio che precedeva la tempesta in quella serena e profumata notte d'estate e seppero che la sanguinosa morte di Francesco Ferdinando apriva le porte del tempio di Giano per una guerra che avrebbe sconvolto il mondo”².

Nel presente articolo cerchiamo di presentare qualche eco della neutralità italiana nell'opinione pubblica romena (agosto 1914 – maggio 1915)³. Le fonti

---

¹ Questo articolo è basato sulla comunicazione presentata al convegno *Romania e Italia nella Prima Guerra Mondiale*, 10 – 11 ottobre 2014, Accademia di Romania, Roma.

² D. Ghyka, *Memorii*, Iași, Institutul European, 2004, p. 186 – 187.

³ Per il argomento vedi: Șerban Rădulescu-Zoner, *Convergences des relations diplomatiques roumano-italiennes à la veille de la première guerre mondiale* in „Rassegna Storica del Risorgimento”, luglio-settembre 1974, Roma, p. 427–445; Ion Bulei, *Arcul așteptării 1914, 1915, 1916*, București, Editura Eminescu, 1981; Glenn E. Torrey, *The Romanian-Italian agreement of 23 september 1914*, in idem, *Romania and War World I. A collection of studies*, Iași, Oxford, Portland, The Center for Romanian Studies, 1998, p. 75–94; A. Iordache, *Reorientarea politică a României și neutralitatea armată 1914–1916*, București, Paideia, 1998; C. Bușe, *Des interférences politico-diplomatiques roumaino-italiennes pendant les années 1914–1915*, in Constantin Bușe, Ileana Căzan (a cura di), *Istorie și societate. Culegere de studii de istorie modernă și contemporană*, București, Editura Universității din București, 2000, p. 125–138; Rudolf Dinu, Ion Bulei (ed.), *La Romania nella Grande Guerra: documenti militari e politici italiani 1914–1918*, București, Editura Militară, 2006; Dorel Bușe, *România și Italia în fața primului război mondial (1914–1915)*, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2006; Idem, *Relațiile politico-diplomatice româno-italiene în perioada afirmării principiului naționalităților în Europa Centrală și de Sus-Est 1914–1920*, București, Editura Universității Naționale de Apărare Carol I, 2007; Rudolf Dinu, *The Reluctant Ally. Romanian's Relations with Central Empires and Italy at the Beginning of the Great War (1914 – 1915)*, in „Revista Istorică”, XXVII(2016), nr. 1–2, p. 5–28; Antonio D'Alessandri, *La scelta romena della neutralità e la stampa italiana (agosto – ottobre 1914)*, in „Quaderni della Casa Romena di Venezia, XII (2017), p. 17 – 30; Antonio D'Alessandri e Rudolf Dinu (a cura di), *Il Sud-est europeo el el Grandi potenze. Questioni nazionali e ambizioni egemoniche dopo il Congresso di Berlino*, Roma, Roma Tre-Press, 2020 etc.

utilizzate sono soprattutto le pubblicazioni dell'epoca (la stampa, gli opuscoli, le conferenze), corroborate con le memorie edite o inedite delle personalità politiche romene, per mettere in risalto l'ansia e i dilemmi di una generazione all'alba di una nuova epoca.

Nella nostra ricerca abbiamo letto giornali di varie coloriture politiche-liberali („Viitorul”, „L'Indépendance Roumaine”), conservatori („La Politique” – Alexandru Marghiloman, „Epoca” – Nicolae Filipescu), conservatori democratici („La Roumanie”, „Acțiunea”), indipendenti („Adevărul” – Constantin Mille), „Universul” (che all'epoca godeva dell'appoggio della famiglia Brătianu), „Neamul Românesc” (Nicolae Iorga), „Minerva”, di sinistra („Facla” – N. D. Cocea), cattolici („Viața” – Săbăoani, „Viața Românească” – Jassy) – delle principali città della Romania e delle provincie della Monarchia Duale: „Gazeta Transilvaniei” (Brașov), „Românul” (Arad), „Telegraful Român” (Sibiu).

Dalla ricerca eseguita emergono alcune questioni della politica italiana e delle relazioni romeno-italiane presentate all'opinione pubblica romena: la motivazione dell'adozione della neutralità da parte dell'Italia, le opinioni dei partiti e dei gruppi politici italiani nei confronti della politica del governo di Antonio Salandra, la difficoltà di scegliere fra i Poteri Centrali e l'Intesa; l'opportunità di un'azione comune italo-romena; lo stato d'animo della popolazione della Penisola nel periodo della neutralità.

Se l'Italia „più intimamente unificata e più vecchia alleata non considera che ci sia un „casus belli”, inarmiamoci a difendere i confini e basta per il momento”, diceva Alexandru Marghiloman nel Consiglio reale di Sinaia, dove si decise anche la posizione della Romania nei confronti dello scoppio della guerra⁴. A suo turno, lo storico Ioan Ursu scriveva nelle sue memorie: „Senza l'esempio dell'Italia, che poco prima aveva dichiarato l'inesistenza del “casus foederis”...chissà se i nostri politici riuniti nel Consiglio reale avessero trovato argomenti forti e le armi necessarie per difendersi contro le insistenze dell'anziano monarca”⁵. In agosto 1914 sulla maggior parte dei giornali dello spazio romeno compaiono le domande: Che cosa sta succedendo con l'Italia? Perché non ha rispettato la sua adesione alla Triplice Alleanza? Su „Viitorul” e su „Epoca” veniva riprodotto un articolo de „L'Adriatico”, dove si affermava che l'ingresso dell'Italia dalla parte dei suoi alleati avrebbe provocato l'attacco della sua flotta da parte dei franco-britannici. Il carattere difensivo della Triplice Alleanza e il fatto che Roma non era stata avvertita dell'aggressione dell'Austria in Serbia, furono altri argomenti a favore della

⁴ Alexandru Marghiloman, *Note politice, vol.I, România și războaiele balcanice (1912–1913); România și primul război mondial (1914–1919); Neutralitatea (1914–1916)*, București, Editura Scripta, 1993, p. 159; I. Gh. Duca, *Memorii, vol. I, Neutralitatea, partea I (1914–1915)*, București, Editura Express, 1992, p. 56–61.

⁵ Ioan Ursu, *Memorii*, Biblioteca della Accademia Romana (BAR), A 1246, 43–44.

neutralità italiana. Così su „Gazeta Transilvaniei” si concludeva che „l'Italia non può essere tacciata di slealtà”⁶. Su „Minerva”, G. Bogdan Duică aggiungeva un'altra ragione: i sentimenti antiaustriaci degli italiani avevano influito sulla decisione del governo. Egli affermava, nel articolo *Neutralitatea Italiei (La neutralità d'Italia)*, che l'Italia non poteva combattere contro l'Inghilterra e che sin dal 1908 l'ambasciatore francese a Roma, Camille Barrère, aveva vaticinato che „l'Italia rimarrà neutra nella guerra”⁷. „La Politique”, un giornale vicino alle cerchie del conservatore filotedesco Alexandru Marghiloman, sosteneva un'altra opinione. Spiegava la neutralità italiana con la fragile situazione economica del regno, che era stato coinvolto nella guerra di Libia e indebolito dai tumulti sociali di giugno (si parla della „Settimana Rossa” di Ancona). Su „Românul” di Arad si inseriva un articolo preso dalla stampa ungherese nel quale l'Italia veniva accusata di aver tradito la fedeltà nei confronti della Triplice Alleanza, alla quale aveva aderito⁸.

Forse l'analisi più accurata della decisione di neutralità dell'Italia fu fatta da Emanoil Porumbaru, il ministro degli esteri romeno, il 7 settembre 1914. Questi metteva in evidenza la situazione delicata dell'Italia, conosciuta tanto a Berlino quanto a Vienna, che erano consapevoli che „la partecipazione dell'Italia a una guerra generale europea non era scontata”. In terraferma temeva la rivalità dell'Austria, che deteneva territori abitati dagli italiani, e sul mare la rivalità della Francia. „Ecco perché l'Italia è stata costretta a restare neutra. Ecco perché entrambi i gruppi dei poteri in conflitto credono che essa manterrà lo stesso atteggiamento e non trovano niente da imputarle. Ecco perché essa stessa è costretta a restare neutra, finché non potrà pronosticare quale delle parti sarà vincente nella guerra”⁹.

La neutralità italiana fu unanimamente approvata dall'opinione pubblica della Penisola. Dimitrie Ghyka, il rappresentante della Romania a Roma, notava „il sollievo” degli italiani quando vennero a conoscenza della dichiarazione della neutralità¹⁰. Su „Universul” veniva pubblicato un articolo firmato da Romeo Lovera e intitolato *Scrisoare din Roma. Atitudinea Italiei/ Lettera da Roma. La posizione dell'Italia*, su cui si scriveva che tutto il Paese approvava la decisione del governo.

„L'Italia ha molto saggiamento trovato il mezzo di dichiararsi neutra”, affermava il generale Alexandru Averescu¹¹, mentre Nicolae Iorga osservava che lo stato di neutralità non rappresentasse una vigliaccheria, ma fosse solo un

⁶ „Gazeta Transilvaniei”, Braşov, 26 luglio/8 agosto 1914.

⁷ „Minerva”, Bucarest, 20 agosto 1914.

⁸ „Românul”, Arad, 27 luglio/9 agosto.

⁹ BAR, Archivio personale Emanoil Porumbaru, I mss 2.

¹⁰ D. Ghyka, *op. cit.*, p. 187.

¹¹ Alexandru Averescu, *Noiţe zilnice din războiu 1914–1916 (Neutralitatea)*, Bucureşti, Institutul de Arte Gafice şi Editură „Apollo”, 1937, p. 13.

periodo in cui i governi cercassero di „trovare la formula che aprisse la via verso il futuro senza mettere in pericolo il presente”¹². Neutralità oppure intervento armato? Mantenere l’alleanza con la Triplice Alleanza o aderire all’Intesa? Ecco le domande alle quali doveva rispondere la classe politica italiana seguita con interesse dai leader di Bucarest, che si trovavano di fronte agli stessi dilemmi¹³. Su „Epoca”, il 7 settembre si presentava la posizione del partito radicale italiano desideroso di affrettare l’uscita dalla neutralità. Con 8 deputati e 3 rappresentanti nel governo (Ettore Sacchi, Luigi Credaro, Francesco Saverio Nitti), i radicali insieme ai repubblicani e ai socialisti riformisti iniziarono una campagna a favore dell’Intesa. Su „Viitorul” e „Gazeta Transilvaniei” venne pubblicato un articolo preso dal „Giornale d’Italia” nel quale venivano presentate le seguenti opinioni dei partiti e dei gruppi politici italiani: la neutralità con il rafforzamento dell’apparato militare, un’idea appoggiata dal governo e dai partiti costituzionali; la neutralità illimitata che avrebbe tenuto lo stato lontano dai tumulti sociali o dalla crisi economica, un’opinione alla quale avevano aderito una parte dei socialisti, alcuni parlamentari ed ex presidenti del consiglio, tra cui anche Luigi Luzzatti; l’intervento armato per la realizzazione degli ideali nazionali, un’idea appoggiata dai socialisti riformisti, radicali, repubblicani, nazionalisti. L’autore dell’articolo, *În jurul neutralității Italiei (Intorno alla neutralità d’Italia)*, concludeva: „la maggior parte del popolo è dalla parte del governo”¹⁴. „Adevărul” intraprendeva una vera e propria indagine giornalistica e il 14 gennaio 1915 annunciava l’apparizione di alcuni articoli sotto il titolo *Ce face Italia?/Cosa fa l’Italia?*, firmati dall’inviato speciale in Italia, Eugen Pom, che per 10 giorni riuscì a discutere con politici di vari partiti. La risposta del repubblicano Salvatore Barzilai fu concisa e sincera: l’Italia entrerà in azione. Non credeva che l’Austria avrebbe ceduto i territori abitati dagli italiani senza una guerra¹⁵. Ernesto Artom, deputato e presidente della Lega italo-romena era un moderato e un fautore dell’ottenimento delle richieste italiane per via pacifica. Guido Celli, socialista riformista e collaboratore al „Messaggero”, era un

¹² „Viitorul”, Bucarest, il 31 ottobre 1914, *Neutritii (I neutri)*.

¹³ Per la posizione della classe politica italiana sulla neutralità vedi anche: Benedetto Croce, *Storia d’Italia dal 1871 al 1915*, Bari, Laterza, 1959, p. 294 - 312; Mantegazza V., *Storia della guerra mondiale*, vol. II, Milano, Editore Italiani, 1915, p.105-119; Mack-Smith D., *Storia d’Italia 1861-1969*, Bari, Laterza, 1981, p. 1073-1079; R. Reali, *Gli intellettuali italiani nel dibattito sull’intervenzione nella prima guerra mondiale*, in Gheorghe Mândrescu-Giordano Altarozzi (a cura di), *Războiul și societatea în secolul XX. Lucrările sesiunii italo-române Cluj-Napoca-Arcalia, 6-8 mai 2005/Guerra e società nel XX secolo. Atti del convegno italo-romeno, Cluj-Napoca-Arcalia, 6-8 maggio 2005*, Cluj-Napoca, Roma, 2007, p. 45-67 etc.

¹⁴ „Viitorul”, Bucarest, il 12 settembre 1914; alcuni articoli sulla neutralità anche in „Gazeta Transilvaniei”, 5/18 settembre e 6/19 settembre 1914.

¹⁵ „Adevărul”, Bucarest, il 17 gennaio 1915.

deciso sostenitore dell'ingresso nella guerra, tanto per ottenere i territori nazionali quanto per sollevare il morale degli italiani¹⁶. Luigi Ferro, un radicale italiano, era un simpatizzante della Triplice Intesa e dichiarava che soltanto un'intervento militare avrebbe potuto restituire il prestigio all'Italia. Giuseppe Pontremoli, il direttore del giornale „Secolo”, dichiarò che tutti gli intellettuali italiani avrebbero affermato il loro appoggio per la guerra. Innocenzo Cappa, repubblicano, affermava che l'Italia sarebbe entrata in guerra contro l'Austria. Un commovente incontro fu quello con Ricciotti Garibaldi proprio dopo il funerale dei due figli caduti sui campi di battaglia della Francia. Il figlio di Garibaldi era convinto che il popolo sarebbe entrato in azione e colpiva il suo rispetto per il principio delle nazionalità. Si mostrava sicuro dell'individualità delle nazioni slave dei Balcani, che si sarebbero opposte al panslavismo promosso da San Pietroburgo. Alla fine dell'intervista Ricciotti Garibaldi affermava che la Transilvania e la Bucovina appartenevano alla Romania¹⁷. Un'analisi sorprendente del mondo politico italiano fu realizzata da Apostol Culea nel suo libro pubblicato nel 1914, *Însemnări din cultura Italiei (Appunti sulla cultura italiana)*, un'opera apprezzata da Nicolae Iorga e presentata su „Neamul Românesc”¹⁸. L'autore, un intelligente maestro di scuola romeno che fece un viaggio in Italia per studiare il sistema d'insegnamento della Penisola, dedicava alla vita politica un capitolo intitolato *Socialiști și naționaliști (Socialisti e nazionalisti)*. Secondo lui, la vita politica italiana era in continua trasformazione. Nel campo dei socialisti notò il gruppo dei socialisti moderati o riformisti che facevano piuttosto „socialismo patriottico”. Questi si erano allontanati da Marx e stavano reinventando Mazzini: „i principi marxisti si basano sulla forza, quelli mazzinisti sul diritto e sul dovere”¹⁹. I socialisti riformisti non erano pacifisti, si pronunciavano a favore dell'intervento militare e persino dell'espansione coloniale²⁰. Mentre Apostol Culea notava le nuove posizioni dei socialisti italiani, su „Facla” si stampava un articolo del socialista francese Gustave Hervé, che criticava la mancanza di reazione dei cosiddetti socialisti ufficiali di fronte alla guerra. Questi militavano per il mantenimento della pace, ma l'autore era convinto che „loro non impediranno l'Italia di Garibaldi, di Vittorio Emanuele II, l'Italia liberale e repubblicana di appoggiare la Francia e l'Inghilterra”²¹. La stampa romena presentava anche la polemica

¹⁶ „Adevărul”, Bucarest, il 19 gennaio 1915.

¹⁷ „Adevărul”, Bucarest, il 22 gennaio 1915.

¹⁸ „Neamul românesc”, Bucarest, il 28 dicembre 1914.

¹⁹ Apostol Culea, *Însemnări din cultura Italiei*, Editura Institutului de Arte Grafice „Tipografia Română”, 1914, p.187.

²⁰ *Ibidem*, p.183.

²¹ „Facla”, Bucarest, il 13 ottobre 1914, *Socialiștii italieni să nu se spele pe mâini (I socialisti italiani non lavarsi le mani)*.

intorno alla neutralità tra due grandi giornali della Penisola: „Giornale d'Italia” (una pubblicazione vicina alle cerchie governative), e „La Stampa”. Su „La Roumanie” si riproduceva l'articolo *Les devoirs des Italiens (I doveri degli italiani)* del „Giornale d'Italia”, dove si combatteva l'atteggiamento di Giovanni Giolitti, il fautore dell'ottenimento dall'Austria per via diplomatica dei territori abitati dagli italiani²². Invece, il giornale conservatore di Bucarest „La Politique” cercava di dimostrare la mancanza di eco nell'opinione pubblica italiana della corrente interventistica attraverso la mancanza di unità dei socialisti, attraverso la posizione neutra della corrente clericale ecc²³. L'atteggiamento del nuovo pontefice Benedetto XV a favore del mantenimento della pace veniva presentato su „Gazeta Transilvaniei” sotto il titolo *Glășuri de pace (Voci per la pace)*²⁴. Su „La Roumanie” si presentava la posizione delicata del papa, che cercava di trattare con riguardo le sensibilità dei cattolici di entrambi i campi coinvolti nel conflitto. Venivano presentati i dubbi legati al sostegno modesto dato all'Austria ed egli veniva presentato come un fautore della neutralità italiana. L'ingresso dell'Italia nella guerra avrebbe avuto per conseguenza il suo isolamento totale dal mondo cattolico²⁵.

Verso quale alleanza si stava dirigendo l'Italia? Verso i Poteri Centrali o verso l'Intesa? Subito dopo la dichiarazione della neutralità italiana fu pubblicata su „Adevărul” una cronistoria dell'adesione dell'Italia alla Triplice Alleanza²⁶. Il 23 novembre 1914 la stampa del regno presentava ampi brani del discorso del presidente del consiglio italiano davanti alla Camera, il quale sostenne la neutralità attiva, la mobilitazione morale e militare degli italiani²⁷. Sotto il titolo *Italia a vorbit (L'Italia ha parlato)*, su „Adevărul” si scriveva: „Salandra afferma che l'Italia ha da realizzare aspirazioni e rivendicazioni a Nord, in terraferma e per acqua” e ha proclamato la neutralità “attiva e vigile”. Su „Gazeta Transilvaniei” apparvero i commenti dei diplomatici stranieri di Roma riguardanti questa dichiarazione. Il barone Karl von Macchio, il rappresentante dell'Impero Austro-Ungarico, era soddisfatto dal discorso, quello della Germania lo considerava „l'espressione della prudenza e della volontà nazionale”, Camille Barrère, il rappresentante della Francia, dichiarò che il

²² „La Roumanie”, Bucarest, 13/26 février 1915, *En Italie*.

²³ „La Politique”, Bucarest, *Les partis et la presse en Italie*, 19 février/4 mars 1915.

²⁴ „Gazeta Transilvaniei”, Brașov, il 2/15 settembre 1914; „Journal des Balkans”, Bucarest, il 2/15 settembre 1914.

²⁵ „La Roumanie”, Bucarest, 1/14 avril 1915.

²⁶ „Adevărul”, Bucarest, il 28 luglio 1914, *Italia și Tripla Alianță. Cum a intrat Italia într-însa (Italia e la Triplice Alleanza. Come entrò Italia in essa)*, un articolo di B. Brănișteanu.

²⁷ „Viitorul”, Bucarest, il 23 novembre 1914, *Importantele declarațiuni ale d. lui Salandra (Le importanti dichiarazioni del sig. Salandra)*; „Journal des Balkans”, Bucarest, il 23 novembre (6 dec.) 1914, *Déclaration de M. Salandra*; „Minerva”, Bucarest, il 23 novembre 1914, *Italia și războiul. Discursul dl. Salandra în Camera italiană (Italia e la guerra. Il discorso del Sig. Salandra nella Camera italiana)*.

discorso fosse „l'espressione del sentimento nazionale”, quello della Russia notava „la determinatezza delle espressioni usate”²⁸. Su „Minerva” venivano riassunte le discussioni della Camera italiana intorno al discorso del presidente del consiglio. I socialisti indipendenti, Arturo Labriola, Giuseppe de Felice Giuffrida dissero che gli interessi italiani erano diversi da quelli della Triplice Alleanza e si pronunciarono a favore dell'intervento; il socialista Vaccaro si pronunciò per la neutralità assoluta e il repubblicano Napoleone Colajanni per l'intervento²⁹. L'opinione pubblica romena veniva informata anche su un altro celebre discorso del presidente del consiglio italiano fatto nel Senato ai primi di dicembre, in cui si dichiarava: „faremo soltanto politica italiana... abbiamo il dovere di seguire lo svolgimento degli eventi soltanto dal punto di vista italiano e di determinare la nostra azione secondo queste regole”³⁰. Le dichiarazioni di Salandra non destarono l'entusiasmo di Dimitrie Ghyka, che lo caratterizzò per un „abile mercante che mercanteggia spietatamente e non firma il contratto se non è sicuro di aver concluso un ottimo affare”³¹.

Le trattative con i Poteri Centrali e con l'Intesa dominarono l'attività della diplomazia italiana alla fine del 1914 e all'inizio del 1915 e subirono l'influenza diretta degli eventi militari. Lo svolgimento delle ostilità imposero alle due alleanze politico-militari la revisione delle posizioni nei confronti dell'Italia. Dimitrie Ghyka osservò i tentativi della diplomazia tedesca di convincere il governo di Roma di restare neutro e di mediare i conflitti austro-italiani. La missione del nuovo ambasciatore tedesco, il principe Bernhard von Bülow, ex cancelliere ed ex ministro della Germania a Bucarest, fu analizzata sulla stampa protedesca della capitale della Romania. Su „La Politique” si annunciava la presenza di Bülow a Roma. Era un diplomatico rispettato nelle cerchie romane, sposato con una principessa italiana. Era stato richiamato in servizio ufficialmente, il che dimostrava l'importanza che Berlino dava alla sua missione³². Sullo stesso giornale si analizzava la politica italiana nei confronti della Triplice Alleanza. Si scriveva che l'Italia sarebbe dovuta entrare in guerra, perché il territorio della monarchia duale sarebbe stato messo in pericolo dalla Serbia e quello della Germania dalle rivendicazioni francesi riguardanti l'Alsazia e la Lorena³³. Mentre l'Intesa faceva pressioni per l'ingresso dell'Italia nella guerra, la Doppia Alleanza „sostiene una benevolente neutralità generosamente ricompensata. L'Italia avrebbe soltanto da perdere se l'Intesa vincesse: la Francia insieme all'Inghilterra vinceranno nel Mediterraneo, nel nord dell'Africa, la Serbia prenderà la costa

²⁸ „Gazeta Transilvaniei”, Brasov, il 29 novembre/12 dicembre 1914, *Discursul prim-ministrului Salandra (Il discorso del premier Salandra)*.

²⁹ „Minerva”, Bucarest, il 25 novembre 1914, *Importante discutii in Camera italiana* (Importanti discussioni nella Camera italiana).

³⁰ „Viitorul”, Bucarest, il 8 dicembre 1914, *Din Senatul Italian (Del Senato italiano)*.

³¹ D. Ghyka, *op. cit.*, p. 190.

³² „La Politique”, Bucarest, 28 novembre /11 décembre 1914, *Le prince de Bülow à Rome*.

³³ „La Politique”, Bucarest, 28 janvier/10 février 1915, *Un examen de la politique italienne I*.

adriatica, aumenterà l'influenza slava nell'Adriatico. Invece i Poteri Centrali hanno riconosciuto la neutralità dell'Italia, che ha ricevuto generose compensazioni. L'Italia doveva rinunciare al nazionalismo mistico e sognatore di Napoleone III e sostituirlo con una politica realista, prammatica"³⁴. L'idea delle compensazioni ottenute per via pacifica appariva anche su „Journal des Balkans”, dove veniva riprodotta la lettera dell'ex presidente del consiglio italiano Giovanni Giolitti a Camillo Peano, nella quale sosteneva di non essere il fautore di una „guerra fatta per amore della guerra”³⁵. Su „Telegraful Român” si riproduceva un articolo di „Frankfurter Zeitung”, sul quale si scriveva che si portavano delle trattative per un accordo per via pacifica tra l'Italia e l'Austria concernente il Trento e il Tirolo, due province nelle quali gli italiani „vivono bene, ma esistono agitazioni irredentistiche”³⁶.

„L'Italia unita, che ha accolto anche il tesoro dei ricordi di Venezia, deve scegliere fra la politica innaturale accanto all'Austria e contro i balcanici e la politica tanto logica accanto ai balcanici e contro l'Austria”, scriveva il 3 agosto 1914³⁷ Nicolae Iorga, che così apriva la strada a coloro che prevedevano l'alleanza dell'Italia con l'Intesa. Questa direzione veniva continuata da „Universul”, che pubblicava l'articolo intitolato *Italia va merge cu Tripla Înțelegere (L'Italia andrà con la Triplice Intesa)*. L'articolo si basava sulle affermazioni interventistiche de „L'Azione Socialista”, il giornale dei socialisti riformisti, de „L'Iniziativa”, il giornale repubblicano e dell'„Idea Nazionale”, il giornale dei nazionalisti italiani. Su questo si scriveva che „lo smembramento dell'Austria è inevitabile”³⁸. Sempre su „Universul”, G. Zannini scriveva da Milano che l'Italia si sarebbe alleata con la Francia per difendere la giustizia e che aspettava soltanto il momento opportuno, quando sarebbe stata preparata dal punto di vista militare³⁹. A suo turno, George Diamandy scriveva sul suo opuscolo *România și conflictul european (La Romania e il conflitto europeo)*, convinto dalla vittoria della Triplice Intesa (1914): „ad ogni modo, per qualsiasi stato, la vita sarà più facile tra la Francia, l'Inghilterra, la Russia e forse l'Italia, che tra la Germania e l'Ungheria”⁴⁰. Un'eco speciale nell'opinione pubblica del regno ebbero le conferenze del giornalista Georges Lorand, che rendevano omaggio al martirio subito dal Belgio. Su „Adevărul” si pubblicava la conferenza tenuta alla Cerchia degli Annali intitolata *Impresiuni din Italia/ Impressioni dall'Italia*. Lo scrittore belga descriveva i sentimenti

³⁴ „La Politique”, Bucarest, il 29 janvier/11 février 1915, *Un examen de la politique italienne II*.

³⁵ „Journal des Balkans”, Bucarest, il 21 janvier/3 février 1915, *Une lettre de M. Giolitti*.

³⁶ „Telegraful Român”, Sibiu, il 31 gennaio (13 febbraio) *Austro-Ungaria și Italia (Austro-Ungheria e Italia)*.

³⁷ „Neamul Românesc”, Bucarest, il 3 agosto 1914, *Atitudinea Italiei (L'atteggiamento d'Italia)*.

³⁸ „Universul”, Bucarest, il 9 settembre 1914.

³⁹ „Universul”, Bucarest, il 22 ottobre 1914, *Scrisoare din Milano (Lettera da Milano)*.

⁴⁰ G. Diamandy, *România și conflictul european*, București, Tipografia Profesională, Dim C. Ionescu, 1914, p. 28.

antiaustriaci manifestati dal pubblico italiano, parlava dei volontari italiani iscritti nell'esercito belga e francese e della certezza che l'Italia sarebbe entrata in guerra dalla parte dell'Intesa nella primavera del 1915⁴¹. Nello stesso spirito si ricordava su „Epoca” del sacrificio dei due figli di Ricciotti Garibaldi⁴² e su „La Roumanie” si scriveva che una vittoria austro-tedesca sarebbe stata un disastro per l'Italia e si concludeva con la speranza che „L'Italia non resterà neutra per sempre, bensì entrerà nella guerra dalla parte della Triplice Intesa”⁴³. Nell'ultimo giornale si affermava che „nessun'alleanza è valida se non corrisponde alla volontà nazionale”⁴⁴. Relativamente alle trattative italo-austriache, la stampa pro potenze dell'Intesa di Bucarest presentava l'analisi fatta su „Corriere della Sera” da Andrea Torre intitolata *Pourquoi est impossible un accord italo-autrichienne/ Perché è impossibile un accordo italo-austriaco?* Gli argomenti presentati dal giornalista italiano erano: durante la guerra le trattative perdono la loro validità; se non interverrà nella guerra, l'Italia non potrà partecipare alla Conferenza di pace; l'Austria non potrà garantire che una minima modifica territoriale, quindi il prestigio dell'Italia subirà dei danni⁴⁵. Dopo aver messo in evidenza il fatto che la missione di Bülow non ebbe nessun risultato, „Epoca” annunciava il 23 aprile 1915 che l'accordo dell'Italia con l'Intesa era confermato ufficialmente. Lo stesso giorno, „La Roumanie” scriveva: „L'Italia si è decisa. Combatterà dalla parte di coloro che vogliono l'indipendenza e l'onore dell'Europa”⁴⁶.

La crisi governativa dei primi di maggio 1915 fu presentata sulla stampa romena. Su „Viitorul” si raccontava la storia della crisi: le pressioni di Giolitti nel parlamento, che provocarono le dimissioni del governo; il tentativo di Giuseppe Marcora, il presidente della Camera dei deputati, di unire Giolitti e Salandra, era considerato dall'autore dell'articolo „una missione impossibile”. Si descrivevano le manifestazioni progovernative delle città italiane e alla fine il ritorno del governo di Salandra⁴⁷. Su „Acțiunea” Ramiro Ortiz metteva in risalto le differenze tra Giolitti, il rappresentante del passato, e Salandra, appoggiato dall'opinione pubblica. Era la prima volta, scriveva Ortiz, quando l'opinione pubblica manifestava per un governo dimissionario⁴⁸. Vivacissime sono le descrizioni delle festività dedicate alla celebrazione dei 55 anni dalla campagna di Garibaldi a capo dei Mille, delle manifestazioni svoltesi a Quarto nel maggio del 1915, un'occasione di propaganda interventistica. Su „Universul” si riproduceva il telegramma del re

⁴¹ „Adevărul”, Bucarest, il 22 dicembre 1914.

⁴² „Epoca”, Bucarest, il 20 gennaio 1915, *Garibaldinii (I Garibaldini)*.

⁴³ „La Roumanie”, Bucarest, 22 janvier/4 février 1915, *La politique italienne*.

⁴⁴ „La Roumanie”, Bucarest, 18 février/2 mars 1915, *Les alliances non nationales*.

⁴⁵ „La Roumanie”, Bucarest, 12/25 avril e 16/29 avril 1915.

⁴⁶ „La Roumanie” Bucarest, 23 avril (6 mai) 1915, *L'Italie*.

⁴⁷ „Viitorul”, Bucarest, il 4 e il 5 maggio 1915, gli articoli intitolati *Criza politică din Italia (La crisi politica d'Italia)*. Nello stesso giornale in 7 maggio 1915, *Istoricul crizei politice și al demisiei guvernului Salandra (Storia della crisi politica e della rassegnazione del governo Salandra)*.

⁴⁸ „Acțiunea”, Bucarest, il 15 maggio 1915, *Giolitti și Salandra (Giolitti e Salandra)*.

d'Italia al sindaco di Genova, nel quale si riconosceva ufficialmente il ruolo di Mazzini accanto a Garibaldi e Vittorio Emanuele nella realizzazione dell'unità italiana. L'evento veniva evocato anche da Elena Văcărescu, che commossa dal discorso di Gabriele D'Annunzio gli faceva un emozionante ritratto su „Adevărul”: „se Dante fu decisamente il poeta della terra italiana... D'Annunzio restò il cantore delle cinque rive e delle acque spumose che le circondano; a nome di queste esortò alla lotta e alla conquista una nazione così fiera e coraggiosa”⁴⁹. Un'analisi critica dell'adesione dell'Italia all'Intesa fu abbozzata da Radu Rosetti su „Viața Românească”. Nell'articolo intitolato *Schimbarea la față a Italiei/ La Trasfigurazione dell'Italia* si dimostrava la mancanza di argomenti validi che avrebbero determinato la neutralità dell'Italia: l'Italia non aveva consultato i suoi alleati quando aveva dichiarato la guerra alla Turchia; le compensazioni offerte dall'Austria nel periodo delle trattative erano, a suo avviso, soddisfacenti; le manifestazioni stradali del maggio 1915 erano state uno spettacolo messo in scena dal re e dal governo per intimidire il Parlamento. Secondo Rosetti, D'Annunzio era un „romanziero il cui talento di scrittore ed oratore è superato soltanto dalla sua totale mancanza di qualsiasi sentimento morale”⁵⁰.

L'identico statuto di paesi neutri, gli interessi nazionali simili, la realizzazione degli stati nazionali, l'origine latina furono argomenti per legare la politica della Romania a quella dell'Italia. Tra i primi a notare le affinità pro potenze dell'Intesa della Romania fu Vico Mantegazza, che firmava l'articolo intitolato *Incognito-ul României/ L'incognito della Romania* pubblicato su „Minerva”. Visto che le simpatie pro-russe aumentavano e che erano conosciute le affinità pro-francesi dei romeni, Mantegazza era convinto che l'intervento della Romania nella guerra, con il suo esercito di mezzo milione di persone, sarebbe stato decisivo⁵¹. Lo stesso giorno (15 agosto) apparivano su „Adevărul” le opinioni di A. D. Xenopol sulle posizioni uguali adottate dal governo romeno e da quello italiano nei confronti del conflitto. „Intensifichiamo i contatti con la nostra sorella maggiore... la nostra diplomazia vada d'accordo con il pensiero dell'Italia... facciamo esattamente come essa”⁵². La sconfitta dell'Impero Austro-Ungarico a Lemberg (settembre 1914) sembrava un momento favorevole per l'ingresso della Romania nella guerra. L'impazienza degli interventisti era incarnata da Ioan Ursu, che nell'articolo *Italia poate să aștepte noi, nu/ L'Italia può aspettare, noi no*, cercava di dimostrare che nella politica del governo italiano prevalevano gli interessi marittimi, non quelli nazionali: „la principale preoccupazione della diplomazia italiana è ottenere colonie per i suoi numerosi figli costretti ad emigrare, mentre l'unificazione con il Tirolo e l'Istria si trova in secondo piano.” Ma per la Romania era arrivato il momento di intervenire per occupare la

⁴⁹ „Adevărul”, Bucarest, il 9 maggio 1915, *Gabriele D Annunzio*.

⁵⁰ „Viața Românească”, Iași, vol. XXXVII, an X, 1915, 221–238.

⁵¹ „Minerva”, Bucarest, il 25 agosto 1914.

⁵² „Adevărul”, Bucarest, il 15 agosto 1914, *Italia și România (Italia e Romania)*.

Transilvania, una questione vitale per il suo futuro⁵³. La stessa idea era sottolineata anche da D. Drăghicescu nell'articolo *Să ne orientăm după Italia? / Fare come l'Italia?* su „Facla”, il quale scriveva che l'Italia non ha niente da perdere se resta neutra, “ma i russi sono già in Bucovina e stanno per entrare in Transilvania”⁵⁴.

In settembre 1914 una delegazione composta da C. I. Istrati, il presidente dell'Accademia Romena e G. Diamandy, il direttore del Teatro Nazionale, si fermava a Roma⁵⁵. Non era una missione ufficiale, secondo le confessioni dei due, il suo scopo era di informare l'opinione pubblica italiana sulla situazione della Romania. Ad ogni caso, si incontrarono con il presidente del consiglio Salandra, con il segretario di stato degli esteri (San Giuliano era molto malato e morì qualche giorno dopo), con il ministro delle colonie, con l'ambasciatore inglese, del quale Istrati scriveva che era „intelligente, fine, franco e parla chiaramente”, con quello francese, Barrère. La stampa della penisola dedicò alle personalità romene ampi spazi e le loro interviste furono riprodotte anche su „Viitorul”⁵⁶, „Journal des Balkans”⁵⁷ o „Românul” di Arad⁵⁸. Va notato che Istrati e Diamandy si sarebbero coinvolti accanto ad altri intellettuali dell'Italia, della Francia, della Romania nella rigenerazione del movimento panlatino attraverso la costituzione delle Lega italo-romena (a Roma e a Bucarest) o dell'Alleanza latina. L'argomento dell'origine latina era onnipresente sulla stampa dell'epoca per appoggiare un'azione comune italo-romena. Anche se l'accordo del 23 settembre 1914 e quello del 6 febbraio 1915 non erano stati fatti pubblici, il rappresentante stesso della Romania a Roma lamentava il fatto che il rappresentante dell'Italia a Bucarest, Carlo Fasciotti, conosceva meglio di lui le intenzioni del premier Brătianu riguardanti le trattative italo-romene, la probabilità di un'azione comune veniva suggerita sulla stampa romena.

„La Romania seguirebbe l'Italia se questa uscisse dalla neutralità” si affermava sul giornale “Ora” di Palermo ripreso da „Viitorul”⁵⁹. Per assicurare il futuro della loro nazionalità, la Romania e l'Italia avrebbero iniziato un'azione comune contro il pericolo panslavista e pangermanista, visto che „anziché una pace senza onore, meglio la guerra più sanguinosa”⁶⁰. Della stessa opinione era anche George Diamandy, che di fronte al club liberale di Bucarest affermava che l'ingresso nell'azione dell'Italia avrebbe deciso l'uscita dalla neutralità della

⁵³ „Adevărul”, Bucarest, il 6 settembre 1914.

⁵⁴ „Facla”, Bucarest, il 5 settembre 1914.

⁵⁵ Ion Bulei, *op. cit.*, 84.

⁵⁶ „Viitorul”, Bucarest, il 14 settembre 1914, *România și Italia față de actualul război (Romania e Italia verso la guerra attuale)*.

⁵⁷ „Journal des Balkans”, Bucarest, 25 settembre/8 ottobre 1914, *La Roumanie et la conflagration européenne. Interview de MM. Diamandy et Istrati*.

⁵⁸ „Românul”, Arad, il 18 settembre/1 ottobre 1914.

⁵⁹ „Viitorul”, Bucarest, il 22 settembre 1914.

⁶⁰ „Viitorul”, Bucarest, il 10 ottobre 1914 *Atitudinea Italiei și a României (L'atteggiamento d'Italia e di Romania)*.

Romania⁶¹. Su „Adevărul” appariva un’intervista dell’ex ministro americano in Romania, Horace G. Knowles, il quale, dopo aver ricordato i sentimenti pro potenze dell’Intesa della principessa Maria e di Take Ionescu, affermava che la Romania avrebbe attirato l’Italia nella guerra⁶². A suo turno, Nicolae Iorga pubblicava su „Neamul românesc” alcune lettere degli storici italiani nelle quali si esprimeva la speranza di una lotta comune „per il trionfo delle giuste aspirazioni”⁶³. C. I. Istrati tenne all’Athenaeum Romeno una conferenza pubblicata su „La Roumanie”, nella quale si mostrava la necessità dell’ingresso nella guerra degli stati neutri per impedire un delitto internazionale. Il conferenziere metteva in evidenza il fatto che lungo la sua storia l’Italia aveva lottato per la giustizia contro la violenza. L’evocazione di Daniele Manin e della sua lotta antiaustriaca era un argomento per mostrare che il pericolo non veniva dall’ovest (cioè dalla Francia), ma da parte dell’Impero Austro-Ungarico⁶⁴. La speranza di un’azione comune romeno-italiana fu stimolata dalle dichiarazioni di solidarietà del parlamento italiano e romeno in occasione della morte del re Carlo, dalla risurrezione del movimento panlatinista e dalle missioni del colonnello Vasile Rudeanu. Oltre agli incarichi di approvvigionamento dell’esercito romeno, il colonnello romeno ebbe discussioni con il re Vittorio Emanuele III, nelle quali trasmise il messaggio di Ionel Brătianu: la Romania avrebbe seguito l’Italia⁶⁵. Istrati si recò di nuovo in dicembre 1914 - marzo 1915 in Italia e poi in Francia e fu coinvolto nella costituzione di una lega latina. In Italia incontrò il re, il presidente del consiglio e il ministro degli esteri, Sonnino, ai quali presentò la situazione della Romania e il desiderio di intervenire in sostegno della Francia. Delle aspirazioni dei romeni parlò anche al Papa nel corso dell’udienza ottenuta da Vladimir Ghica. L’azione comune italo-romena era vista sotto doppio aspetto su „Gazeta Transilvaniei”: sia attraverso l’intervento armato per affrettare la fine della guerra, sia attraverso una posizione solidale durante le trattative per la pace⁶⁶. Parallelamente esisterono anche opinioni contrarie, che cercavano di dimostrare che un’azione comune italo-romena non sarebbe stata opportuna. Su „Adevărul” appariva un’articolo che mostrava i pericoli di una relazione strettissima tra le due diplomazie. Quella che ebbe da guadagnare dalla neutralità della Romania fu l’Italia, che si atteggiava a dirigente della politica romena e

⁶¹ „Viitorul”, Bucarest, il 21 novembre 1914, *Italia și statele balcanice (Italia e gli stati balcanici)*.

⁶² „Adevărul”, Bucarest, il 10 ottobre 1914.

⁶³ „Neamul românesc”, Bucarest, il 4 gennaio 1915, *Câteva scrisori din Italia (Alcune lettere d’Italia)*.

⁶⁴ „La Roumanie”, Bucarest, 16/29 janvier 1915, *l’Italie et la Roumanie. Conférence faite par M. le dr. C. Istrati le 20 novembre à l’Athénée*.

⁶⁵ Vasile Rudeanu, *Memorii din timpuri de pace și de război 1884–1929*, a cura di Dumitru Preda e Vasile Alexandrescu, București, Cavallioti, 2004, p. 72–74.

⁶⁶ „Gazeta Transilvaniei”, Brasov, il 11/24 ottobre 1914, *Italia și România. Neutralitate sau acțiune armată (Italia e Romania. Neutralità o azione militare)*.

poteva negoziare con gli altri poteri da posizioni forti: „Nonostante l'amore che abbiamo per il popolo italiano, non dobbiamo dimenticare che seguire ciecamente la politica dell'Italia, fermarci quando l'Italia si ferma e muoverci soltanto se l'Italia ci dice di muoverci significa soddisfare gli interessi altrui forse nel danno dei nostri interessi”⁶⁷. Inoltre si invocavano come argomenti anche le situazioni del passato, quando la diplomazia italiana era stata sul punto di cedere all'Austria i principati romeni. In questo senso il generale G. A. Dabija ricordava le idee condivise da Cesare Balbo, l'atteggiamento di Cavour nel 1855 o il progetto dello scambio tra la Venezia e i Principati nel 1863.

Nelle sue note Emanoil Porumbaru evidenziava l'idea di Cavour, che aveva affermato che l'Italia non sarebbe stata sicura del suo futuro che quando l'Adriatico sarebbe diventato un lago italiano. Il ministro degli esteri romeno metteva in risalto gli interessi mediterranei della Penisola: „essa è destinata ad essere un potere mediterraneo e da questo punto di vista dovrà orientarsi verso quel potere o quel gruppo di poteri che gli assicuri un posto d'onore tra i poteri mediterranei”. Gli interessi italo-romeni nei Balcani sono un argomento a favore di un'azione comune da parte dell'Intesa. Su „Universul” e „Românul” veniva riprodotto l'articolo di Eduardo Scarfoglio de „Il Mattino” (Napoli), intitolato *Pielea ursului/ La pelle dell'orso*. Era un'arringa per la costituzione di una lega balcanica contro gli eccessi austro-ungarici e l'infiltrazione della Russia. L'agente unificante dell'alleanza sarebbe stato l'accordo fra i due paesi latini, l'Italia e la Romania⁶⁸. Sull'articolo *Acordul balcanic/ L'accordo balcanico*, Ion Ursu esprimeva la sua soddisfazione per l'occupazione della Valona da parte dell'Italia, così l'elemento latino dei Balcani avrebbe goduto della protezione di Roma. „Il nostro interesse è aderire alla Triplice Alleanza e cercare di stabilire con l'Italia l'accordo balcanico in armonia con gli interessi degli stati dei Balcani e in accordo con la Francia, l'Inghilterra, la Russia”⁶⁹. I benefici dell'influenza italiana nei Balcani erano messi in evidenza anche da G. Diamandy nella conferenza suggestivamente intitolata *Italia și statele balcanice/ L'Italia e gli stati balcanici*⁷⁰. „Viitorul” pubblicava i commenti apparsi su „La Stampa”, dove si scriveva sull'opportunità di una convenzione politico-militare tra l'Italia, la Bulgaria, la Romania, la Grecia. La possibile convenzione sarebbe stata valida nel periodo del conflitto e avrebbe assicurato ai firmatari una posizione forte nelle trattative per ottenere le compensazioni nazionali, impedendo la conclusione di un accordo turco-bulgaro⁷¹. A favore di una tale alleanza si

⁶⁷ „Adevărul”, Bucarest, il 2 dicembre 1914, un articolo di Mihail Valerianu, *Italia și România (Italia e Romania)*.

⁶⁸ „Universul”, Bucarest, il 21 ottobre 1914; „Românul”, Arad, 6 novembre 1914.

⁶⁹ „Adevărul”, Bucarest, il 31 ottobre 1914.

⁷⁰ „Viitorul”, Bucarest, il 21 novembre 1914.

⁷¹ „Viitorul”, Bucarest, il 20 novembre 1914, *Italia și Liga balcanică (L'Italia e la Lega balcanica)*.

pronunciava anche Dimitrie Ghyka nella sua intervista apparsa anche su „Gazeta Transilvaniei”⁷². Eppure, nel medesimo giornale veniva ripreso un articolo apparso su „Messaggero”, dove si mostrava l’impossibilità della costruzione di una lega balcanica, visto che la Serbia non era neutra. Più viabile era un’alleanza mediata dall’Italia tra la Romania, la Bulgaria e ulteriormente la Grecia. La stabilità nei Balcani “ci assicurerà allo stesso tempo, per molti anni, uno sbocco per la nostra attività e per la nostra produzione crescente verso i paesi tra l’Adriatico e il Mar Nero”⁷³.

L’entrata nella guerra dell’Italia pose fine alle trattative riguardanti un’eventuale azione romeno-italiana. Su “La Roumanie” sotto il titolo *Evviva l’Italia*⁷⁴ ci si manifestava la soddisfazione per l’opzione italiana e si scriveva con sicurezza: la Romania la seguirà. Sullo stesso giornale si descriveva la manifestazione filoromena di Roma del 10 maggio, organizzata dalla lega italo-romena. Su „Neamul românesc”, Nicolae Iorga respingeva le affermazioni di coloro che accusavano l’Italia di tradimento, resuscitando le relazioni del periodo risorgimentale⁷⁵. Lo storico scriveva che qualsiasi colpo dato all’Austria „rende la nostra missione più facile” e che qualsiasi nazione nei momenti essenziali della sua creazione ha il dovere di agire con dignità: “qualsiasi popolo e qualsiasi persona, in certe circostanze che si verificano raramente, ma con una terribile fatalità devono dimostrarsi disposti a rischiare la vita”⁷⁶. A suo turno, Constantin Mille nell’articolo *Dar România?/Ma la Romania?* mostrava che l’ingresso dell’Italia nella guerra metteva il governo romeno in una situazione ingrata: „il governo o non vuole entrare in azione, o non ha il coraggio di farlo”⁷⁷. Le opinioni erano divergenti per quanto riguarda un intervento comune italo-romeno. „Universul” ospitava nelle sue pagine un articolo nel quale si mostrava che la Romania avrebbe dovuto seguire i suoi interessi, che distanziarsi dalla politica rischiosa dell’Italia era benefico. L’autore, G. Penescu, era convinto che una vittoria della Triplice Intesa avrebbe portato all’occupazione dell’intero Banato dalla Serbia, all’occupazione della Bucovina e del Maramureş dalla Russia, la quale sarebbe diventata l’unica padrona del Mar Nero, „e a noi non resterebbe, nel miglior dei casi, che la bella prospettiva di vederci inclusi... nel vasto complesso di uno slavismo audace, brutale e impaziente”⁷⁸. L’ingresso dell’Italia in maggio 1915 non convinse il premier romeno di adottare lo stesso atteggiamento. Ecco l’opinione di Brătianu

⁷² „Gazeta Transilvaniei”, Bucarest, il 12/25 novembre 1914.

⁷³ „Gazeta Transilvaniei”, Brasov, il 15/28 novembre 1914, “*Liga Balcanică*” (“*La Lega Balcanica*”).

⁷⁴ „La Roumanie”, 10/23 mai 1915.

⁷⁵ „Neamul românesc”, Bucarest, il 10 maggio 1915, *Casul cu Italia (Il caso con l’Italia)*.

⁷⁶ „Neamul românesc”, Bucarest, il 24 maggio 1915 un articolo di Nicolae Iorga, *Războiul Italiei (La guerra d’Italia)*.

⁷⁷ „Adevărul”, Bucarest, il 13 maggio 1915.

⁷⁸ „Universul”, Bucarest, il 6 maggio 1915, *Italia și România (Italia e Romania)*.

condivisa alla diplomazia italiana: „la Romania non accetta di essere il vostro strumento. La nostra dignità, i nostri interessi non ce lo permettono. Non avete voluto seguire la stessa strada insieme a noi, dunque voi seguite la vostra strada. La Romania seguirà la sua”⁷⁹.

Lo stato d'animo della popolazione della Penisola veniva descritto sulla stampa romena. All'inizio del conflitto, il 27 ottobre, Zoe Garba Tomellini, la figlia della celebre filoitaliana Smaranda Gheorghiu, soprannominata Suor Smara, scriveva da Genova: „sulla costa azzurra ancora in fiore di questo piccolo paradiso si viaggia in automobile e in nave per divertirsi... nei teatri non si trova un posto libero”. Era il tramonto di un'epoca, La belle époque. In colori grigi scriveva Tullia Bogdan sulla sua esperienza italiana della primavera del 1915. Scriveva dell'incubo dei turisti sorpresi dalla guerra, del decadimento dei treni svizzeri, un simbolo dell'eleganza e della civiltà europea, della povertà e della disperazione degli emigranti italiani costretti a tornare, rinunciando ai pochi beni ottenuti con un'enorme fatica negli stati vicini. A Milano fu commossa dall'immagine deprimente della stazione trasformata in asilo per gli operai cacciati via dalla Germania e dall'Impero Austro-Ungarico⁸⁰.

L'opinione pubblica dello spazio romeno fu ricettiva alla politica del governo italiano del periodo della neutralità a causa della uguale situazione: si trattava di stati neutri interessati alla realizzazione dell'unità nazionale a scapito della monarchia duale. Da agosto 1914 fino a maggio 1915 sulla stampa romena di vari colori politici furono dibattuti i dilemmi del governo di Antonio Salandra, sia con la riproduzione di articoli dei grandi giornali italiani, sia attraverso analisi svolte da leader politici o da personalità culturali: Nicolae Iorga, Take Ionescu, Emanoil Porumbaru, C. I. Istrati, A. D. Xenopol, C. Mille ecc. Interessante la varietà delle opinioni espresse, che oltre alle somiglianze di interessi nazionali quali membri nella grande famiglia latina indicarono anche le differenze: gli interessi coloniali dell'Italia. L'impatto degli articoli, delle conferenze, degli opuscoli sull'opinione pubblica della Romania e delle altre province sotto dominazioni straniere è difficile da seguire. Il censimento di dicembre 1914 della Romania registrava circa 880.000 lettori, rispetto a 1.050.000 analfabeti⁸¹. La diffusione dei giornali nella zona rurale era minima. In Romania non è esistito, come in Italia, un sondaggio nazionale sulla guerra per conoscere lo stato d'animo della popolazione, così che non possiamo quantificare l'effetto della neutralità o dell'intervento italiano sull'opinione pubblica generalmente.

Un testimone dell'ingresso dell'Italia nella guerra, Dimitrie Ghyka scriveva: „Il problema è che nella gloria dei giorni di maggio, a Roma, dove il grido di

⁷⁹ Gh. I. Duca, *Memorii*, vol. I, *Neutralitatea*, parte I (1914–1915), a cura di Stelian Neagoe, București, Editura Express, 1992, p. 178.

⁸⁰ „Românul”, Arad, il 4 aprile 1915, *Prin Italia (Attraverso Italia)*.

⁸¹ Ion Bulei, *op. cit.*, p. 132.

„Evviva Fiume” si abbinava al concerto delle rivendicazioni popolari, i meeting si succedevano in un’atmosfera agitata... Quando D’Annunzio lanciò il suo appello supremo, rivedo Via Veneto piena di manifestanti sotto i raggi purpurei del sole al tramonto... Così prese fine la neutralità italiana⁸²”.

ITALIAN NEUTRALITY IN ROMANIAN PUBLIC OPINION

Abstract

In this article we try to present some echoes of the Romanian public opinion regarding Italian neutrality (August 1914-May 1915). The documentary material is represented first of all by the publications of the time (press, brochures), corroborated with the edited or unpublished memoirs of the Romanian political personalities, in order to capture the turmoil, the dilemmas of a generation on the threshold of a new era.

In our research we read publications of different political nuances located in the important cities of the kingdom and the publications of the provinces under the Austro-Hungarian crown: „Gazeta de Transilvania” (Braşov), „Romanul” (Arad), „Telegraful”(Sibiu).

The issues debated in the Romanian press regarding Italian politics during the mentioned period were: the reasons for Italy’s adoption of the policy of neutrality, the opinions of Italian political parties and groups towards the policy of the Antonio Salandra government, the dilemma of maintaining the alliance with the Central Powers or joining the Entente; the opportunity for a joint Italian-Romanian action; moods of the population of the peninsula during the period of neutrality.

Keywords: Italian neutrality, Romanian press, public opinion, The Great War.

---

⁸² D. Ghyka, *op. cit.*, p. 198.

DE LA O GENERAȚIE LA ALTA: FORMAREA GOSPODĂRIILOR RURALE ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎN 1838

BOGDAN MATEESCU

(*Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”*)

Gospodăria rurală din trecut: un subiect încă puțin explorat de istorici

Gospodăria este grupul social care influențează poate cel mai mult viețile oamenilor. Aceasta era valabil cu atât mai mult pentru trecut, cu cât legăturile sociale din afara ei erau mai restrânse decât sunt astăzi. Gospodăria însemna împărțirea unui spațiu, a unor activități casnice și economice, transmitere de valori, de avere; structura sa era expresia unor norme sociale, a determinismelor demografice, dar și subiectul legilor și reglementărilor. Gospodăria era cadrul în care familia nucleară își ducea traiul și în care avea cele mai strânse relații cu alte rude sau familii; în alte cuvinte, gospodăria se afla la intersecția celor mai importante forme de interacțiune umană.

Totuși, de multe ori este greu să explicăm exact în ce consta această interacțiune, să intuim lanțul de cauzalități din spatele ei, să reconstituim mecanismele interne ce guvernau gospodăria. Anumite realități (precum căsătoriile timpurii, natalitatea și mortalitatea ridicată) au fost de mult timp clarificate, pentru ca alte să rămână în continuare apanajul unor simple păreri, impresii, sau al recursului la literatură tangențială. Poate să pară surprinzător, dar întrebări fundamentale precum „Care era structura gospodăriilor din trecut?”, „Cum evoluau?”, „Care erau factorii ce le influențau?” au rămas până acum cu răspunsuri deficitare, bazate pe studii de caz extrem de restrânse. Un alt mod de a aprecia stadiul cunoașterii acestui subiect este de a recunoaște că în peisajul academic românesc nu există o paradigmă istorică bine formată în studiul gospodăriei rurale din trecut. Dacă deceniile scurse dintre cel de-al doilea război mondial și căderea regimului comunist au fost dominate de studierea țărănimii în bloc, ca actor social angrenat în lupta de clasă, perioada postdecembristă a văzut înregistrat o pierdere a interesului față de relații sociale în mediul rural. Un alt mod de a recunoaște lipsurile în cunoașterea acestui subiect, este de a vedea cum gospodăria românească a fost plasată în peisajul științific internațional. Un exemplu foarte bun este cel al Mariei Todorova. În cartea *Balkan Family Structure and the European Pattern: Demographic Developments in*

*Ottoman Bulgaria*¹, în capitolele legate de gospodărie, folosește o gamă destul de largă de surse și lucrări istorice pentru a compara gospodăriile din diferite părți ale Europei secolelor al XVIII-lea – al XIX-lea. Spațiul românesc, în schimb este acoperit doar citând lucrările sociologului Paul Stahl, valabile pentru perioada interbelică. Fără a fi singular, acest apel la sociologia românească gustiană pentru epoci mai timpurii ilustrează cum, în lipsa unor contribuții serioase din partea istoricilor, cei interesați de subiect s-au orientat către roadele științifice ale altor câmpuri. Abia recent, după 2010, putem spune că asistăm la emergența unei paradigme istorice, prin înmulțirea studiilor ce acoperă Transilvania², Țara Românească³ și Moldova⁴. *

Studiul de față dorește să completeze acest peisaj cu o analiză a formularelor de recensământ din 1838 în Țara Românească, punând accentul pe relațiile ce conturau formele rezidențiale din trecut: cele dintre părinți și copii. Nu ne referim la perioada copilăriei, ci la fazele intrării în maturitate, adică ale formării unei noi familii, ale tranziției de la o generație la alta. Mai precis, dorim să repunem în discuție, folosind surse și metode noi, aspectele cele mai importante legate de această tranziție. Ne interesează felul în care ea se petrecea din punctul de vedere al:

- **Cadrului domestic:** în ce măsură formarea unei noi familii se petrecea în casa părintească, sau, dimpotrivă, se suprapunea cu formarea unei noi gospodării?
- **Statutului domestic:** în cazurile în care locuirea cu părinții continua și după căsătoria copiilor, ce raport de autoritate exista? Asistăm la o retragere a părinților din fruntea gospodăriei sub îngrijirea familiei tinere, sau din contra, la subordonarea acesteia din urmă?
- **Patrimoniului:** în ce măsură formarea unei noi familii era însoțită de transferul de avere de la o generație la alta. Sau, altfel spus, în ce măsură perechea proaspăt căsătorită era înzestrată de părinți?

¹ Prima ediție a fost publicată în 1993. Am folosit ediția din 2006: Maria N. Todorova, *Balkan Family Structure and the European Pattern: Demographic Developments in Ottoman Bulgaria*, Budapesta, CEU Press, 2006.

² Levente Pakot, *Households and Families in Rural Transylvania. A Case Study of Vlăhița and Căpâlnița, 1868*, în „Romanian Journal of Population Studies”, vol. 7-2, 2013, p. 21-41; Elena Crinela Holom, *Characteristics of the Romanian household in Transylvania between the second half of the 19th Century and the first quarter of the 20th Century. A case study*, în „Romanian Journal of Population Studies”, vol. 8, partea 1, 2014, p. 87-116; Peter Öri; Pakot Levente, *Residence patterns in nineteenth century Hungary: Evidence from the Hungarian Mosaic Sample*, în „Working Papers On Population, Family And Welfare”, 20, Budapesta, Hungarian Demographic Research Institute, 2014.

³ Bogdan Mateescu, *Household Forms, Environment and Wealth in 1838 Wallachia. A Case Study of Districts Buzău and Slam-Râmnic*, în „Romanian Journal of Population Studies”, vol. 14-1 (2020), p. 19-62.

⁴ Bogdan Mateescu, *The structure of rural households in 19th century Moldavia and Wallachia: approaching old censuses, revisiting paradigms*, în „N.E.C. Ștefan Odobleja Program Yearbook”, 2018-2019, p. 167-196.

După cum se poate citi în alte lucrări care le-au abordat, și cum se poate vedea și din întrebările puse mai sus, aceste trei aspecte au implicații care depășesc cadrul fizic al locuinței. Măsura în care mai multe rude sau familii împărțeau aceeași casă exprimă și gradul de apropiere dintre ele, care poate reflecta norme sociale prezente la nivelul populației studiate. Desigur, legături se creau și între case sau gospodării diferite, dar, premisa fundamentală de la care pornim este că locuirea comună poate fi interpretată ca un semn de relații mai strânse decât cele întâlnite în alte forme de socializare. Pe aceeași linie, raportul de autoritate existent în gospodării multigeneraționale poate la rândul său să ateste dacă populația studiată era mai patriarhală sau mai puțin patriarhală. Nu în ultimul rând, înzestrarea (sau lipsa ei) reprezintă iarăși un bun indicator pentru a scoate la iveală norme sociale. Ne putem referi aici la dreptul roman asociat cu practicile egalitare, sau, din nou, la o societate mai patriarhală, ce amână transferul de avere și o ține cât mai multă vreme în proprietatea părinților.

Pentru că aceste implicații sunt destul de variate, combinația dintre forme de locuire, statut și practici successorale a servit pentru a defini diferite sisteme de forme domestice (*household systems*) de-a lungul timpului și în părți foarte variate ale lumii. Pentru Europa, tipologia folosită de sociologul francez Frédéric Le Play⁵ a rămas un reper conceptual până astăzi, folosită deopotrivă de sociologi, antropologi și istorici. Ea conține trei tipuri principale de sisteme:

- Gospodăria⁶ patriarhală (*famille patriarcale* în franceză, *joint family* în engleză): în care după căsătorie rămân alături de părinți toți fiii;
- Gospodăria nucleară (*instable* în franceză, *nuclear* în engleză; echivalentul gospodăriei *simple* sau *monofamiliale* din diverse studii): în care, dimpotrivă, nu rămâne nici un copil căsătorit.
- Gospodăria ramificată (*souche* în franceză, *stem* în engleză, sau *famille-trunchi*)⁷: o categorie intermediară, în care un singur fiu rămâne alături de părinți.

Putem vorbi și de subcategoriile ale celor de mai sus, variind în funcție de populația studiată, precum și de alte sisteme de clasificare, concepute să fie mai detaliate, adaptate în funcție de studii de caz, astfel încât să includă și alți actori sociali decât părinți și urmașii direcți ai acestora. Dintre acestea putem cita

⁵ Frédéric Le Play, *L'organisation de la famille selon le vrai modèle signalé par l'histoire de toutes les races et de tous les temps*, Paris, Têqui, p. 9-11.

⁶ În varianta originală, precum și în cea anglicizată, termenul este de fapt „familie” (familie / family), dar cu înțelesul de gospodărie. Pentru a evita confuzii, am preferat să-l traducem prin „gospodărie”.

⁷ Violeta Barbu, *Ordo amoris. O istorie a instituției căsătoriei în Țara Românească în secolul al XVII-lea*, București, Editura Academiei Române, 2011, p. 87.

sistemul mult mai elaborat al lui Emmanuel Todd⁸, pentru ca o clasificare detaliată a structurii gospodăriei să fie revendicată de Alexander Hammel și Peter Laslett⁹.

În cazul gospodăriei românești, plasarea ei pe harta sistemelor familiale europene s-a făcut cu oarecare ambiguitate, pentru că cea mai influentă teorie a rămas într-un stadiu incipient de elaborare. Avându-și originea în lucrările lui Henri Stahl, această teorie poate fi enunțată astfel: gospodăria tradițională românească era preponderent simplă, pentru că aproape toți copiii plecau din casa părintească la căsătorie. Aceasta se făcea pe fondul sistemului succesoral egalitar, ce prevedea că toți copiii trebuia să primească o parte a averii părintești, iar aceasta se făcea parțial la căsătorie, prin înzestrare. Excepție făcea doar ultimul fiu născut, care, în schimbul averii rămase la bătrânețe (casa, diverse alte obiecte și inventarul agricol), servea drept îngrijitor al părinților în timpul bătrâneții acestora. Dacă era nevoie, își fonda propria familie în aceeași casă¹⁰. Așadar, în linii foarte mari, putem conceptualiza sistemul teoretizat de H. Stahl ca unul specific *gospodăriei ramificate*, cu participarea ultimogeniturii masculine.

Cercetarea pe care se bazează această teorie, precum și felul în care a fost enunțată comportă anumite deficiențe, comune și unor paradigme internaționale începând cu opera lui Frédéric Le Play. Problema în cazul românesc este că aceste deficiențe nu au fost corectate sau abordate de generațiile care au urmat școlii gustiene. Cea mai importantă deficiență ar fi caracterul extrem de restrâns al grupului pe care a fost bazată cercetarea: doar 537 de gospodării din satul Nerej în anul 1938. În al doilea rând, putem reclama insuficienta folosire a statisticilor, în condițiile în care structura gospodăriei în lucrările lui Henri și Paul Stahl a fost acoperită folosind o singură analiză statistică, bazată pe patru categorii de gospodării¹¹. Sunt absente analizele pe criterii multiple precum vârstă, stare civilă, statut în gospodărie, avere – criterii necesare pentru demonstrarea teoriei de bază. În al treilea rând, putem observa maniera destul de relativă în care a fost conceptualizat tipul de gospodărie românească, a cărui valență simbolică și identitară a concurat cu rigoarea științifică. Paul Stahl a pus accentul pe diferența dintre gospodăria tradițională, cea românească și cea din teritoriile învecinate României, contrastând simplitatea celei dintâi cu presupusa complexitate a celor slave și maghiare¹². Ori, în lipsa unor cifre concrete, este foarte greu să spunem în ce măsură aceasta era valabil, și pentru câte secole sau decenii. Este suficient să semnalăm asemănările în linii mari între gospodăriile catolice și cele ortodoxe din

⁸ Emmanuel Todd, *L'Origine des systèmes familiaux*, Tome 1, *L'Eurasie*, Paris, Gallimard, 2011.

⁹ Alexander E. Hammel; Peter Laslett, *Comparing Household Structure over Time and between Cultures*, în „Comparative Studies in Society and History” 16-1???, 1974, p. 73-109.

¹⁰ Henri Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, Volumul II, *Structura internă a satelor devălmașe libere*, București, Cartea Românească, 1998, p. 108.

¹¹ Idem, *Nerej. Un village d'une region archaïque*, Vol. III, București, Institutul de Științe Sociale, 1939, p. 302.

¹² Paul Stahl, *La maisnie (gospodăria) du paysan roumain*, Freiburg, Biblioteca Română, 1978, p. 94.

regatul Ungariei, scoase la iveală de Peter Öri, Pakot Levente¹³, pentru a înțelege încă o dată de ce observațiile de teren nu ar trebui generalizate, și de ce contrapunerii extreme între grupuri etnice sau religioase ar trebui bine documentate, nu luate ca atare.

De ce recensământul? Opțiuni teoretice și metodologice

Faptul că acest studiu este bazat în mod disproporționat pe o singură sursă poate atrage critici evidente, atâta timp cât diversificarea surselor este mereu ideală în orice demers științific. În acest caz, apelul la vechile recensăminte nu vine ca simplă explorare a unor materiale puțin folosite, ce le completează pe altele, ci reprezintă introducerea în laboratorul istoricului a uneia din puținele surse ce permite studierea gospodăriilor rurale într-o manieră sistematică și detaliată.

Pentru a înțelege potențialul acestui cadru de lucru ar trebui să punem sub emnul întrebării dihotomia dintre istoria cantitativă și cea calitativă. Pentru științele umaniste în general, statistica este indispensabilă oricărui subiect de studiu, pentru că orice subiect comportă în teorie și în practică afirmații și concluzii de ordin cantitativ: „în general”, „majoritatea”, „în măsură mică / mare /mixtă”, „puțini” etc., sunt aprecieri fundamentale ce însoțesc rezultatele oricărei teme de cercetare. Or, într-un demers științific ce oferă posibilități rezonabile de comparație între diferite epoci și spații, ele nu pot fi demonstrate și enunțate riguros decât cu ajutorul cifrelor și statisticilor. În cazul studiului formelor de locuire și a normelor sociale suprapuse peste ele, aceasta este cu atât mai evident cu cât întregul câmp internațional al *household studies* nu poate fi imaginat fără analizele statistice care au pus în mișcare cele mai importante schimbări de paradigmă, de când sociologia a lăsat locul istoriei în studiul gospodăriilor secolului al XIX-lea și a celor mai timpurii (adică după Frédéric Le Play).

O prejudecată pe care am întâlnit-o în mediul academic românesc este legată de sterilitatea surselor demografice, văzute ca materiale documentare doar pentru mărimea populației unei anumite așezări sau regiuni, lipsite de alte informații referitoare la context. În cazul sursei de față, recensământul nu este doar o centralizare, ci s-a păstrat și sub forma formularelor originale. La rândul lor, acestea nu sunt doar o listă de nume, ci o listă de nume asociate unei întregi serii de informații¹⁴. Astfel, ne este oferit contextul nu doar pentru o localitate sau regiune, ci pentru fiecare individ în parte, pentru fiecare gospodărie în parte; iar aceleași

¹³ Peter Öri; Pakot Levente, *op. cit.*, p. 27 – figura 10.

¹⁴ Pentru o prezentare a acestor formulare, vezi George Retegan, *Primul recensământ modern al populației și agriculturii Țării Românești: 1838*, în *Din istoria statisticii românești*, București, Direcția Centrală de Statistică, 1969, p. 157-172; Bogdan Mateescu, *Digitizing the Wallachian Census Forms of 1838. The First Population Samples of the Dem-Ist Database*, în „Studii și Materiale de Istorie Modernă” Vol. XXXIII, 2020, p. 19-83.

informații rareori pot fi găsite fie laolaltă, într-o singură sursă, fie în orice fel de sursă. De la administrația epocii, care folosea *familia* drept criteriu principal de impunere a obligațiilor către populație, rareori avem informații pe case – ceea ce face recensământul cu atât mai prețios. Rareori găsim înregistrate vârste, dizabilități sau avere agricolă pe locuitor. Realitățile analizate aici pot fi în principiu documentate și în altfel tipuri de surse: plângeri, anchete, rapoarte oficiale, procese verbale ale ședințelor de judecată (anaforale). Fiind însă vorba despre aspecte intime ale vieții din mediul rural, ele sunt extrem de rare și de împrăștiate prin arhivele multor instituții, atât locale, cât și centrale. Prin urmare, într-un mediu științific ce a abandonat studiile rurale, în care nu există proiecte colective care să repertorizeze sistematic întreaga varietate de astfel de documente, abordarea pragmatică este aceea de a acorda prioritate documentelor celor mai promițătoare. Pe cât concentrarea pe acest recensământ poate să pară excesivă, tot atât de disproporționat de mare este și bogăția informației conținute, față de alte surse.

Așadar, considerăm că abordarea statistică nu este doar un atașament metodologic pentru demersurile „calitative”, ci este unul dintre cele mai bune pentru a înțelege procesele ce fac subiectul acestui studiu. Prin urmare, formulările de recensământ ar trebui să constituie fără probleme surse principale pentru orice studiu de istorie socială. În același timp însă, aceste posibilități nu ar trebui exagerate, iar principalele direcții de analiză ar trebui trasate cu deplină precauție în raport cu defectele și lipsurile prezente.

*

Evoluția gospodăriei

Este un aspect ce doar foarte recent a început să primească mai multă atenție empirică, dezvoltându-se metode specifice pentru studiul ei. Este surprinzător cum toate teoriile menționate mai devreme (Le Play, Laslett, Stahl) au la bază o dimensiune diacronică, pot fi enunțate sub formă de procese ciclice, dar în același timp au operat cu tipologii statice. Luate așa cum au fost propuse de autorii lor, categoriile de gospodării amintite nu acoperă anumite perioade din viața indivizilor, ci ele reflectă structura tuturor gospodăriilor într-un moment dat. Să luăm exemplul românesc al lui Henri Stahl: „Cette forme de famille du type No. 1 [gospodăria monofamilială formată la căsătorie] finit toujours par se transformer dans un autre type, No. 2 [gospodării multigeneraționale], qui représente une sorte de vieillesse du type No. 1”¹⁵.

O demonstrație adecvată ar fi constat în a arăta proporția diferitelor tipuri de gospodării (1, 2, 3, 4), pe grupe de vârstă ale membrilor sau capilor lor; sau în a realiza o statistică a familiilor care au parcurs aceste etpe. În schimb, avem o

¹⁵ Henri Stahl, *Nerej*, și urm., p. 302.

statistică doar a numărului și a procentului total de gospodării pentru fiecare categorie (exemplu: în categoria I au fost clasificate 379 de gospodării, reprezentând 70,6% din totalul pe sat). Or, aceasta ne spune cum arăta totalitatea gospodăriilor, dar nu descrie neapărat evoluția lor. Putem avea un sistem în care gospodăriile încep și evoluează cu o singură familie și sfârșesc prin a se transforma aproape toate în gospodării complexe, cu mai multe familii. Aceasta nu exclude ca din totalul existent în orice moment, majoritatea gospodăriilor să fie simple și nu complexe, din motive evidente: doar o minoritate din gospodării aveau membri suficient de înaintați în vârstă încât să aibă copiii suficient de vârstnici pentru căsătorie. Așadar, o majoritate de gospodării simple nu ar trebui să ducă neapărat la concluzia că, în cele mai multe cazuri, între părinți și copii exista o separare. Ci, aceasta ar trebui demonstrat prin metode mai precise, după cum și aserțiunea inversă (a lui Henri Stahl, de exemplu) ar trebui la rândul ei probată mai riguros. O realitate descrisă prin criterii multiple (ordinea nașterii, averea rămasă, averea precedentă, starea civilă a membrilor gospodăriei etc.) nu poate fi acoperită printr-o singură categorie de analiză. Sau, în alte cuvinte, trebuie făcută distincție între *tipuri de gospodărie* și *sisteme de gospodărie* (sau *domestice*, *rezidențiale*). Metodele statistice ar trebui și ele adaptate studiului celor din urmă, și nu monopolizate în studiul celor dintâi, cum a fost cazul și în istoriografia vestică.

Putem specula că unul din motivele pentru care nu au fost folosite metode mai precise a fost dificultatea unei analize multivariabile în lipsa mijloacelor moderne, digitale. Pe de altă parte, trebuie ridicată și problema surselor: avem nevoie de documente care să se refere exact la aceiași indivizi timp de peste 20 de ani și să facă asta pentru o populație consistentă (cel puțin de sute sau mii de gospodării). Or, chiar și pentru vestul Europei, valabilitatea informației de asemenea natură pune piedici serioase în cercetare. Cazul de față nu face excepție: un singur recensământ nu este o sursă directă pentru explorarea unei evoluții, dar în același timp permite deducții inaccesibile prin alte surse. Chiar dacă nu cunoaștem practicile rezidențiale prin care a trecut o familie dată de-a lungul vieții membrilor ei, putem surprinde practicile specifice unei anumite etape de viață, în rândul întregii populații. Putem face aceasta pentru că știm vârstele aproximative ale indivizilor.

Evoluția familiei

În general este importantă din motive evidente: pe lângă copiii ce locuiau la un moment dat cu părinții lor, avem nevoie să știm și ce copiii mai existaseră. Din păcate, recensământul își atinge limitele aici. Teoretic, este posibil să identificăm linii de filiație în afara unei gospodării, dar în mod foarte limitat: pentru indivizi aflați în viață, sunt cuprinși în același eșantion și sunt fie frați, fie tați și fii (rudenii vizibile datorită numelor). Însă informația trebuie codată potrivit unor variabile

speciale, iar acest proces trebuie să fie făcut manual. Nu am putut, din păcate, să explorăm acest fel de informație. Prin urmare, cadrul de lucru actual suferă acest neajuns: surprinde cel mai bine doar relațiile dintre indivizii care la 1838 au fost înregistrați în aceeași casă. Pentru cercetări viitoare vom extinde această perspectivă.

Raporturile de putere din gospodărie

Sunt o altă componentă cheie a *household studies*, pentru că ele reflectă norme care se pot aplica atât societății în general, cât și anumitor rude sau indivizi în particular. Cu cât mai multe familii tinere sunt subordonate părinților în aceeași gospodărie, cu atât putem spune că aceste aranjamente erau dictate de norme sociale patriarhale, care la rândul lor puteau fi determinate de presiuni sau motivații economice și fiscale. Din contra, în cazul românesc gospodăriile multigeneraționale conduse de perechea tânără pot să reflecte ipostaza mezinului care a preluat frâiele casei și își îngrijește părinții.

Din fericire, recensământul este o sursă bună pentru documentarea și analiza acestei dinamici, pentru că marchează persoana care conducea gospodăria prin ordinea enumerării, prima persoană înregistrată fiind șeful sau șefa gospodăriei. Există riscul ca plasarea acestei persoane în capul listei să se facă și prin subiectivitatea recenzorului, ca ordinea enumerării să reflecte așteptările acestuia și nu relațiile din interiorul căminului. De aceea, unii istorici demografici folosesc criteriul averii drept indicator al statutului: persoana cea mai bogată era și cea care conducea gospodăria. Registrele de recensământ folosite aici, însă, nu par să fi fost influențate de un astfel de subiectivism, pentru că situațiile care apar sunt foarte diverse. Găsim în fruntea gospodăriei părinți văduvi, căsătoriți, copii minori ce locuiau cu părinții, copii căsătoriți sau văduvi ce locuiau cu părinții.

În ceea ce privește relația dintre capul gospodăriei și ceilalți membri, indiferent dacă aceștia formau sau nu o familie, calitatea informației este relativă bună.

Marea necunoscută: zestrea

Cele mai mari ambiguități metodologice din acest cadru științific au apărut în încercarea de a proba acele formulări teoretice legate de transmisia de avere, în special cu ocazia căsătoriei și/sau a formării unei gospodării noi. Ne-a fost greu să conturăm o abordare conceptuală pentru că ipostazele practicilor succesoriale nu au fost acoperite uniform de către istorici. Putem vorbi despre: înzestrarea de către părinți a fiicei, a fiului, a ginereului, dreptul mezinului (ce primea o zestre mai mare);

dreptul părinților de a fi îngrijiți la bătrânețe în schimbul unei zestre mai mari; înzestrarea de către frați a surorilor orfane; dreptul copiilor de suflet. Considerăm că zestrea primită de fete a fost de departe aspectul cel mai bine studiat, căruia i s-au dedicat studii și capitole de carte¹⁶; urmat de dreptul mezinului. Paradoxal, a rămas extrem de puțin cunoscut unul din transferurile cele mai frecvente și mai importante: bunurile dotale datorate de părinți fiilor (mai ales altor fii decât mezinul). După cum a fost remarcat, „L’acte dotal est très prolixes quand il s’agit de décrire l’apport féminin [partea soției din zestrea gospodăriei incipiente], mais il ne dit presque rien de l’apport masculin [partea soțului]”¹⁷. Ele sunt absente din legislația vremii¹⁸, foarte rare în alte tipuri de surse, și, în consecință, au acumulat foarte puține rânduri în lucrările de istorie. Doar în lucrările sociologilor interbelici normele sunt fără echivoc: la căsătorie, fiii (neluându-l în calcul pe mezin) primeau, ca și fetele, echivalentul unei moșteniri, adică o cotă parte egală din pământul deținut de părinți. Delimitarea cotei primite putea avea loc separat de momentul căsătoriei, fiind făcută din timp. Studiile de caz valabile pentru secole anterioare (al XVII-lea – al XVIII-lea) prezintă și asemănări, și deosebiri: în mod clar asistăm la înzestrarea fiilor, dar nu neapărat la căsătorie¹⁹. Pentru anii 1830 și deceniile care au urmat, generalizarea normelor reflectate de aceste situații este cu atât mai grea cu cât nu vorbim despre proprietari de pământ (decât în puține cazuri) și nici despre boieri. Nu am beneficiat, din păcate, de repere istoriografice semnificative care să acopere practicile sucesorale folosite la înzestrarea fiilor de țărani clăcași. Singurele mențiuni confirmă într-adevăr că și fiii erau înzestrați cu ocazia formării unei noi gospodării, de obicei cu inventar agricol (vite, care) și bunuri imobile.

Al doilea impediment major rezidă în sursa folosită. Pentru studiul transmiterii patrimoniale de orice fel, ideale sunt acele surse ce privesc strict acest aspect: foile de zestre, testamentele, zapisele de danie, sau diverse documente juridice care, în situații de conflict, aveau rolul de a reconstitui transferuri de proprietate. Acestea din urmă pot fi inventare de avere sau mărturii. Recensământul este departe de a intra în categoria documentelor celor menționate mai devreme. Deși înregistrează averea, nu

¹⁶ Constanța Vintilă-Ghițulescu, *În șalvari și cu ișlic. Biserica, sexualitate, căsătorie și divorț în Țara Românească a secolului al XVIII-lea*, București, Humanitas, 2004, partea a doua, cap. II; Violeta Barbu, *op. cit.*, cap. V; Nicoleta Roman, *Dowry contracts, women’s objects and the circulation of goods in mid-nineteenth century Romanian families. The case of Oltenia*, în „Revista Istorică”, XXIX Nr. 1-2, 2018, p. 105-139; Angela Jianu, *Women, Dowries, and Patrimonial Law in Old Regime Romania (c. 1750-1830)*, în „Journal of Family History”, 34, partea 2, 2009., p. 189-205.

¹⁷ Constanța Vintilă-Ghițulescu, *Mariage et parenté à travers les actes dotaux roumains (1700-1865)*, în „Annales de Démographie Historique”, nr. 121, partea 1, 2011, p. 144.

¹⁸ Codul civil al vremii, Legiuirea Caragea (din 1818) acoperă zestrea în partea a III-a, cap. XVI, secțiunea a doua, dar se referă doar la zestrea primită de fete. Articolele legate de moștenire (partea a IV-a, cap. III) se referă doar la moștenirile făcute în urma decedului. *Legiuirea Caragea*, București, Typographia Națională a lui Stephan Rassidescu, 1865.

¹⁹ Violeta Barbu, *op. cit.*, p. 240-242.

înregistrează toată averea, iar pentru cea prezentă în formularele sale nu cunoaștem proveniența. Cu alte cuvinte, schimbul de proprietăți nu este transparent.

Cum putem folosi aceste fragmente de informație? În primul rând, din puținele informații pe care le deținem legate de norme, vom presupune că și fiii erau înzestrați la căsătorie, nu doar fiicele. În al doilea rând, vom lua ca indicator indirect al primirii zestrei cea parte a averii înregistrate în recensământ care în contextul respectiv poate fi considerată cea mai importantă în fondarea unei familii. Din fericire, o avem înregistrată: vitele de lucru. Față de importanța pe care au avut-o deopotrivă în viața socială și economică a țărănimii, vitele de lucru au primit o atenție disproporționat de mică din partea celor preocupați de chestiunea agrară și viața rurală în general. Dominante au fost discuțiile despre *pământ*: micșorarea pământului deținut de micii proprietari (moșneni) prin abuz, danii sau vânzare benevolă, arendășia, proiectele și politicile legate de împrumut și de proprietatea asupra pământului, fărâmițarea loturilor acordate la 1864. Vitele de lucru ar trebui să capete o atenție cel puțin la fel de mare precum cea a pământului, din mai multe motive. Considerăm de la sine evident faptul că, în cea mai mare parte din cazuri, simpla proprietate asupra pământului nu garanta un venit, ci acesta era determinat de măsura și de felul în care pământul era lucrat. Culturile agricole erau cel mai răspândit mod de exploatare agricolă, practicate cu ajutorul vitelor, în special al boilor. Astfel, rolul jucat de vite era atât de important, încât a atras cu sine diferențieri pe mai multe paliere. În funcție de numărul de vite deținute de fiecare gospodărie, roadele obținute din pământul lucrat (indiferent de forma de proprietate asupra lui) puteau fi mai mici sau mai mari. Pentru țărani clăcași, acest număr determina și suprafața de pământ ce putea fi primită din partea proprietarilor de moșie, dar și obligațiile prestate în schimbul ei. Cuantumul acestor schimburi era normat atât prin cutume, cât și prin legea scrisă, care încă de la primele codificări a prevăzut trei categorii de gospodari: frunțași (cei cu patru vite de lucru), mijlocași (cu două vite) și codași (fără vite de lucru)²⁰.

Prin urmare, între tipurile de informație ce apar în recensământ, vom considera aceste articole drept indicator ipotetic și indirect pentru zestre: deținerea vitelor de jug și de tracțiune (cai, boi, bivoli) însemna că o familie tânără avea, în accepțiunea socială a vremii, bazele fondării unei gospodării – baze ce trebuiau, conform legii, asigurate de părinți.

Concepte și metode

Cunoscând potențialul informației istorice conținute în recensământ, am valorificat-o prin calculul unor indicatori care corespund cel mai bine conceptelor și teoriilor prezentate mai devreme. Înainte de a-i trasa, se cuvine să delimităm materialul fizic folosit în acest studiu.

²⁰ *Regulamentul Organic*, București, Tipărit la Zaharia Carcalechi, 1847, Secția VII (art. 138-146).

Formularele recensământului din 1838 s-au păstrat în cea mai mare parte sub forma materialului de arhivă aflat astăzi în custodia Serviciului Arhivelor Naționale Istorice Centrale. Doar o mică parte din ele au fost publicate, atât sub formă de carte, cât și în format digital, sub formă de seturi de date ce reprezintă eșantioane de populație. Primul set a fost făcut public de platforma MOSAIC în 2015²¹, pentru ca alte două seturi să fie publicate pe Dem-Ist²². Acestea două vor fi folosite în acest studiu.

Procesul de alcătuire a lor a fost prezentată într-un articol anterior²³, și este de asemenea exemplificat pe site-ul proiectului²⁴. De aceea, rândurile care urmează servesc doar ca rezumat al metodologiei pe care cei interesați o pot consulta în amănunt în sursele amintite.

Proiectul a dorit să respecte unitatea și integritatea circumscripțiilor de recensare: un eșantion a trebuit să acopere întregul material păstrat pentru o circumscripție. În același timp au fost alese două circumscripții, pe baza următoarelor principii de selecție. Ele au trebuit să acopere zone diverse din punct de vedere geografic, întrucât geografia influența și o bună parte din economie și societate. Astfel, am dorit să mărim potențialul științific al primelor date publicate. În același timp, materialul trebuia să fie de bună calitate – adică formularele să fi fost completate de recenzori într-o manieră cât mai apropiată de spiritul instrucțiunilor. Bineînțeles, am optat pentru material inedit – adică pentru unități administrative ce nu cuprind localități deja acoperite de MOSAIC. Astfel, au fost alese două circumscripții de recensământ, adică în două subdiviziuni de județ: plaiul Nucșoara de Muscel, cu 11 sate și 4 676 locuitori, și plasa Balta de Dolj, cu 26 sate și 17 727 locuitori.

Întregul material a fost transcris iar informația a fost standardizată, pregătită pentru analiză statistică pe baze științifice. Acest proces de standardizare a presupus crearea unor variabile pentru coloanele din formular care fie nu există, fie există dar conțin informație ce a fost înregistrată într-o manieră neuniformă, deci nepotrivită pentru analiză statistică. Astfel, eșantioanele publicate prin Dem-Ist au incluse, pe lângă transcrierea brută, variabile ce acoperă locatori geo-administrativi, sexul persoanelor, vârsta lor, starea civilă statutul în familie și cel în gospodărie, etnia, ocupația, forma rezidențială, statutul fiscal, dizabilități.

---

²¹ *Laboratory of Historical Demography (MPIDR). 1838 Census of Wallachia, Version 1.0 [Mosaic Historical Microdata File]. www.censusmosaic.org, 2015; https://censusmosaic.demog.berkeley.edu/data/mosaic-data-files*, consultat în iunie 2022.

²² *1837-8 formularele de recensământ general ale plășii Balta – Dolj. [fișier de date individuale, baza de date Dem-Ist. Bogdan Mateescu] 1.0. demist.iini.ro. 2021 și 1837-8 formularele de recensământ general ale plaiului Nucșoara – Muscel. [fișier de date individuale, baza de date Dem-Ist. Bogdan Mateescu] 1.0. demist.iini.ro. 2021; http://demist.iini.ro/Esantioane%20pop.htm*, consultat în iunie 2022.

²³ Bogdan Mateescu, *Digitizing the Wallachian Census Forms of 1838...*

²⁴ <http://demist.iini.ro/Digitizarea%20form.htm>, consultat la 1 iunie 2022.

Pentru statutul în familie armonizarea s-a făcut potrivit conceptului de *unitate familială corezidentă* (în continuare UFC), sau *conjugal family unit*, așa cum este consacrat în literatura de specialitate. Acest concept corespunde celui de *familie nucleară*, dar în context domestic. Adică, el cuprinde toți membrii aceleiași familii nucleare ce locuiesc împreună. În același timp, acest concept izolează unii de alții indivizii înrudiți, dar care conduceau propria familie. Astfel, UFC-urile pot lua doar trei forme: cuplu fără copii necăsătoriți; cuplu cu copii necăsătoriți; părinte singur cu copii necăsătoriți.

Din punct de vedere social, **gospodăria** este în general definită ca fiind grupul de persoane ce locuiesc împreună și împărtășesc activități ce țin de câștigarea venitului și / sau de consum. În funcție de contextul studiat sau de paradigma științifică, limitele acestei definiții pot varia în funcție de criteriile care definesc atât activitățile comune, cât și spațiul comun. Spre deosebire de statistica oficială, sociologie și antropologie – științe ale căror obiect de studiu este viu și direct observabil –, în domeniul istoriografiei o delimitare exactă a acestui concept este impusă de cele mai multe ori de limitările surselor. Cele mai mari ambiguități izvorăsc din cauză că nu se cunoaște metodologia folosită de către autorul sursei istorice. În cazul de față, știm că recenzorilor li s-a cerut gruparea locuitorilor pe *casă*. Or, ipotetic, o casă putea în anumite cazuri să nu corespundă conceptului de gospodărie. Se putea întâmpla ca o singură clădire se găzduiască persoane sau grupuri de persoane ce își câștigau și duceau traiul separat – de exemplu două familii de chiriași ce locuiau în părți diferite ale aceleiași clădiri. Un astfel de scenariu, însă, credem că implică riscuri doar pentru mediul urban, și este foarte puțin probabil – dar nu în totalitate exclus – pentru satele epocii studiate. Ceea ce putem întâlni în mediul rural, însă, sunt cazuri în care spațiul comun al unei gospodării să fie mai extins decât casa. De exemplu, două case în aceeași curte, ce puteau găzdui fiecare câte o familie, iar cele două familii să folosească același inventar agricol și, evident, să ia parte la activități comune: lucru agricol, lucru domestic, mesele împreună etc. Faptul că locuințele lor erau separate nu ar trebui să ne împiedice să considerăm acest ansamblu drept o singură gospodărie. Există posibilitatea ca astfel de cazuri să fie existat, după cum atestă etnografi²⁵, după cum avem astăzi chiar și dovezi fizice, de case conservate în cadrul unor muzee în aer liber, și după cum arată și recensământul clădirilor și locuințelor din decembrie 1912²⁶.

²⁵ Monica Budiș, *Gospodăria Rurală din România*, Volumul I, Muntenia, Oltenia, Dobrogea, București, Editura Etnologică, 2004, p. 61.

²⁶ Centralizarea, sub forma statisticilor publicate de către Direcția Generală a Statisticii, arată pentru mediul rural din Muntenia și Oltenia aproximativ 109, respectiv 105 corpuri de casă pentru fiecare 100 de „clădiri” (metodologia recensământului a folosit termenul de „clădire” cu accepțiunea de proprietate pe care s-a construit). Direcțiunea Generală a Statisticii, *Statistica clădirilor și a locuințelor din România întocmită pe baza recensământului din 19 decembrie 1912 / 1 ianuarie 1913*, București, Cartea Românească, 1920, p. 24.

Imaginea 1. Exemplu de două case ce împărțeau aceeași curte, cu prispe și acoperișuri unite.
Locuință din comuna Oteșani, Muzeul Satului Vâlcean²⁷ din Bujoreni, jud. Vâlcea.
 Gospodărie construită la sfârșitul secolului al XIX-lea în Oteșani (Vâlcea), achiziționată în 1978 și intrată în circuitul public în 1982. (foto: Bogdan Mateescu)

Din păcate, nu avem indicii care să marcheze astfel de cazuri în recensământ. În cel mai bun caz putem recurge la o abordare ipotetică, marcând drept posibile case aflate în aceeași incintă, acele situații în care se pot distinge cu certitudine familii înrudite grupate separat, dar consecutiv. Ele ar fi locuit în case învecinate, fie în curți diferite, fie în aceeași curte. Numărul lor ne-ar da o idee despre procentul maxim pe care astfel de gospodării l-ar fi putut înregistra. Cum această metodă este una pur ipotetică, și cum implementarea ei necesită încă o etapă de codare și standardizare a variabilelor, am ales ca, pentru moment, să nu ne angajăm în această abordare. În schimb, am aplicat singura opțiune valabilă în stadiul actual al prelucrării sursei: am definit gospodăria ca fiind constituită din persoanele grupate alături de recenzor și care ar fi trebuit să locuiască în aceeași casă.

²⁷ Mulțumim pe această cale Muzeului Satului Vâlcean și Muzeului Național al Satului „Dimitrie Gusti” pentru deschiderea și amabilitatea cu care permit realizarea de fotografii ale artefactelor și publicarea lor.

Imaginea 2. Exemplu de două case ce împărțeau aceeași curte, cu prispe și acoperișuri unite. *Gospodăria Șuici, județul Argeș, Muzeul Național al Satului „Dimitrie Gusti”*. Gospodărie construită în muzeu în 1936, după modele existente atunci în satul Șuici, considerate ca datând de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. (foto: Bogdan Mateescu)

Pentru **statutul în gospodărie**, a fost urmat principiul general aplicat în sens larg, în diferite câmpuri, de la istorie demografică și sociologie, la statistica oficială de astăzi. Am luat ca reper prima persoană înscrisă la fiecare *casă* și am considerat-o *capul de gospodărie*, sau *gospodarul*. Apoi, fiecare persoană a fost etichetată (sau codată) în funcție de relația sa față de gospodar: soție, copil, părinte. Începând cu Peter Laslett și Alexander Hammel, cei mai mulți istorici demografi exclud angajații domestici (servitorii) ca făcând parte din gospodărie. Nu vom atinge această problemă, întrucât acest studiu nu se referă la alte legături decât cele dintre urmași și descendenți. Totodată, cei ce nu fac parte din familia nucleară (**UFC-ul**) gospodarului vor fi numiți în continuare *corezidenți*.

*

Având în vedere aceste avantaje și dezavantaje ale sursei, am tratat cele trei obiective propuse după cum urmează:

- **Cadrul domestic:** pentru a măsura interacțiunea dintre generații în fazele de tranziție, am calculat procentul familiilor nucleare (a UFC-urilor) care locuiau în gospodării multigeneraționale, pe grupe de vârste, luând ca reper vârsta capului de familie. Ne-am axat pe două intervale majore, pe care apoi le-am împărțit în grupe de câte cinci ani: 15-29 ani și peste 50 de ani. Pentru primul

interval, ca indicator pentru cuplurile recent căsătorite față de momentul recensării, am folosit și absența copiilor. Un grad mare de independență al acestor familii va indica **neolocalitatea**, adică mutarea într-o gospodărie proprie în preajma căsătoriei. Din contră, un grad mic este rezultatul **patrilocalității** sau **uxorilocalității**, adică rămânerea alături de părinți sau socrii (după caz).

- **Statutul în gospodărie** a fost inclus în analiză prin rafinarea calculului de mai sus, pe criteriul statutului. Exemplu: procentul de capi de familie de 20-24 ani locuind alături de cel puțin un părinte, în funcție de statut: gospodar sau corezident.
- **Zestrea** a fost abordată **indirect**, prin *indicatorul indirect* al vitelor de jug și de tracțiune. Practic, am introdus acest criteriu pentru toate calculele de mai sus.

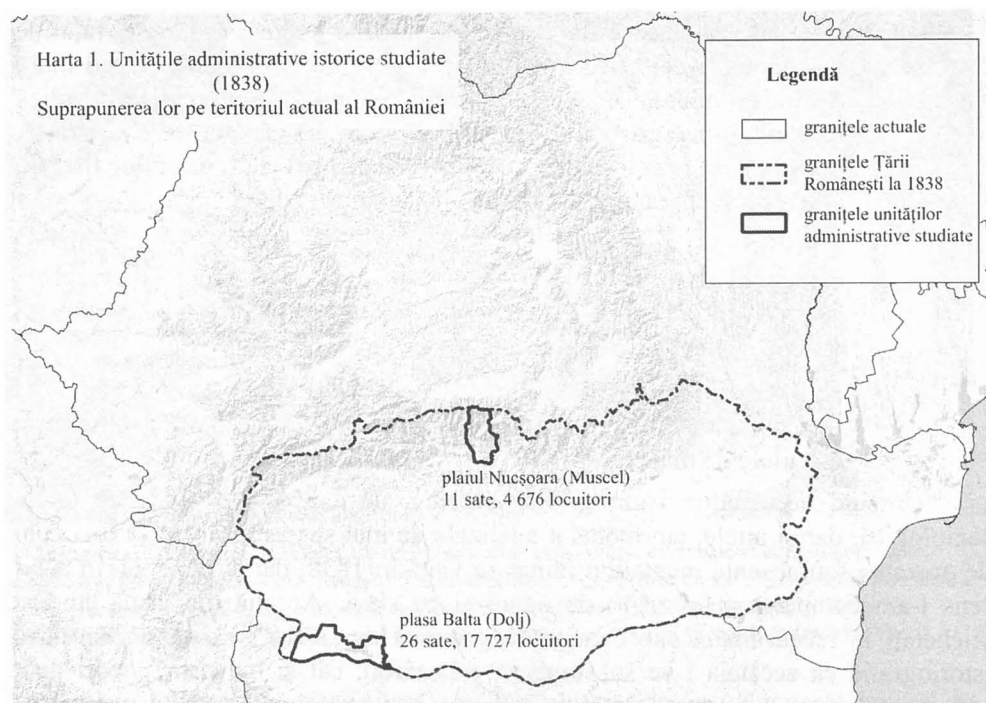
Urmând necesitățile istoriografice curente, de a testa cu precădere teoria sociologică, dar și altele, am modelat analizele de mai sus astfel încât să țină cont de prezența sau absența mezinului rămas în viață în 1838, dar și de etnie. În acest sens i-am comparat pe români, pe țigani și pe slavi. Aceștia din urmă au fost etichetați în recensământ sub denumirea generică de „sârbi”, existând consensul istoriografic că aceștia i se subsumează atât sârbii, cât și bulgarii (uneori doar bulgarii, în funcție de sat sau regiune). Pentru ei vom folosi termenul generic de „slavi sud-dunăreni”. Timpul, din păcate, nu ne-a îngăduit să elaborăm mai mult în legătură cu alte dezavantaje ale acestui recensământ, dar cititorul le poate găsi în alte lucrări²⁸.

Contextul socio-economic

Cele două subdiviziuni de județ cu eșantioane publicate prin Dem-Ist sunt plasa Balta, din sudul județului Dolj, și plaiul Nucșoara din nordul județului Muscel. Prima era mult mai extinsă și mai populată, întinzându-se pe 1 300 kmp, numărând 26 sate în care locuiau 17 727 de oameni. Plaiul Nucșoara, în schimb, era de aproape de două ori mai restrâns (cu 760 kmp) și de cinci ori mai slab populat, cu 11 sate și 4 676 locuitori. În anexa acestui studiu publicăm hărțile 2 și 3, pe care le-am reconstituit cu ajutorul celei de-a doua ridicări topografice a Țării Românești făcută de armata austriacă²⁹. Ele prezintă o imagine mai clară a geografiei celor două regiuni.

²⁸ Bogdan Mateescu, *Familia în timpul robiei: o perspectivă demografică. Studiu și liste de populație din arhive*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2015.

²⁹ Am folosit copiii păstrate la Arhivele de Stat Austriece, publicate în format digital de baza de date Arcanum (Arcanum Adatbázis Kft, Budapesta): <https://maps.arcanum.com/en/map/secondsurvey-wallachia>, consultat la 1 iunie 2022.

În funcție de cum le privim geografia, cele două regiuni se prezintă fie ca diametral opuse, fie cu unele asemănări fundamentale, ceea ce face comparația oarecum dificil de conturat. Amândouă erau regiuni de graniță, deși în zone de relief ce contrastează una cu alta. Plasa Balta era mărginită la Sud de Dunăre, pe când plaiul Nucșoara întâlnea hotarul Austriei pe vârfurile Munților Făgăraș. Faptul că frontiera țării era definită de cele două elemente naturale impunătoare însemna că și într-o parte, și într-alta, așezările umane permanente nu se aflau în vecinătatea directă hotarului. În funcție de gradul de populare, ne putem închipui geografia fiecărei regiuni ca un ansamblu compus din trei fâșii de pământ, sau trei centuri, pe care le vom descrie mai jos.

Prima centură, cea exterioară, este cea care era în contact direct cu țările vecine. În Balta, granița șerpuia printre ostroavele Dunării, iar pe malul Dunării singurele forme de locuire erau pichetele amenajate pentru paza graniței. În Nucșoara, linia hotarului era lipsită de orice amenajări, pichetele aflându-se în zone mai accesibile din interiorul județului.

A doua centură poate fi socotită ca una intermediară: caracterizată în continuare de natură sălbatică, în care amprenta umană era prezentă, dar foarte slabă. În Balta, această centură se suprapune peste lunca Dunării, iar numele plășii este un nume sugestiv pentru peisajul natural ce putea fi întâlnit aici: un mozaic de bălți, mlaștini, dar și dune de nisip, în care doar două sate își aveau vatra: Desa și Nedeia. Desa se afla atunci la câțiva kilometri mai spre sud-vest decât astăzi (Harta 3).

Cu excepția acestor două arii locuite, singurele activități umane desfășurate în această fâșie de pământ par să fi fost cultura pământului pe întinderi restrânse și păstoritul. Putem observa petice de arături mai ales în est, la apus de satul Desa și între Desa și Poiana. Tot aici întâlnim și grupuri de clădiri din lemn, fără curți sau grădini – de unde deducem că probabil erau stâne. În Nucșoara, acest cordon intermediar era constituit din munți și culmi, pământ acoperit de păduri și pășuni alpine. Doar stânele își aveau vetrele aici (Harta 2).

A treia centură este cea în care geografia umană se inserează cel mai profund în cea naturală. Aici găsim așezări, drumuri, suprafețe arabile. Partea locuită a plășii Balta se întindea la nord de lunca Dunării, cele mai multe sate fiind înșirate paralel cu fluviul, acolo unde se terminau mlaștinile, bălțile și nisipul și începea câmpul. La 1838 aceste sate erau (de la vest la est): Poiana, Tunarii Români, Piscu, Ghidiciu, Rast, Negoiu, Catanele, Bistreț, Plosca, Cârna, Săpata, Măceșu de Jos, Nedeia, Gighera și Zăvalu. Celelalte așezări se găseau mai în interiorul județului: patru pe valea Jiului – Greceștii-Târnava, Rebegi, Gângiova și Comoșteni –, alte șase în câmp deschis: Băilești, Coveiu de Sus, Coveiu de Jos, Seaca de Sus, Seaca de Jos, Măceșu de Sus. Poiana (sau Poiana Mare) era cel mai mare sat, nu doar din plasă, dar din întreaga Țară Românească. Recensământul a înregistrat aici 818 case, în care locuiau 3 705 oameni – adică mai mulți decât în târguri și orașe precum Mavrodin, Rușii de Vede, Zimnicea, Giurgiu, Slatina, Alexandria, Buzău, Călărăși, Caracal, Cerneți, Focșani, Găești, Râmnicu-Sărat, Slănic, Văleni, Câmpina, Mizil, Filipești și altele.

Mult mai restrâns era teritoriul locuit în plaiul Nucșoara: satele sale se înșirau la poalele munților, pe văile, depresiunile și dealurile ce le mărgineau: Valea Vâlsanului (începând cu zona Slatinei), colinele dintre Pârâiești și Berivoești, Dealul Ciocanu și Valea Brătioarei, Depresiunea Câmpulungului. Aceste sate erau: Stănești, Pârâiești, Corbșori, Poenărei, Corbi, Nucșoara, Secăturile, Slănic, Berivoeștii Ungureni, Berivoeștii Pământeni, Albești. Felul în care sunt redată în recensământ reflectă organizarea administrativă a epocii, în care un sat putea cuprinde unul sau mai mult cătune, ce nu apar demarcate în recensământ. Astfel, Nucșoara putea include Slatina, Albești putea îngloba și cătunul Căndești, Slănic era împărțit în Slănicul de Sus și Slănicul de Jos etc. Cel mai mare sat era Nucșoara, cu 279 de locuitori.

Fiind vorba despre o populație rurală în epoca modernă, un prim aspect ce trebuie lămurit este cel legat de pământ. De-a lungul istoriei românești, deținerea și folosirea pământului au constituit deopotrivă o sursă de venit și un criteriu al definirii sociale, atât pentru neprivilegiați, cât și pentru privilegiați (dacă ne gândim la criteriul deținerii moșiei pentru căpătarea titlului de boier)³⁰. Cu timpul, a existat tendința ca proprietatea asupra pământului să se concentreze din ce în ce mai mult

³⁰ Paul Cernovodeanu, Irina Gavrilă, *Arhondologiile Țării Românești de la 1837*, Brăila, Istros, 2002, p. 3.

la nivelul boierimii și al așezămintelor bisericești, care dețineau de obicei întinderi mari de pământ – moșii. În schimb, micile proprietăți, deținute în indiviziune de săteni, s-au împuținat constant. În acest sens, recensământul din 1838 oferă o imagine previzibilă a realităților sociale rezultate de pe urma procesului de împuținare a clasei moșnenilor. Observăm astfel că, deși moșnenii erau mai mulți în Nucșoara decât în Balta, în ambele regiuni erau în minoritate, constituind doar în jur de 1% din gospodari în Balta și 27% în Nucșoara. Totodată, majoritatea satelor din eșantioane erau sate de clăcași, dar nu avem sate exclusive de moșneni, doar sate mixte. Mai mult decât o consecință a posibilelor abuzuri ale boierilor sau a dăruirii „în masă” a unor moșii întregi, acest fapt ar putea fi rezultatul natural al decăderii economice (și sociale) prin fărâmițarea averii în urma diviziunii succesive, de-a lungul generațiilor, prin căsătorii și moșteniri. Caracterul *mixt* al acestor sate ar fi putut surveni și ca urmare a stabilirii pe acele moșii a unor clăcași din alte sate, care închiriau pământ de la moșneni. Astfel, între satele din Nucșoara, cel mai mare procent de moșneni îl întâlnim la Albești – 80% din gospodari și Nucșoara – 76%. În alte sate este semnificativ mai mic: Berivoești Pământeni: 59%; Slănic: 37%; Poenărei: 42%. În celelalte șase sate erau complet sau aproape complet absenți. Din cele 26 de sate ale plășii Balta, doar trei aveau moșneni: Coveiu de Jos – 61%; Tunarii Români – 9%; și Greceștii-Târnava: 8%.

În ambele regiuni românii erau majoritari, în proporții covârșitoare: 88% în Balta și 95% în Nucșoara. Minoritățile etnice cu care împărțeau acele locuri erau țigani în Nucșoara, iar în Balta, care era ceva mai diversă, îi avem pe slavii sud-dunăreni (10%), pe țigani (2%), dar și pe greci (0.1%). Prezența slavilor și a grecilor în plasa Balta nu reprezintă o surpriză, fiind explicabilă prin câțiva factori accesibili chiar la prima vedere: apropierea față de Dunăre și Peninsula balcanică, precum și legăturile care se creaseră între cele două maluri ale fluviului. Amintim moșiile deținute de familia princiară a Serbiei, Obrenovici, care au atras diverși administratori și imigranți de la sud de Dunăre. Notăm aici câțiva locuitori ai satului Poiana, menționați direct ca „scutiți” sau „sudiți” ai prințului Miloș Obrenovici: Miloș Dumitru (casa nr. 774, croitor), Dumitru Pepelea (casa nr. 775, băcan), Stoian Ștefanovici (casa nr. 777, scriitor), Stoian Petrovici (casa nr. 778, boiangiu), Ispas Iovanovici (casa nr. 779, croitor), Dumitru Peșcovici (casa nr. 780, boiangiu) și mulți alții.

În ceea ce privește economia, comparația dintre cele două subdiviziuni de județ nu aduce noutăți fundamentale. Vasta majoritate a gospodarilor erau agricultori („plugari” sau „muncitori”), cu mențiunile notabile a două sate, în care profesiile nonagricole dețineau o pondere mai mare. În Albești (Nucșoara) meșteșugarii alcătuiau aproape o treime din gospodari (erau dogari și pietrari), iar în micul sat Rebegi (Balta) căldărarii și lăutarii erau aproape jumătate din practicantii oricărei ocupații. O altă concluzie previzibilă este că agricultura se practica mai intens la câmpie decât la munte. Dacă raportăm la populație cifrele aferente principalelor resurse, vedem cum, atât cultura pământului cât și

creșterea animalelor era mai bine reprezentată în Balta, decât în Nucșoara. Singura categorie pentru care muntele deține un avantaj era pomicultura. În Nucșoara se creșteau mult mai mulți pomi fructiferi, în special pruni, care aproape că nu sunt deloc înregistrați în Balta. Credem că aceasta are legătură cu trecutul plaiului, în care erau mai multe proprietăți de moșneni, propice pentru o astfel de activitate.

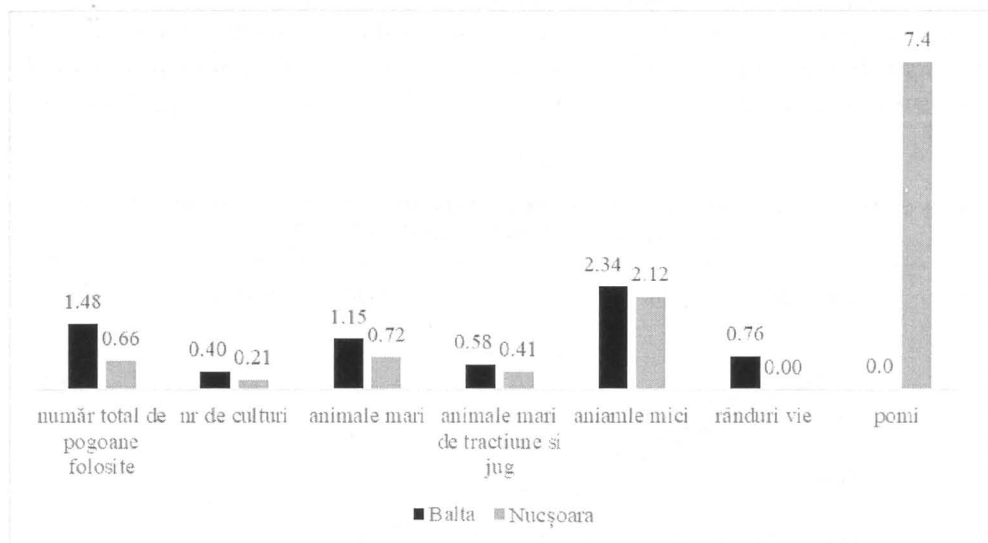

Fig. 1. Numărul de resurse (pe categorii) raportat la numărul de locuitori, pe unitate administrativă.

Căsătorie, familie, gospodărie: o relație complicată

Cele două regiuni analizate aici sunt destul de similare în multe privințe: cunoșteau căsătoria destul de timpurii³¹, majoritatea gospodăriilor (în jur de trei sferturi) erau compuse dintr-o singură familie. Dacă însă rafinăm analiza, adaptând-o la conceptele și procesele ce ne interesează, vedem că în unele privințe ele apar ca extrem de diferite. De fapt, nicăieri aceste diferențe nu sunt mai mari decât în cazul tranziției de la o generație la alta, atunci când se formau noi familii și trebuia realizată o tranziție de la o generație la alta și de la o gospodărie la alta. Din punct de vedere domestic, observăm două tendințe opuse: separarea în case diferite în zona de munte, respectiv continuarea locuirii împreună în zona de câmpie. Pentru început, să luăm ca reper acele familii tinere

³¹ În ambele cazuri figurează drept căsătoriți majoritatea indivizilor de până la 25 ani (femei) și 30 de ani (bărbați), deși procentul căsătoriților în Balta pare ceva mai mare la grupe de vârstă mai mici.

(ale căror cap avea între 15 și 29 ani) ce nu aveau nici un copil – deci, probabil fuseseră recenzate la puțin timp după căsătorie. În Nucșoara, ele locuiau fie singure, fie cu alte rude decât părinții, într-o proporție impresionantă, de aproape 90%. **Așadar, căsătoria mergea mână în mână cu neolocalitatea.** Subliniem și aici că înregistrarea sub case diferite nu implică neapărat separarea socială sau economică între familii: ele puteau menține legături, iar acest lucru este ușor de presupus din faptul că în multe astfel de cazuri locuiau una lângă alta, după cum sugerează ordinea înregistrării în recensământ. Mai jos avem un exemplu din satul Poenărei, a gospodăriei lui Dumitrache Arnăuțoiu, de 70 de ani, urmată de cea a fiului său, Grigore, de 28 de ani.

Tabelul 1

Extras din formularele de recensământ (coloanele 1-5) pentru casele nr. 43 și 44 din satul Poenărei, plaiul Nucșoara. SANIC, Catagrafii, I/57, f. 22.

43	Dumitrache Arnăuțoiu	rumân	însurat	70
	Voica	soția lui		60
	Marin			18
	Stan			16
44	Grigore sin Dumitrache Arnăuțoiu	rumân	însurat	28
	Ana	soția lui		20
	Ioan			2

În Balta, în schimb, procentul familiilor tinere „desprinse” de părinți se situează în jurul valorii de 30%, la o diferență enormă față de Nucșoara. Cu alte cuvinte, la câmpie tranziția de la o generație la alta se făcea mai lent decât la munte – ceea ce reiese și dacă privim toate familiile tinere (indiferent de numărul de copii), pe grupe de vârstă. La baza acestui interval, locuirea alături de părinți pare să fi fost regula. În situațiile în care soțul avea până în 20 de ani, doar 19% dintre familii locuiau separate de părinți, adică singure sau cu alte rude. Așadar, pentru cei căsătoriți în această etapă a vieții, patrilocalitatea era regula. În următoarea grupă de vârstă – 20-24 ani – același procent rămâne tot mic: 36%. Abia după 25 de ani putem vorbi de o schimbare vizibilă, de formarea unei gospodării noi, din moment ce mai mult de jumătate (63%) din capii de familie conduceau propriile gospodării, iar părinții nu locuiau alături de ei. Chiar și în aceste cazuri, ei se puteau stabili în apropierea casei părintești, ca și în Nucșoara. Oricum am interpreta familiile înregistrate succesiv în

recensământ, putem spune cu certitudine că relațiile dintre generații erau mai strânse. Totodată, această tendință pare să se manifeste aproape la fel la români și la slavii sud-dunăreni, dar nu și la țigani. În rândul populației rome țigănești separarea rezidențială pare să fi fost cea mai mare, deși rezultatele sunt incerte într-o oarecare măsură, din cauza numărului foarte mic de romi țigani din eșantioanele culese. Acest număr poate explica și aparentele anomalii din graficul 1: procente multiple de 100%, dar și tendința inversă manifestată în grupe de vârstă succesive. Dacă, dincolo de aceste excepții, putem vorbi într-adevăr de o simplitate mai mare a formelor de locuire pentru romi, aceasta ar putea fi pusă pe seama unui factor principal, care va fi explicat în ultima secțiune.

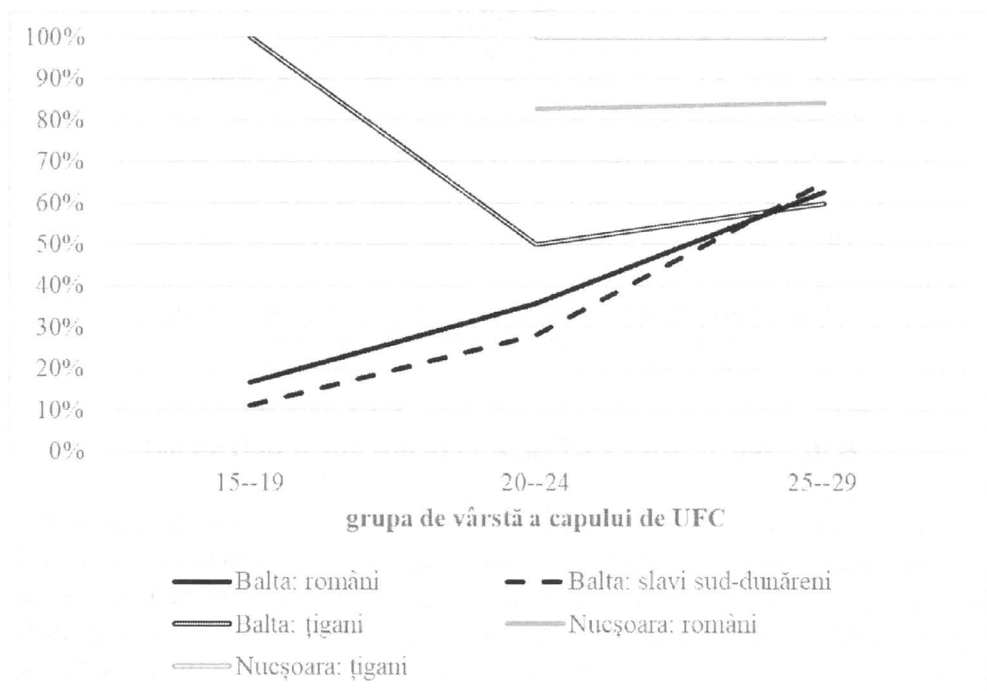

Fig. 2. Procentul capilor de familie de 15-29 de ani care erau capi de gospodărie și care nu locuiau cu părinții, pe grupe de vârstă, etnii și unități administrative.

În același timp, acolo unde avem coabitare între generații, dinamica este și ea interesantă. În Balta, conducerea gospodăriei era de obicei deținută de părinți, în vreme ce copiii capi de familie se aflau în postura de corezidenți. În Nucșoara, în schimb, raportul este invers: vedem că gospodarul face parte din generația tânără, pe când părintele sau părinții sunt găsiți în postura de corezidenți.

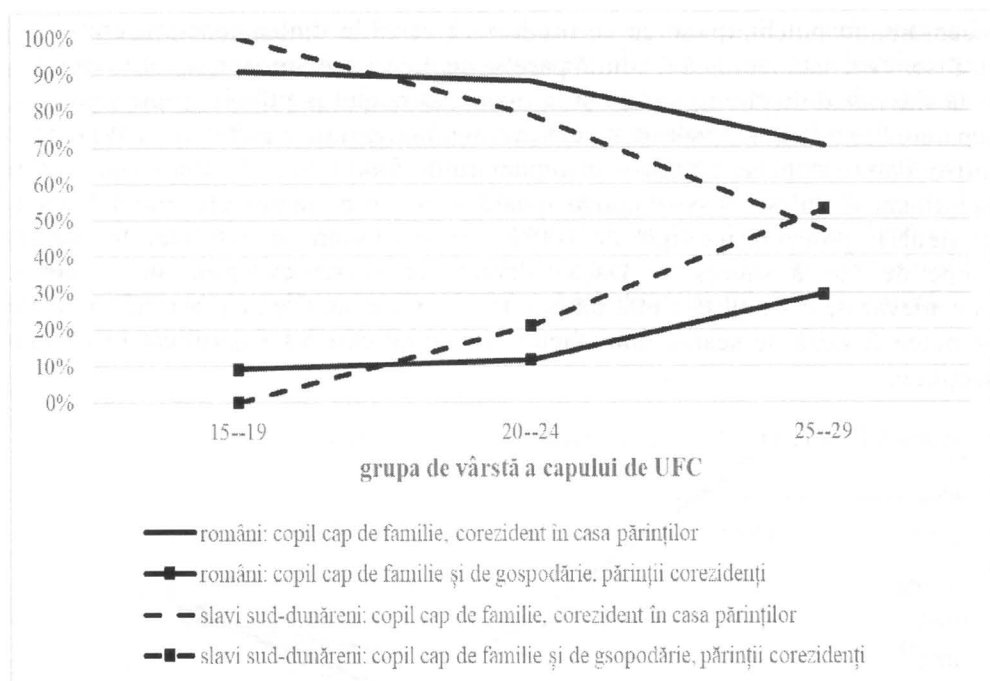

Fig. 3. Plasa Balta, gospodăriile multigeneraționale. Statutul copiilor capi de familie trăind alături de părinți, pe etnii și grupe de vârstă.

Bătrânețea: între sprijin, independență și patriarhat

Previzibil, aceleași tendințe ies la iveală dacă analizăm și din perspectiva celorlalți actori sociali: părinții. La munte, aranjamentele rezidențiale care îi implicau pe cei în vârstă sugerează un oarecare grad de independență și de separare față de copiii lor căsătoriți, cel puțin din punctul de vedere al spațiului de locuit. Astfel, este covârșitoare proporția bătrânilor căsătoriți sau văduvi ce au fost înregistrați în absența oricărei familii succesoare: peste 80-90% în intervalul de vârstă de 50-69 de ani. Abia începând cu 70 de ani încep să apară mai mulți bătrâni în gospodării multigeneraționale, dar și atunci rămân relativ puțini – nici măcar o treime din indivizi.

La câmpie, peisajul este mult mai complicat și se manifestă în sens invers decât în primii ani de la fondarea unei familii. După vârsta de 50 de ani, pe măsura înaintării în vârstă, legăturile domestice dintre familii succesive devin mai dese. Astfel, proporția indivizilor ce locuiau în astfel de gospodării crește de la o cincime (în jurul vârstei de 50 de ani), la aproape 40%

(în jurul vârstei de 60 de ani), pentru ca după 65-70 de ani să depășească jumătatea – vizibil mai mult decât procente de sub 30%, din plaiul Nucșoara.

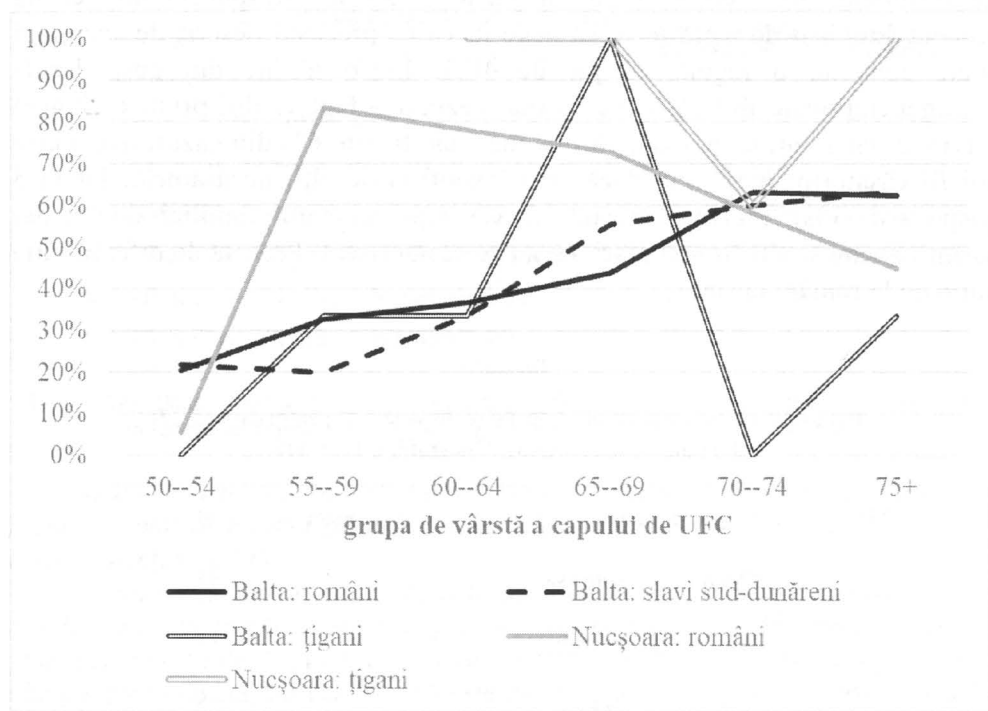

Fig. 4. Procentul persoanelor de peste 50 de ani ce locuiau alături de familiile copiilor lor, pe unitate administrativă, etnii și grupe de vârstă.

Diferențe importante constau nu doar în faptul că mai mulți părinți locuiau alături de familiile copiilor, ci și în raporturile ce pot fi deduse în astfel de gospodării. În plasa Balta, ipostaza cea mai întâlnită este cea în care ambii părinți sau unul din ei conduceau gospodăria, iar unul sau mai mulți fii locuiau alături de ei împreună cu familia sa (nora gospodarului și/sau nepoții lui). Întâlnim această combinație în trei sferturi din gospodăriile multigeneraționale din Balta (163 din 631). În cazuri rare întâlnim în aceeași gospodărie două familii succesoare, sau, într-un caz, chiar trei. Este vorba de casa nr. 371, condusă de Pascu Iovănică. Acesta locuia cu soția sa, doi copii necăsătoriți și trei fii căsătoriți, din care doi cu proprii descendenți. Aceasta este cea mai complexă gospodărie din eșantioanele prelucrate.

Acest caz atrage atenția pentru că el iese cu totul din tipar din perspectiva teoriei *gospodăriei tradiționale*. Nu doar că avem mai mulți copiii căsătoriți

rămași alături de părinți, dar mezinul (care trebuia să fie singurul în această postură) nu este printre ei, ci era încă necăsătorit – Ion, de 11 ani. De aici, întrebarea firească: cât de des se întâmpla ca gospodăriile multigeneraționale să fie rezultatul altor combinații decât părinți – mezin? Răspunsul implică un procent suficient de mare încât să nege ideea că procesul descris de sociologi poate constitui o regulă: în jur de 40%. Într-o treime din gospodăriile multigeneraționale fiul căsătorit nu era mezinul – fapt vizibil printr-o singură privire a vârstelor, ca în exemplul de mai sus. În alte 6% din cazuri avem câte doi fii căsătoriți, indiferent dacă erau însoțiți și de alții necăsătoriți. Iar în 5 gospodării (1%), mezinul era într-adevăr reprezentantul familiei tinere, dar părinții aveau și alți fii mai mari, ce nu se căsătoriseră. Procentele diferă foarte puțin de la români la slavi.

Tabelul 2

Extras din formularele de recensământ (coloanele 1-5) pentru casa nr. 371 din satul Poiana, SANIC, Catagrafii, f. 117v-118.

371	Pas(cu) Iovănică	(...)	idem	50
	Floarea	soția sa		45
	Ion	fiu-său		11
	Tița	fata		18
	Becea	fiu-său	însurat	30
	Opra	soția sa		27
	Rada	feate		4
	Opra	feate		2
	Nuță	brat	însurat	28
	Floarea	soția sa		26
	Floarea	fata		1
	Marin	brat	idem	22
	Floarea	soția sa		20

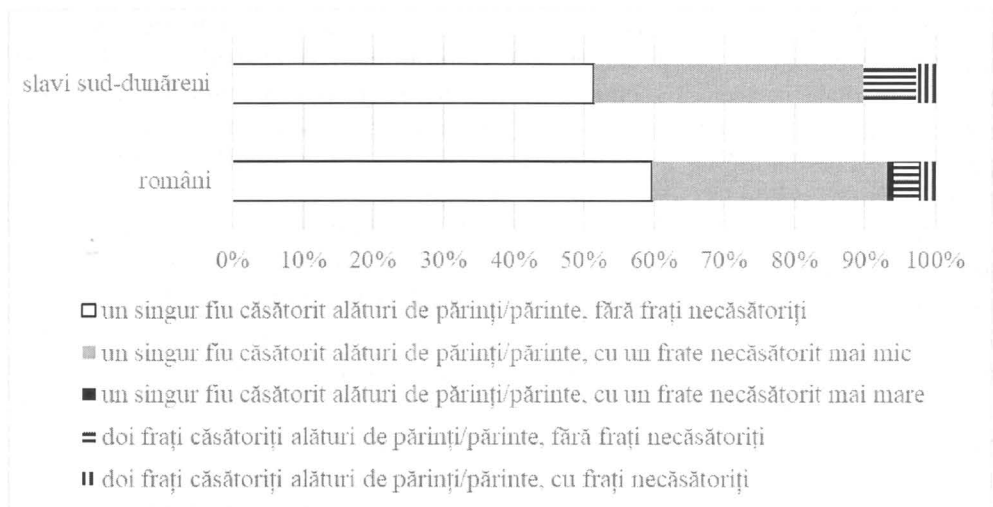

Fig. 5. Plasa Balta. Structura gospodăriilor multi-generaționale ce includ cel puțin un fiu căsătorit, în funcție de numărul acestora și de prezența altor frați necăsătoriți, pe etnii³².

Așadar, formarea gospodăriilor multi-generaționale din plasa Balta era rezultatul atât al relației părinți – mezin descrisă de sociologi, cât și a relației dintre părinți și alți fi.

În Nucșoara, lucrurile nu puteau fi mai contrastante. În puținele cazuri în care familiile succesive împărtășeau aceeași casă (doar 94 de cazuri – 2% din gospodăriile plaiului), raporturile de „putere” erau opuse față de Balta: în fruntea gospodăriei se află generația tânără, iar cea bătrână este reprezentată de un singur părinte, văduv, de obicei mama gospodarului (83 cazuri). Același procentaj, combinat cu cel din figurile 2 și 3, ne îndeamnă să credem că nici aici teoria ultimogeniturii nu se poate aplica, dar de data aceasta în sens invers față de câmpie, pentru că și mezinii locuiau separat de părinți după căsătorie. *Cu alte cuvinte, realitățile par a fi chiar mai simple decât cele postulate de Henri Stahl.*

Zestrea: între norme sociale și presiuni demografice și economice

În continuare vom analiza doar situația plășii Balta, unde, în gospodăriile multigeneraționale, putem reconstitui mai bine liniile de filiație ce legau două sau mai multe familii. În astfel de grupuri domestice observăm o interacțiune foarte complexă între generații, articulată pe avere și statut, și pe care o putem teoretiza sub forma a patru ipostaze. Primele două sunt definite de corelația pozitivă dintre poziția în gospodărie și avere: *gospodarul era și proprietarul de inventar agricol,*

³² Pentru simplitatea prezentării am exclus cazul singular al lui Pascu Iovănică, precum și puținele cazuri în care urmașii deveniți capi de familie erau văduvi.

iar capul familiei corezidente era lipsit de animale de transport și de jug. De obicei îi găsim pe părinți în poziția superioară de proprietari și gospodari: în 45% din cazurile studiate în această secțiune, pe care le-am grupat în prima ipostază. În a doua, rolurile sunt inversate. A treia ipostază, care avea aproximativ aceeași pondere în comparație cu a doua prezintă excepția de la regulă: părinții apar în recensământ ca gospodari, dar fiii erau cei înregistrați cu vite.

La o primă vedere, fiecare dintre cele trei categorii invită către anumite ipoteze de lucru. Ipostaza 2 duce cu gândul la cele enunțate în operele sociologilor: fiul gospodar și proprietar preluase frâiele casei la bătrânețea părinților, primind zestrea cuvenită. Chiar dacă am putea confirma că într-adevăr acesta era scenariul plauzibil, cutuma socială a „retragerii” părinților nu era singurul mecanism care regla relațiile dintre părinți și copii în sânul populației studiate. Ipostaza cu procentul cel mai mare (ipostaza 1), este și cea care contrazice atât teoria sociologică, cât și ceea ce știam despre zestre: faptul că fiii căsătoriți erau lipsiți de vite de lucru (posedate doar de părinți) denotă în opinia noastră absența celei mai importante părți din zestre. La întrebarea simplă: „de ce nu ar fi avut loc aceasta?”, putem emite, pentru început, o ipoteză la fel de simplă: „din cauza sărăciei părinților”. În ceea ce privește ipostaza 3 (tatăl gospodar dar fiul proprietar de vite), am fi tentați s-o calificăm drept o falsă problemă, izvorâtă din relativitatea sursei. Putem emite ipoteza că tatăl apare doar simbolic în postura de șef, după ce un transfer de rol și proprietate avusese loc, vizibil în recensământ prin averea atribuită fiului corezident. În continuare ne putem imagina că fiul era de fapt capul casei, dar, din respect sau mândrie, tatăl a fost desemnat simbolic ca gospodar în fața funcționarului responsabil cu recenzarea. Deci, ipostaza 3 e de fapt ipostaza 2 mascată.

Același recensământ, datorită bogăției informației, îndeamnă la probarea acestor ipoteze și la o anchetă mult mai largă, exploratorie. Ne putem în cele din urmă întreba: ce altceva aveau specific aceste ipostaze, în special 1 și 3? Cine mai locuia în respectivele gospodării? Putem pune întrebarea și din sensul invers: ce putem spune despre cei care beneficiau de zestre (din ipostaza 2)? De ce unii beneficiau, iar alții nu? Răspunsul la toate aceste întrebări ar trebui să ne facă o imagine despre cum averea, familia și cursul vieții puteau contura începutul unei noi gospodării. Să privim în detaliu fiecare ipostază și să o aprofundăm potrivit tuturor acestor criterii – vârstă, familie, avere.

Ipostaza I – patriarhală: părinții gospodari și proprietari de inventar agricol (594 cazuri, 45% din total). O simplă privire asupra averii acestor gospodării pune la îndoială ipoteza formulată mai devreme. Părinții în aceste cazuri nu doar că nu erau săraci, dar de obicei conduceau printre cele mai bogate gospodării din sat. Cel puțin aceasta reiese dacă socotim distribuția resurselor per gospodărie.

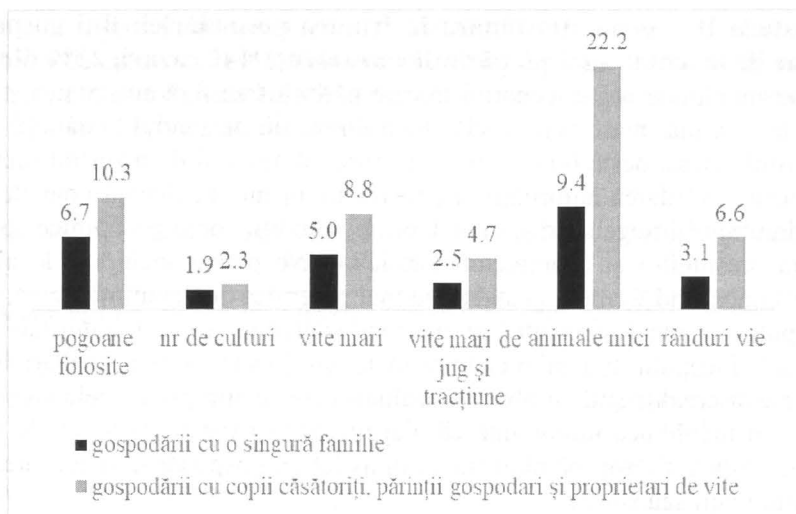

Fig. 6. Plasa Balta. Numărul de resurse agricole raportate la populație în funcție de tipul de gospodărie.

Această analiză întărește și mai mult caracterul patriarhal al acestor practici rezidențiale și succesoriale, surprinzând părinții în postura de autoritate asupra copiilor și a unui inventar agricol semnificativ (comparat cu restul gospodăriilor), neîmpărțit (ca proprietate) cu familia fiului. Deducem de aici că acesta nu și-a primit partea cea mai importantă a zestrei. Explorând mai departe posibile conexiuni cu alți factori socio-demografici, observăm că această ipostază era întâlnită mai ales în primele faze de tranziție, adică atunci când tatăl avea 45-60 de ani și își vedea primii fii căsătoriți. Aceasta înseamnă că în trei sferturi din aceste gospodării întâlnim și alți copii necăsătoriți, alături de fratele lor căsătorit (adică fiul gospodarului). Astfel putem explica mai bine de ce inventarul agricol nu fusese împărțit și de ce familia tânără nu se mutase într-o gospodărie proprie. Pentru părinți, aceasta ar fi însemnat o pierdere multiplă: de brațe de muncă, de sursă de venit, de avere necesară unor înzestrări viitoare, poate și a statutului social.

Tabelul 3

Extras din formularele de recensământ (coloanele 1-5) pentru casa nr. 34 din satul Piscu. SANIC, Catagrafii, I/9, f. 189v-190.

34	Dumitru Bobocică	56	Pogoane folosite: 4 grâu, 7 porumb, 5 fân, 3 orz
	Ioana soția sa	45	Animale: 2 cai, 4 boi, 10 vaci, 40 oi, 10 porci;
	Stan fiu-său	17	30 stupi
	Mitrana	13	
	Rada	14	
	Dumitru fiu-său	25	(...) ³³
	Mitrana soția sa	20	

³³ Fără avere înregistrată.

Ipostaza II – generația tânără în fruntea gospodăriei: fiul gospodar și proprietar de inventar agricol, părinții corezidenți (142 cazuri, 22% din total).

Aceasta se suprapune peste scenariul în care părinții transferă autoritatea și averea rămasă (sau cea mai mare parte a ei) unuia dintre fii, pe fondul bătrâneții (în 105 cazuri părinții aveau peste 60 de ani) și al lipsei altor copii de înzestrat (absenți în 100 de cazuri). Cedarea autorității și patrimoniului nu era dictată doar de norme sociale (dreptul ultimogenitului), ci se făcea în condiții socio-economice specifice, în absența presiunilor și avantajelor anterioare. Ne putem închipui că, ajunși la bătrânețe, cunoscând forme mai slabe sau mai puternice de neputință fizică, părinții nu mai puteau munci pământul și nu mai exercitau aceeași autoritate asupra copiilor ca la începutul tranziției către primele familii succesoare. Așadar, numai în aceste etape și condiții putem observa realități care se apropie de cele susținute de sociologi, cu mențiunea importantă că nici măcar la vârstele extreme ele nu erau dominante. Adică, nu toți bătrânii trăiau în astfel de gospodării, majoritatea trăind în alte combinații sau singuri.

Tabelul 4

Extras din formularele de recensământ (coloanele 1-5) pentru casa nr. 59 din satul Gighera. SANIC, Catagrafii, I/9, f. 350v-351.

59	Dincă Radu Zăvăleanu	(...)	idem	28	Pogoane
	Safta	soția sa		26	folosite: 3 grâu, 8 pomb, 2 fân
	Stan	fiu-său		2	Animale: 2 boi, 3 vaci, 40 oi,
	Stoian	fată		4	5 porci
	Radu	tată-său	idem	idem	50 (...) ³⁴
	Neacșa	soția sa		48	
	Mitrică	fiu-său		10	
	Rada	fete		8	
	Mitra	fete		6	

Ipostaza 3 – postura intermediară: Fiul proprietar de vite, tatăl proprietar de casă (121 cazuri, 18% din total). Poate fi pusă la îndoială, după cum am spus, ca fiind rezultatul unei simple maniere de înregistrare în recensământ, care nu reflecta neapărat realitatea. Încă nu putem spune dacă aceasta este sau nu varianta cea mai plauzibilă de interpretare. Dacă însă luăm informația ca atare și acceptăm faptul că atât statutul în gospodărie cât și proprietatea asupra vitelor de lucru erau indicatori pentru realități concrete, și nu doar convenții de recensare, atunci putem teoretiza această formă de locuire ca o combinație a celor două de dinainte. Pe de o parte avem generația

³⁴ Fără avere înregistrată.

tânără care ar fi primit partea cea mai importantă a zestrei, mai ales în etape târzii ale tranziției (85 de cazuri au fost întâlnite când părinții depășesc vârsta de 60 de ani). Pe de alta, însă, caracterul patriarhal stă în faptul că inversarea rolurilor în gospodărie nu este deplină, părinții păstrând conducerea.

Tabelul 5

Extras din formularele de recensământ (coloanele 1-5) pentru casa nr. 22 din satul Poiana. SANIC, Catagrafii, I/9, f. 78v-79

22	Mitroi Jiapan	rum(ă)n	(...)	80	(...) ³⁵
	Anca	soția sa		72	
	Gheorghe	fiu-său	însurat	23	Pogoane lucrate: 2 grâu, 2 porumb, 1 fân;
	Iovana	soția sa		20	Animale: 2 boi, 2 vaci, 5 oi, 2 porci

Alte ipostaze. Departate de scenariul simplu susținut de Henri Stahl, realitățile tranziției de la o generație la alta par să fi fost chiar și mai complexe dacă la cele trei ipostaze teoretizate mai sus, adăugăm și altele, ce pot fi observate la 1838 în ponderi mai mici. În 28 de cazuri (4% din total) avem doi deținători de avere în gospodărie: atât părintele gospodar, cât și fiul căsătorit ce locuia în aceeași casă. Putem interpreta acest aranjament ca o soluție de compromis, în care familia tânără și-a primit partea importantă din zestre dar a rămas alături de părinți, probabil pentru a-i ajuta să strângă avere în continuare, pentru frați și surori ce urmau a se căsători, pe care îi întâlnim în 23 din cele 28 de cazuri. La polul opus avem un număr important de cazuri – 71 (11% din total) – în care gospodăria era complet lipsită de vite de lucru. Altfel spus, familia tânără era lipsită de mijloace pentru a lucra pământul, și nici părinții nu le puteau asigura aceste mijloace. Nu putem ști de unde au rezultat aceste situații nefericite, doar ne putem gândi la câteva posibilități: incapacitatea părinților de a acumula avere, poate chiar din cauza lipsei zestrei inițiale; decăderea averii gospodăriei pe fondul nerodirii lucrărilor agricole, a consumului excesiv, din cauza datoriei, a incapacității fizice provocate de accidente sau boli; alte accidente precum moartea vitelor; un ciclu vicios care ar implica mai mulți dintre factorii enumerați.

Către noi teorii ale gospodăriei rurale din trecut

Ambele regiuni studiate prezintă caracteristici observate și în alte părți din Țara Românească și, în același timp, cu toate riscurile aferente sursei, oferă noi perspective asupra relațiilor dintre părinți și copiii ajunși la vârsta maturității. Totodată, ele arată importanța studiului gospodăriei pentru o mai bună cunoaștere a unor probleme mai largi. Locuirea comună a mai multor rude sau indivizi nu ținea

³⁵ Fără avere înregistrată.

doar de preferințe sau determinisme ale spațiului de locuit. Ele erau rezultatul unor norme sociale ce conturau cadrul domestic.

Față de teoria sociologică asupra gospodăriei rurale din trecut, aceste relații, ca și gospodăriile, par fie mai simple, fie mai complexe. În satele plaiului Nucșoara ele apar cele mai simple pentru că separarea dintre părinți și copiii căsătoriti pare să fi fost regula în majoritatea covârșitoare a cazurilor, indiferent de sexul sau de ordinea nașterii copiilor. Cel mult putem admite că noile familii își puteau clădi casele lângă cele ale părinților și că uneori puteau împărți aceeași curte. Dacă aceasta ar fi situația reală în toate cazurile vizibile în recensământ, acest aspect își păstrează relevanța, arătând că tranziția de la o generație la alta nu avea loc în aceeași casă. Faptul că majoritatea gospodăriilor complexe erau formate din fii deveniți gospodari și părinți singuri, corezidenți, sugerează că locuirea împreună era legată nu de transferul de avere și autoritate în aceeași casă, ci de îngrijirea acordată celor bătrâni în condiții foarte precare. Trebuie deci să presupunem că astfel de aranjamente domestice puteau să apară nu în urma locuirii continue în aceeași casă (a părinților și a ultimului fiu născut, după căsătoria acestuia), așa cum susține teoria sociologică. Ele puteau fi rezultatul re-alăturării părintelui în casa fiului, din pricina neputinței de a-și asigura traiul zilnic și de a îndeplini sarcinile casnice – adică al *reîncorporării nucleare*, cum a denumit-o Peter Laslett.

Desigur, ar trebui luată în calcul și posibilitatea ca simplitatea acestor forme de locuire să fie rezultatul înregistrării eronate în recensământ, adică a separării artificiale a familiilor ce ar fi locuit de fapt sub același acoperiș, după cum suspectăm că se putea întâmpla la acest recensământ, împărțind astfel precauția arătată și de alți istorici³⁶. În acest stadiu al cercetării, ceea ce validează rezultatele noastre este observația că toate recensămintele generale care acoperă teritoriul Munteniei și Olteniei până la primul război mondial arată pentru zona de munte valori scăzute ale indicatorilor de complexitate a gospodăriilor, ceea ce sugerează că cele ce au ieșit la iveală aici ar fi putut fi o realitate constantă³⁷. Incursiunea în zona de munte a Buzăului și Slam-Râmnicului³⁸ de asemenea sprijină această idee.

În sudul Doljului, pe malul Dunării, tendințele par opuse, dar și mai diverse. Legăturile dintre generații erau mai puternice sub raport domestic: se manifestau în mai mare măsură prin împărțirea aceleiași case. Aceasta era adevărat mai ales pentru fiii capului de gospodărie (mai degrabă decât pentru perechi de ginere-noră), iarăși, indiferent de ordinea nașterii. Ceea ce caracteriza populația plășii Balta era un sistem în care, odată ajunși la maturitate copiii, o bună parte din părinții (între o cincime și o jumătate) opreau în casa părintească pe unii dintre fii, după căsătoria lor, timp de câțiva ani. Cel mai probabil aceasta era expresia unei strategii socio-economice pe care părinții o puteau impune familiei: conservarea averii și a statutului social (de fruntași, în foarte multe cazuri), reținerea brațelor de muncă în gospodărie, prelungirea perioadei

³⁶ Peter Öri; Pakot Levente, *op.cit.*, p. 7.

³⁷ Bogdan Mateescu, *The structure of rural households in 19th century Moldavia and Wallachia*, și urm., p. 178-179.

³⁸ Bogdan Mateescu, *Household Forms, Environment and Wealth in 1838 Wallachia*, și urm., p. 38.

în care gospodăria putea câștiga un venit peste media obișnuită, atât venitul cât și averea fiind necesare pentru înzestrări viitoare. În cele din urmă, în timpul bătrâneții înaintate, peste jumătate dintre părinți (între două treimi și trei sferturi) continua să locuiască împreună cu familia unuia dintre fii, căruia, în majoritatea cazurilor, îi vor fi lăsat ultima avere mobilă. Însă, cei mai mulți ce trăiau în astfel de gospodării păstrau statutul de gospodar. Abia în aceste faze ale vieții putem vorbi de realități ce par să se potrivească teoriei sociologice românești, dar cu amendamente importante. Nu știm dacă ultimul fiu rămas în casa părintească era și ultimul născut; majoritatea părinților continua să conducă gospodăria (părinții nu cădeau în planul secund, de corezidenți). De asemenea, nu trebuie să uităm că o parte dintre bătrâni nu cunoșteau acest deznodământ spre finalul vieții, o bună parte (o cincime) continuând să locuiască singuri, chiar și la 70 de ani.

Așadar, ceea ce caracterizează zona de câmpie este un amestec de tipare simple și complexe. În acest stadiu al cercetării tindem să credem că situațiile în care se manifestă tiparele simple corespund în cea mai mare parte teoriei sociologice. Tinerii care plecau din casa părinților confirmă obiceiul înființării unei noi gospodării și al primirii unei zestre minime. Mai complicat este să interpretăm de ce anumiți bătrâni locuiau singuri: fusese încălcat obiceiul ultimogeniturii? Nu existau fii sau gineri în viață? Tiparele complexe, în schimb, vin să infirme ceea ce știam despre formele de locuire și despre zestre. Nu îi avem doar pe ultimii fii născuți ce rămân în casa părintească după căsătorie, ci și pe alți frați mai mari. Iar aceștia nu par să-și fi primit zestrea. Chiar și atunci când vedem un singur fiu alături de părinți, de multe ori și acesta este lipsit de inventar agricol și se află în postura de corezident. Așadar, vorbim de mai multe nivele de nuanțare, până în punctul în care putem discuta despre practici diferite față de ceea ce știam deja.

Putem conceptualiza sistemul domestic din plasa Balta ca un amestec de gospodărie simplă și gospodărie ramificată, cu și fără prezența exclusivă a mezinului. Plaiul Nucșoara, în schimb, asemenea altor zone de munte, pare a fi fost tărâmul gospodăriei simple.

*

Rămâne desigur întrebarea: de ce diferențele dintre regiuni? De ce câmpia pare mai patriarhală decât muntele? Un răspuns ferm credem că necesită mai multă cercetare, dar putem în această fază să enunțăm ipoteze și să le apreciem probabilitatea. Vom începe cu factorii despre care nu credem că influențau relațiile descrise în acest studiu.

Tipul de habitat varia semnificativ de la o zonă la alta. În Nucșoara întâlnim preponderent case din lemn, adică „de bârme”, sau „bârnărețe”³⁹, în vreme ce sudul județului Dolj, nu doar plasa Balta, făcea parte din întinsul tărâm al „bordeielor” ce

³⁹ Bogdan Mateescu, *Historical Geography of Rural House Types and Premises of Social and Economic History. Moldova, Muntenia and Oltenia, Late 18th century –Early 20th Century*, în „Romanian Journal of Population Studies”, XII, partea 2, 2018, p. 45.

se întindea de-a lungul Dunării, din Mehedinți și până în Teleorman și Vlașca⁴⁰. Aceste tipuri de case ar fi putut influența structura gospodăriei în primul rând prin mărimea lor: casele mici ar fi împins către separarea familiilor; casele mari ar fi favorizat locuirea sub același acoperiș al mai multor familii. Ori, din ce știm până astăzi, în ambele regiuni casele erau destul de mici, iar în sudul Doljului, unde avem cele mai complexe gospodării analizate, ele erau chiar mai mici. Conform recensământului din 1859, în plaiul Nucșoara casele aveau 1,7 odăi de locuit pe locuință⁴¹, pe când în Dolj acest indicator arată 1,6 în plasa Balta, și 1,2 în plasa Jiul de Jos⁴². Clar, nu avem o relație între complexitate și mărimea caselor. Ne putem gândi apoi la timpul și efortul necesar construirii lor: cu cât se construiau mai anevoios, cu atât mutarea din casa părintească se făcea mai greu, dura mai mult timp. Or, iarăși putem presupune că la câmpie condițiile erau chiar mai favorabile decât la munte, din moment de bordeiele se construiau mult mai ușor decât casele din lemn. Totuși, vedem gospodării mai complexe din punct de vedere social. Așadar, până acum nu avem motive să credem că tipul de habitat uman influența în vreun fel aranjamentele domestice dintre familii.

Legislația și diversele reglementări fiscale sau militare nu par să fi jucat nici ele un rol. Dacă au fost subiect de discuție pentru alte spații, precum și pentru granița militară a Transilvaniei, putem spune cu certitudine că în Țara Românească nu existau practici administrative sau legi de vreun fel care să fi impus sau să fi făcut mai avantajoasă din punct de vedere fiscal locuirea laolaltă a mai multor contribuabili (se înțelege, a familiilor lor). Toate obligațiile erau impuse pe familie sau individ, nu pe case. La fel se poate spune despre legislația agrară. Sumele de bani și quantumul de muncă datorat de clăcași proprietarilor de moșii nu varia în funcție de locuințe, ci în funcție de numărul de vite, de ocupație, stare civilă și capacitatea fizică.

Ceea ce credem că a jucat un rol decisiv este economia agrară și greutățile sau nevoile speciale pe care aceasta le genera. Este clar că la câmpie erau folosite mai multe resurse din categoria celor care cereau mai mult efort. Ne referim în primul rând la lucrul pământului și la creșterea animalelor de jug și de tracțiune, dar și a celor de pășune (oi și capre). Practicarea acestor ramuri avea trei implicații importante. În primul rând, cerea mai multe brațe de muncă, iar în al doilea rând, făcea mult mai grea acumularea progresivă de avere. A obține mai mult venit însemna a culege mai mult rod, adică a munci mai mult pământ. Iar asta se putea face doar prin cumpărarea de vite de jug, prin înmulțirea inventarului mobil. În al treilea rând, așa cum am subliniat deja, vitele erau importante și pentru formarea unei noi familii, asigurând o bază materială pentru o gospodărie tânără. Așadar, ne putem închipui economia

⁴⁰ Paul Stahl, *L'habitation enterée dans la région orientale du Danube (XIXe et XXe siècles)*, în „L'Homme”, 12, partea 4, 1972, p. 52.

⁴¹ „Analele Statistice și Pentru Cunoștința Părții Muntene din România”, nr. 3-4, 1860, p. 122-123. Am folosit cifrele din coloanele 9 și 23.

⁴² Aceste două plăși acopereau teritoriul pe care plasa Balta îl avea la 1837. *Ibidem*, p. 126-127. Am folosit cifrele din coloanele 9 și 23.

rurală de la câmpie sub forma unui cerc vicios de presiuni. Plecarea unui fiu din casa părintească însemna pierderea de brațe de muncă și de vite de lucru, care mai apoi ar fi făcut și mai grea înzestrarea unor noi însurăței. Totodată, putea însemna și decăderea în statut a gospodarului. Aceste împrejurări puteau fi agravate din afara relațiilor familiale. După liberalizarea comerțului internațional cu cereale, prin Tratatul de la Adrianopol (1829), este bine cunoscut faptul că au fost extinse culturile agricole din Țara Românească, iar obligațiile clăcașilor au crescut, cel puțin teoretic. Aceasta ar fi putut să tensioneze și mai mult mecanismele interne ale gospodăriei, să contribuie la setul de factori ce îi făcea pe părinți să-și oprească fiii în casă după căsătorie, împotriva obiceiului.

Din același motiv credem că toate cifrele calculate pentru populația de țigani arată nivele mult mai scăzute de interacțiune la nivel domestic. Nepracticând agricultura în aceeași măsură ca majoritatea populației, presiunile descrise mai sus, articulate pe efort fizic și cantitate de resurse, nu existau. Din păcate, cum gospodăria țigănească din trecut a fost și mai puțin studiată, ne e

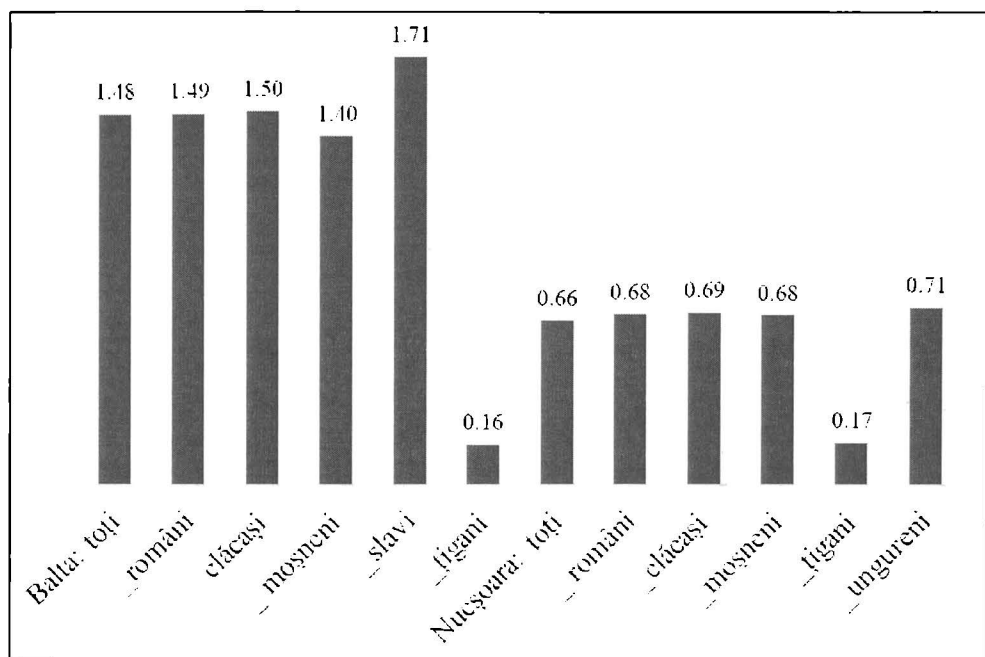

Fig. 7. Numărul de pogoane folosite raportat la populație, pe subdiviziuni administrative și categorii sociale și etnice.

foarte greu în acest stadiu să emitem ipoteze care să explice normele și practicile alternative ce existau în rândul părinților și copiilor țigani. Rămânând la criteriul etniei, o adevărată surpriză a fost asemănarea dintre români și slavi,

ce uneori s-a concretizat în procente aproape identice, semn că cele două grupuri împărțeau nu numai ocupații similare, dar și norme sociale similare. Departe de a observa contrastul descris de Paul Stahl, am găsit că nici gospodăriile românilor nu erau la fel de simple, iar nici cele ale slavilor la fel de complexe. Ci, erau expresia acelorași mecanisme, în aceeași măsură generală. La munte, în schimb, nu credem că aceste presiuni erau resimțite la fel de puternic. Terenul abrupt și împădurit nu permitea extinderea culturilor, chiar dacă acest lucru era dorit, fie de săteni, fie de moșieri. Împuținarea moșnenilor și precaritatea culturilor însemna că, în rândul populației generale, părinții aveau mai puțin să le ofere copiilor, dar nici nu aveau nevoie de ei la fel de mult în comparație cu cei de la câmpie. Interacțiunile sociale din afara muncii câmpului (precum socializarea, ajutorul casnic, aprovizionarea cu hrană) puteau avea loc și fără locuirea permanentă în aceeași casă. Mai mult decât atât, o sursă importantă de venit ce aici se întâlnea mai des – pomicultura – nici ea nu cerea multe brațe de muncă.

Concluzii: posibile implicații ale noilor teorii

Acest articol urmărește să analizeze primele eșantioane de populație publicate prin baza de date Dem-Ist a Institutului de Istorie „Nicolae Iorga” pentru Țara Românească a anului 1838, cu scopul de a studia relațiile sociale ce se aflau la baza societății rurale din trecut: cele ce se manifestau între părinți și copii, în preajma fondării de noi familii. Abordăm tranziția de la o generație la alta prin conceptele și metodele de lucru folosite în câmpul larg al istoriei gospodăriei (*historical household studies*). Analizând felul în care erau compuse gospodăriile în care locuiau indivizii și capii de familie în diverse etape a vieții, precum și dinamica socio-economică existentă în acele gospodării, putem cunoaște acest proces mai bine decât este reflectat în alte surse sau paradigme științifice.

În primul rând am conceptualizat mai bine sistemele de corezidență ce caracterizau populația acoperită. În zona de munte se observă dominanța *gospodăriei simple*, la nivele printre cele mai mari întâlnite pe continentul european. Separarea familiilor în case diferite la căsătoria tinerilor pare să se fi produs într-o măsură chiar mai mare decât se susținea în teoria sociologică a lui Henri Stahl. La câmpie avem un amestec de *gospodării simple și gospodării ramificate*, care iarăși transcend normele și practicile cunoscute. Nu doar mezinul locuia cu părinți după căsătorie, și nu toți fiii căsătoriți care locuiau cu părinții par să fi fost înzestrați. Sunt foarte puțin diferite gospodăriile românilor de ale slavilor, fapt ce se poate datora presiunilor venite din partea economiei agrare, unde se alterau practicile sociale împotriva normelor, ori se creau norme noi.

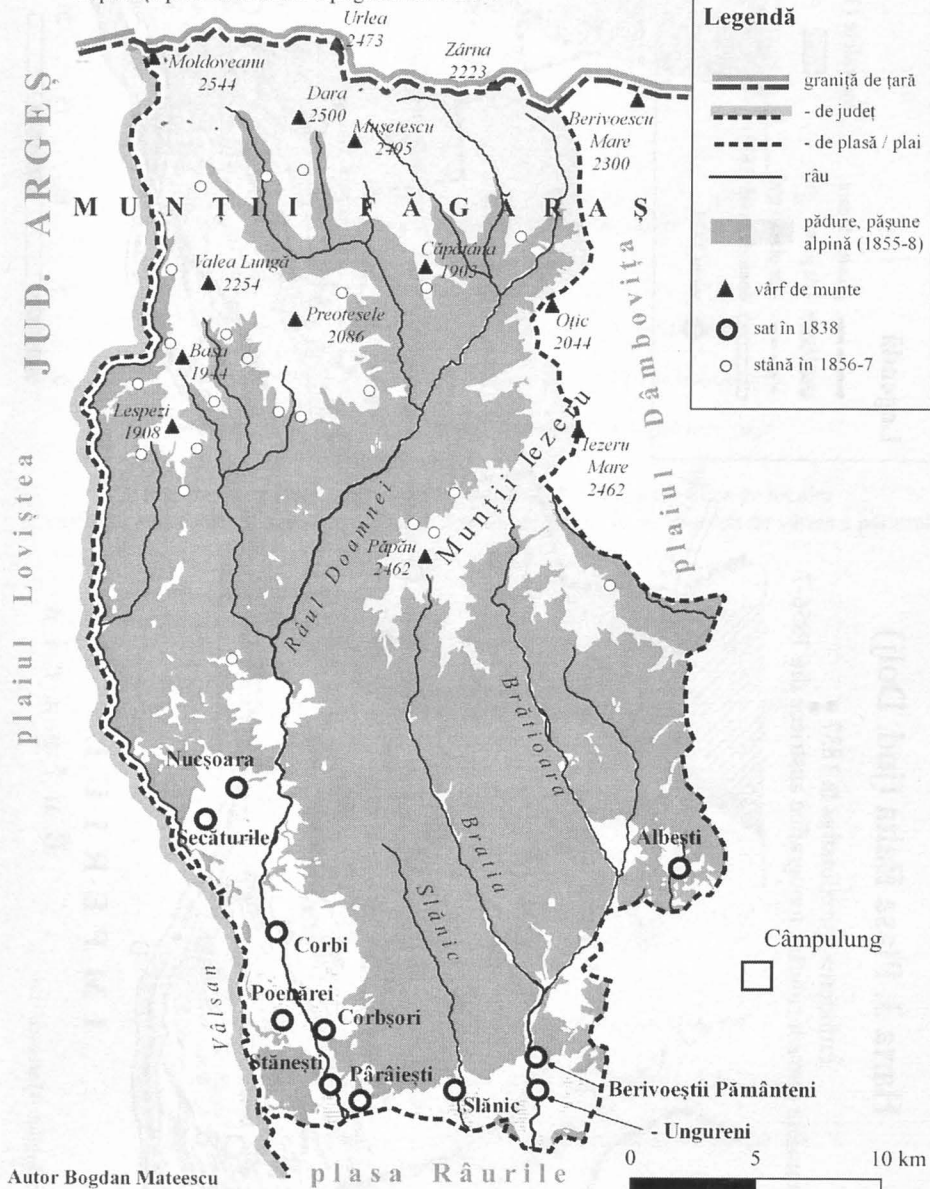

Anexe

Harta 2. Plaiul Nucșoara (jud. Muscel)

Întinderea aproximativă la 1837;

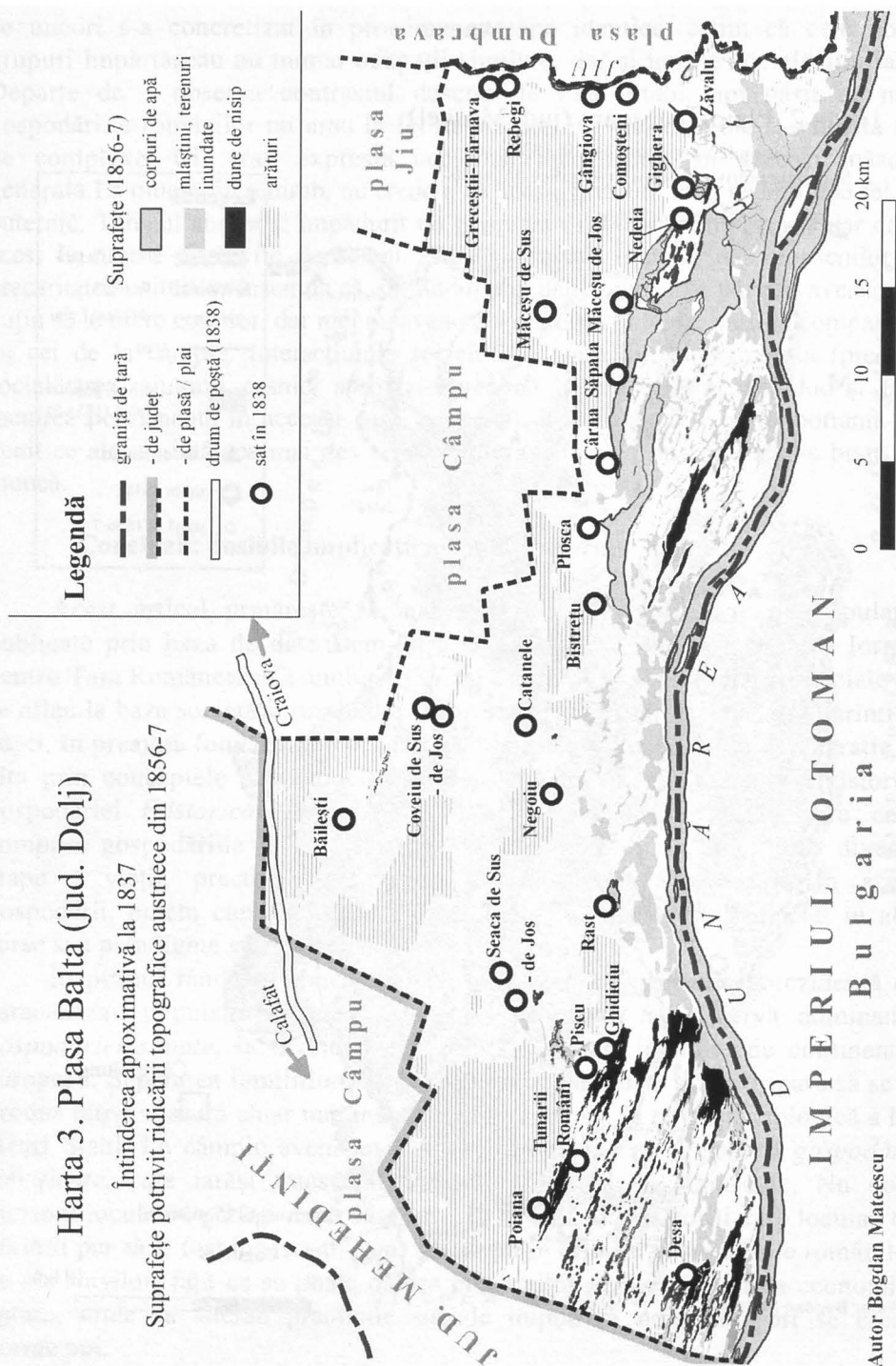
Suprafețe potrivit ridicării topografice din 1856-7

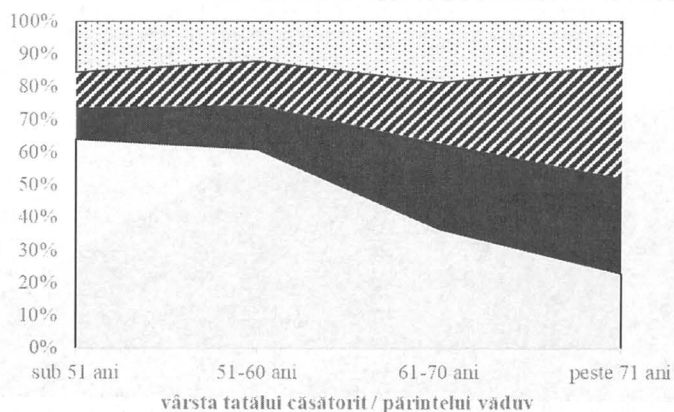

Harta 3. Plasa Balta (jud. Dolj)

Întinderea aproximativă la 1837

Suprafețe potrivit ridicării topografice austriece din 1856-7

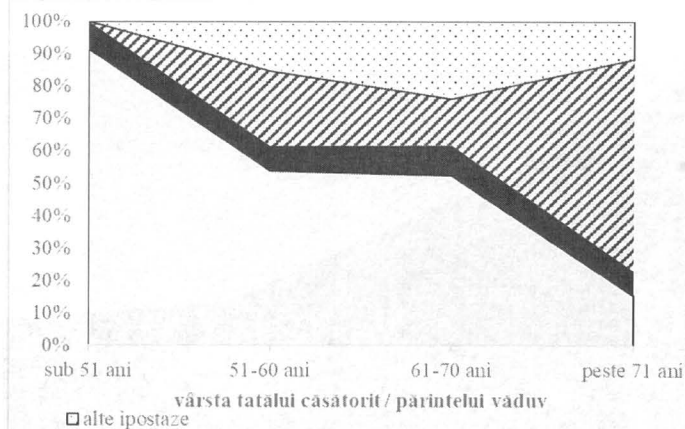
□ alte ipostaze

▨ Ipostaza III: părinții gospodari, copilul căsătorit corezident dar proprietar de vite de lucru

■ Ipostaza II: copilul căsătorit gospodar și proprietar de vite de lucru, părinții corezidenți

□ Ipostaza I: părinții gospodari și proprietari de vite de lucru; copilul căsătorit corezident, fără vite de lucru

Fig. 8. Plasa Balta, populația românească. Proporția tipurilor de locuire a familiilor succesoare alături de părinți, în funcție de statut, avere și grupa de vârstă a părintelui.

□ alte ipostaze

▨ Ipostaza III: părinții gospodari, copilul căsătorit corezident dar proprietar de vite de lucru

■ Ipostaza II: copilul căsătorit gospodar și proprietar de vite de lucru, părinții corezidenți

□ Ipostaza I: părinții gospodari și proprietari de vite de lucru; copilul căsătorit corezident, fără vite de lucru

Fig. 9. Plasa Balta, populația slavă. Proporția tipurilor de locuire a familiilor succesoare alături de părinți, în funcție de statut, avere și grupa de vârstă a părintelui.

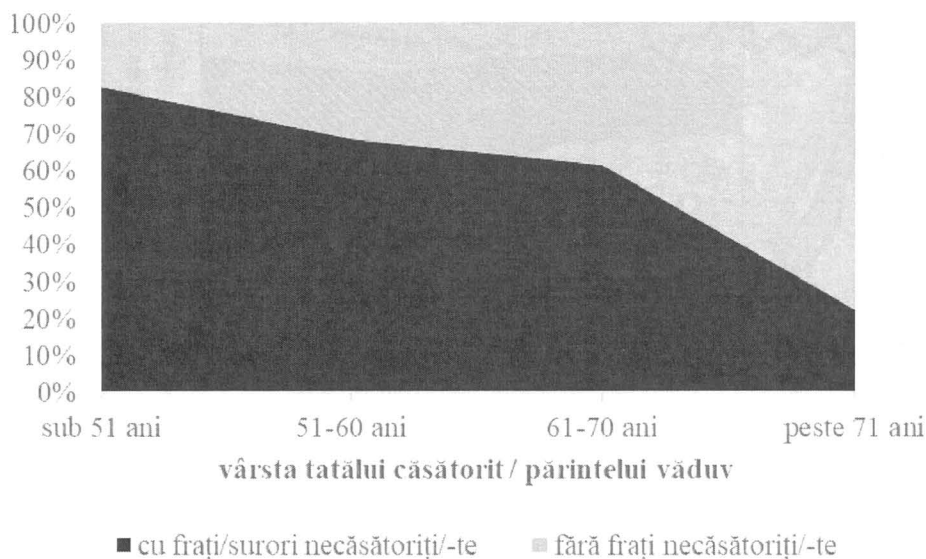

Fig. 10. Plasa Balta, populația românească. Proportia tipurilor de locuire a familiilor succesoare alături de părinți, în funcție de prezența sau absența altor frați sau surori necăsătoriți/-te.

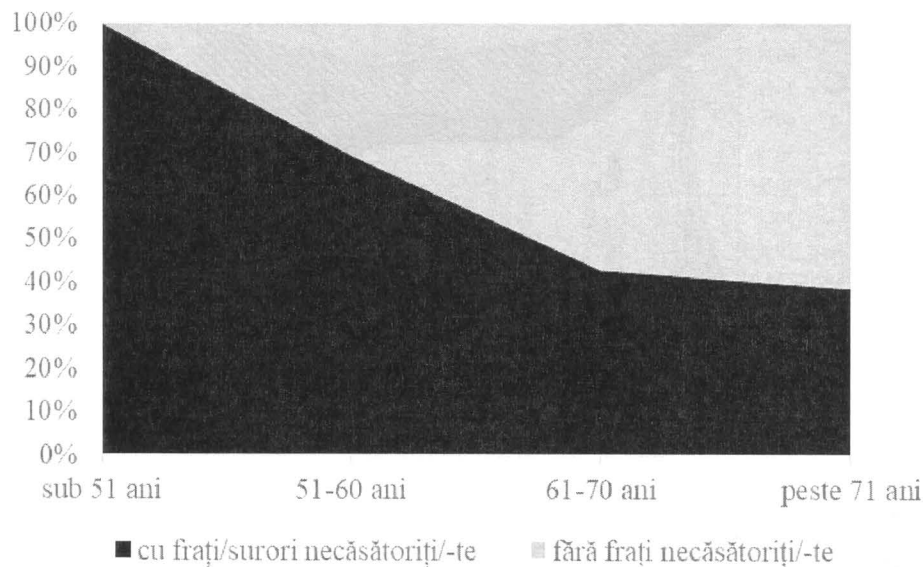

Fig. 11. Plasa Balta, populația slavă. Proportia tipurilor de locuire a familiilor succesoare alături de părinți, în funcție de prezența sau absența altor frați sau surori necăsătoriți/-te.

FROM ONE GENERATION TO ANOTHER. THE FORMATION
OF RURAL HOUSEHOLDS IN 1838 WALLACHIA

Abstract

This paper analyses the first historical population samples published by the Dem-Ist database of the „Nicolae Iorga” Institute of History, with data from the 1838 general census of Wallachia. The aim is to study some of the social relations that were at the core of rural society in the past: those that manifested between parents and children when new families were formed. We examine the transition from one generation of families to another, using concepts and methods from the field of historical household studies.

By doing so we were able to better conceptualize living arrangements among the sampled population. In the mountainous area we observed the dominance of the nuclear family system, reaching some of the highest level observed in Europe for that time. Separation between families seems to have had taken place even more often than postulated by the sociologic theory of Henri Stahl. In the plains, however, we have a mix of the nuclear family and stem family systems. The latter again transcends know paradigms, as it did not involve solely the youngest son living with his parents after marriage. Moreover, not all sons who found themselves in this situation were endowed, as the mainstream theory on the matter states.

Contradicting former views, living patterns of Slavs and Romanians (cohabitating one of the sampled regions) proved remarkably similar, and we think these patterns were the result of pressures coming from agrarian economy, which altered norms, created new ones, changed practices.

Keywords: Wallachia, neolocality, patrilocality, dowry, rural household

ILEGITIMITATE, COPII ABANDONAȚI ȘI ADOPTIE ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ LA ÎNCEPUTUL PERIOADEI REGULAMENTARE (1832)¹

NICOLETA ROMAN

(Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”)

Adopția este un proces complex, legal și familial, resorturile și motivațiile sale fiind diferite de la un individ la altul, de la o clasă socială la alta. În studiul de față atenția se oprește asupra adopției în rândul unei categorii aparte de copii, cea a copiilor abandonati din Țara Românească a perioadei regulamentare, copii adesea ilegitiimi sau orfani de ambii părinți, săraci și fără rude.

Copiii abandonati sunt niște anonimi despre al căror trecut statul nu afla mai nimic sau, în cazul fericit al existenței unui certificat de botez, al unui răvaș sau înscris, deveneau cunoscute doar numele și, poate, vârsta și motivul părăsirii. Înscrisurile lăsate în urmă alături de copil denotă neputința creșterii, povara economică și / sau rușinea socială ce o reprezintă – în cazul ilegitimității – pentru adultul². În memoria colectivă ei sunt asociați păcatului și poartă un stigmat care îi devalorizează și marginalizează³, limitându-le șansele de integrare socială. În societatea românească, imaginea era susținută de apelativul *întunecat* prin care

¹ Textul de față are la bază articolul *Bâtir une famille. Les enfants abandonnés et leur parents adoptifs en Valachie (1800-1860)*, în „Popolazione e Storia”, 1/2013, p. 79-104 și este în strânsă legătură cu studiile publicate pe același subiect anterior: *Constructing a Social Identity. State, Abandoned Children and Family in Mid-19th Century Bucharest*, în Nicoleta Roman (ed.), *Orphans and Abandoned Children in European History: Sixteenth to Twentieth Centuries*, Routledge, 2017, p. 61-86; *Unwanted Children, Abandoned Children: Sides of Childhood in the 19th Century Wallachia*, în Antoinette Fauve-Chamoux, Ioan Bolovan (coord.), *Families in Europe between the 19th and 21st Centuries. From the Traditional Model to Contemporary PACS*, Cluj University Press, 2009, p. 673-688. Despre subiect vezi și studiile Ligiei Livadă-Cadeschi și, cu precădere, despre adopția copiilor abandonati în „*Meseria cerșutului în pamântul aceştii patrii*”: *fragmente de istorie socială românească, 1800-1900*, București, Editura Universității din București, 2013, p. 150-158.

² Franca Doriguzzi, *I messaggi dell'abbandono: bambini esposti a Torino nel* în „Quaderni Storici”, anno XI, 33/1976, p. 451.

³ Jean-Pierre Bardet, *La société et l'abandon, în Enfance abandonnée et société en Europe, XVIe-XXIe siècle. Actes du colloque* (Rome, 30 et 31 Janvier 1987), Rome-Paris, École Française de Rome, 1991, p. 8; Pierre Pageot, *Enfants sans parents. Les enfants trouvés en Limousin-Périgord*, Paris, Editions l'Harmattan, 1995, p. 98; Danielle Laplaige, *Sans famille à Paris. Orphelins et enfants abandonnés de la Seine au XIXe siècle*, Paris, Centurion, 1989, p. 25-37.

copilul era recunoscut de lege încă din secolul al XVII-lea⁴. Se reliefa astfel lipsa identității, absența familiei și a descendenței, copilul devenind un nefericit necunoscut al sorții.

Vreme îndelungată societatea românească a rămas sub influența Bisericii, aceasta răsfrângându-și controlul în toate laturile vieții publice și private, iar adopția nu reprezenta o excepție. Până aproape de jumătatea secolului al XIX-lea, definirea și plasarea sa în mentalul contemporanilor s-a desfășurat după cadre precise de inspirație bizantină: „Fecioria de suflet o fac unii că ce nu nasc copii, sau, zice, mulți nasc și mor și rămân fără coconi și, de ciuda lor, mișei părinții iau coconi străini și și-i fac lor feciori sufletești cu sfintele molitve; și le sunt aceia ca și feciorii cari au născut trupește și întru rudenie și întru moștenire și întru spițe”⁵.

I. Legea și societatea

I.1. Adopție și moștenire: norme și obiceiuri

Cunoscut sub numele de *iothesie* (facere de copii de suflet), procesul făcea o clară diferențiere între copilul de suflet și copilul trupesc, primul intrând în viața de familie în urma unor considerente ce variau de la un cuplu la altul. Neputința de a avea proprii copii, de trup și de sânge, sau manifestarea voinței Domnului, luându-i prea devreme la El, se puteau constitui în cauze prevăzute de lege. O substituție era posibilă dar ea nu era acceptată decât dacă Biserica își dădea acordul, binecuvântând noua familie astfel întemeiată și punând un echivalent între copilul adoptat și cel firesc. Societatea și rudele se înclinau în fața dublei voințe, individuale și a autorităților, permițând ca noul venit să devină membru cu drepturi depline asupra unui nume și asupra unui posibil patrimoniu. Timpul determinase în mod invariabil o relaxare a mentalităților, dar nu numai atât, ci și o mai bună trasare a ideilor călăuzitoare. Începutul veacului al XIX-lea va aduce prin domniile fanarioți completări importante la cadrul normativ asupra acestui proces care afecta compoziția familiei. Ceea ce era deja o practică se va transpune în normă: respingerea oricărei tentative de vreunui episcop de a face acest lucru cu cel asupra căruia priveghea⁶ și legitimarea prin adopție a copiilor născuți în afara căsniciei⁷.

⁴ *Îndreptarea Legii (1652)*, ediție critică întocmită de colectivul de drept românesc condus de Andrei Rădulescu, București, Editura Academiei, 1962, gl. 207, p. 215.

⁵ *Ibidem*, gl. 195, p. 192. O foarte bună analiză asupra adopției în spațiul Valahiei, ce fixează cadrul general și oferă detalii importante, este realizată de Andreea Iancu, *Adopter ou nourrir un enfant en Valachie. XVIIIe–XIXe siècles: la norme et la pratique. Etude de cas* în „Méditerranées. Revue de l'Association Méditerranées”, no. 37, 2004, p. 237–277.

⁶ *Legiuirea Caragea (1818)*, ediție critică realizată de colectivul pentru vechiul drept românesc coord. Andrei Rădulescu, București, Editura Academiei, 1955, cap. 5, § 4, p. 136.

⁷ *Ibidem*, cap. 5, § 5, p. 136. Vezi Andreea Iancu, *op. cit.*, p. 245.

În 1800, domnitorul Alexandru Moruzi încercase să se opună acestei idei și reușise să se impună, dar prin legea emisă în timpul domnitorului Ioan Caragea tendința vremii a prevalat. Andreea Iancu este de părere că împotrivirea lui Moruzi provenea din dorința de a menține o armonie familială, dar credem că ceea ce a contat mai mult a fost dorința de a ține în frâu moralitatea societății, care se putea găsi amenințată de asemenea prevederi.

Diferența de o generație între cei doi actori implicați, mai precis de 18 ani, va deveni și ea o regulă de bază⁸, precum și statutul social și familial al adoptantului. Acesta din urmă se găsea restrâns în acțiunile sale de propria familie și de autorități, iar această intervenție externă într-o acțiune particulară era diferențiată în funcție de vârsta celui adoptat. În cazul minorilor, statul își delega implicarea judecătoriilor locale, cerând însă ca rudele să aibă un cuvânt important de spus⁹, căci doar așa puteau să-și dovedească disponibilitatea și bunăvoința de a-l primi pe copil printre ei. A transforma un străin „într-unul de-al lor”, trecând peste impedimentul înrudirii de sânge și de clasă socială nu era un lucru ușor și asta era bine știut.

În cazul copiilor adoptați, opțiunea apărea formal ca fiind individuală, a semnatarului actului respectiv, dar în realitate era una colectivă, a întregului neam, care accepta să se extindă. În multe familii se prezenta ca o ultimă soluție de salvare a unui nume sau a unui patrimoniu care altfel se putea considera pierdut, în timp ce pentru alte familii, mai ales din categoriile superioare, adopția reprezenta doar o integrare a unor copii născuți în afara căsătoriei.

Cu totul altfel stăteau lucrurile în cazul celor care erau majori, solicitantul adopției fiind cercetat de autoritățile centrale asupra intențiilor sale¹⁰, căutându-se a se evita prejudicierea sub orice chip a intereselor celui care era acum adult; rudele de astă dată nu erau deloc implicate. Față de trecut, Biserica avea mai puține de spus în acest domeniu. Pasul spre laicizare fusese făcut, chiar și definirea adopției căpătând nuanțe de remarcate. Legiuirea Caragea (1818) lăsa întredeschisă ușa spre modernizarea sistemului legislativ, pentru că deși formal se încă se preciza că „Facerea de copii de suflet este dar spre mângâierea celor ce nu au copii”, în spatele acestei fraze, ascunsă privirii, stătea o completare la fel de semnificativă pentru aspectul practic: „Înfierea este liberalitate și se zice acțiunea lui înfiez. Și înfiez se zice că fac fiu adoptat”¹¹. Cu alte cuvinte, oficial rămâneau în uz termeni și o gândire de sorginte greco-bizantină, care arătau încă ascendența Bisericii

⁸ *Legiuirea Caragea (1818)*, cap. 5, § 6, p. 136. Putem considera că prin ea se încorporau toate vechile interdicții de apropiere, în special sexuală, între membrii unei familii ce se baza și pe adopție. Fără a fi prezente în *Legiuirea Caragea*, ele au făcut parte din *Îndreptarea Legii (1652)*, fiind detaliate în partea canonică a codului de legi.

⁹ *Ibidem*, cap. 5, § 8, p. 136.

¹⁰ *Ibidem*, cap. 5, § 7, p. 136.

¹¹ *Ibidem*, cap. 5, § 1, p. 136, cu nota 1.

asupra familiei, dar voința individuală (*liberalitatea*), un nou vocabular preponderent de influență franceză¹² și un alt mod de a construi înrudirea se făceau deja simțite. Chiar și lingvistic termenul de adopție va ajunge să arate spre finalul veacului o preferință personală¹³, ceea ce dădea înrudirii și un caracter electiv, care presupunea o libertate mai mare pentru adoptant. Deocamdată, până la promulgarea Codului Civil (1864), procesul adopției va trece sub raport juridic printr-o laicizare și modernizare treptată. Mai trebuie să menționăm un ultim aspect. Înrudirea prin adopție, indiferent de perioada avută în discuție, păstrează aceleași mecanisme pentru elită, o persoană aparținând acesteia neputând adopta după dorința sa, fără aprobarea întregii familii.

În Valahia moștenirea aducea cu sine pentru copii nu numai averea dar și datoriile și pricinile de judecată, excluzând însă rangul și privilegiile ce decurgeau dintr-acesta. Câteva criterii se impun în revendicarea și acordarea ei: prezența sau absența unei diate; existența unor alte rude și realizarea în prealabil a unei cercetări a stării patrimoniale într-un soroc de șase luni, pentru ca cel în cauză (sau un epitrop) „să-și ia seama de voiește a să face moștenitor sau nu”. Principiul de bază era ca întotdeauna să se acorde întâietate *rudelor de jos* (copii, nepoți, strănepoți), urmate apoi de *cele de sus* (părinți, bunici) și de *cele de alături* (frate / soră, unchi / mătușă, veri). Într-o astfel de schemă, copilul înfiat avea aceleași drepturi cu cel de sânge, însă el nu-și putea moșteni bunicul, unchiul sau o altă persoană devenită rudă prin adopție în lipsa unui testament sau al unui alt tip de document care să prevadă un fapt similar. Acesta este motivul pentru care părinții adoptivi aveau grijă să arate în fiecare act dacă măcar o parte din averea lăsată copiilor era doar a lor sau provenea și de la alte rude.

Privitor la moștenire, soțul supraviețuitor și copilul își împărțeau în părți egale patrimoniul lăsat în urmă, primul bucurându-se de uzufructul părții sale în timp ce al doilea primea în plus și responsabilitatea ce venea odată cu *partea sufletului* (cheltuielile îngropării și pomenirilor periodice ale mortului). Numele însoțea patrimoniul, copilul înfiat fiind recunoscut în comunitatea și mediul din care proveneau părinții ca fiind *al lui cutare*, o desemnare care-l pune pe același plan cu copiii biologici. El putea fi îndepărtat de la moștenire doar pe aceleași baze ca și aceștia din urmă (necinstirea părinților prin fapte și cuvinte; lipsa de grijă manifestată de părinți în caz de boală sau alt pericol etc.), și bine precizate în

¹² Fanarioții și ocupația rusă din perioada regulamentară au propagat cultura și spiritul francez la nivelul ambelor principate române. Despre acest aspect vezi în special Pompiliu Eliade, *Influența franceză asupra spiritului public în România: originile. Studiu asupra stării societății românești în vremea domniilor fanariote*, București, Institutul Cultural Român, 2006.

¹³ Lazăr Șăineanu, consemnează două înțelesuri ale termenului: 1. a lua de suflet, a înfia și 2. a alege cu preferință, pentru sine; a-și însuși. Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbii române*, Craiova, Institutul de Editură Ralian, p. 11.

testament pentru a fi luate în considerare de către autorități. Documentul nu căpăta valoare legală decât dacă era semnat și de un arhiereu local, de un judecător sau de cel puțin 3 martori¹⁴.

I.2. Adopția și copiii abandonati: Eforia Caselor Făcătoare de Bine și Institutul Sărmanilor la începutul perioadei regulamentare

Odată cu introducerea Regulamentului Organic în timpul ocupației rusești sub administrația generalului Pavel Kiseleff, s-a reluat, dar pe alte baze, o veche tradiție și politică privind asistența socială și implicit copiii abandonati¹⁵. În 1832, nou înființata Eforie a Caselor Făcătoare de Bine din București avea în subordine 4 case dedicate celor aflați în nevoie și una dintre acestea, Institutul Sărmanilor¹⁶, reprezintă punctul nostru de interes. Aici erau aduși toți copiii găsiți în oraș, fie pe ulițe, fie pe la biserici sau în fața caselor, numărul lor variind de-a lungul vremii, dar demonstrând o creștere în primii ani, ce se datora necesității căreia instituția a reușit să-i răspundă. Regulamentul său de funcționare a fost gândit pentru a fi acoperite toate problemele ce se puteau ridica în jurul copilului: starea lui de sănătate, darea spre creștere la doică, întreținerea, educarea și adopția sa.

Deși Regulamentul Organic prevedea ca toate casele publice să fie supravegheate de Ministerul Trebilor Dinlăuntru, ele ajung sub incidența Logofeției Pricinilor Bisericești. Biserica era un intermediar între domn și cei în nevoie, pas necesar în trecerea la o laicizare a instituțiilor. Astfel, corespondența instituțională referitoare la copiii abandonati presupunea conlucrarea ierarhică dintre trei instituții (Ministerul Trebilor Dinlăuntru, Logofeția Pricinilor Bisericești, Eforia Caselor Făcătoare de Bine). Ligia Livadă-Cadeschi a studiat îndeaproape funcționarea și dinamica dintre instituțiile implicate¹⁷, subliniind

¹⁴ Pentru o istoriografie a subiectului, a discursului testamentar și legăturii sale cu moștenirea, pentru spațiul Țării Românești a se vedea în mod special lucrările semnate de Gheorghe Lazăr, care s-a oprit în cu precădere asupra testamentelor de negustori, dar și ale Violetei Barbu, Andreei Iancu, și, parțial, Nicolae Mihai.

¹⁵ Despre acest subiect vezi Ligia Livadă-Cadeschi, *De la milă la filantropie: instituții de asistare a săracilor din Țara Românească și Moldova în secolul al XVIII-lea*, București, Nemira, 2001.

¹⁶ Cele patru case publice erau: Institutul Sărmanilor, Institutul Cerșetorilor, Casele Ajutătoare și Schiturile.

¹⁷ Pentru mai multe detalii vezi Ligia Livadă-Cadeschi, *Eforia Caselor Făcătoare de Bine. Casa Copiilor Sărmani din Țara Românească în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în Stelian Brezeanu (coord.), *In memoriam Radu Manolescu*, București, Editura Universității București, 2006, p. 317-330; Eadem, *Prima instituție de asistență publică din Țara Românească: Eforia Caselor Făcătoare de Bine, 1832-1850*, în „Studia Politica. Romanian Political Science Review”, II, 3, 2002, p. 837-849. Eadem, „Iubitoarea de oameni stăpânire”. *Logofeția Treburilor Bisericești și cazul unui copil orfan de la 1832*, în „Analele Universității din București, Seria Științe Politice”, II, Editura

totodată legătura dintre Biserică, domnie și individ. Eforia Caselor Făcătoare de Bine supraveghea activitatea celor patru case publice amintite și, totodată, era în contact cu primăriile, poliția, spitalele din București și din țară, luând astfel naștere o rețea națională consacrată celor sărmani și, în cazul de față, copiilor abandonați. Institutul Sărmanilor era condus de un director, avea un personal administrativ (casier, secretar, registrator, doi logofeți) și era finanțat de la buget, din donații și din veniturile mănăstirii Strehaia. Directorul Institutului era în contact cu primăria și Biserica și era responsabil de supravegherea epistaților¹⁸, vătășeilor¹⁹ și preoților din mahalalele Bucureștiului pentru ca aceștia, la rândul lor, să privegheze asupra modului în care copiii sunt îngrijiți de către doicile angajate de instituție²⁰. O doică, angajată cu 18 lei, nu putea crește mai mult de doi copii ai Institutului Sărmanilor, primind două rânduri de scutece / haine pentru ei. Numărul maxim, stabilit prin lege, de copii înregistrați la Institut era de 200, dar din datele strânse până la momentul de față reiese că în anii '40 ai veacului al XIX-lea el va fi fost depășit²¹.

Copiii aflați în grija acestei instituții se numeau *sărmani*, existând o clară definire prin lege care-i particulariza în rândul celorlalți copii din principatul Valahiei: „Subt numire de copii sîrmani să înțelege copiii aceia care să leapadă pe la biserici, pe la porțile caselor și pe drumuri în mila creștinilor; sau aceia ce să vor dovedi că au rămas fără părinți în desăvîrșită sărăcie”²². Astfel, acești copii sunt cei abandonați în locuri publice sau cei fără nici un sprijin familial și economic. Lipsa familiei și a oricărei griji față de ei este ceea ce-i definește. Statul are rolul de a-și asuma responsabilitatea pentru ei asemeni unei „maici îndurătoare”, iar Institutul Sărmanilor îndeplinește tocmai acest lucru, fiind întemeiat „pentru creșterea și căpătuirea sîrmanilor” cu un buget minim obligatoriu de 100 000 lei pe an²³.

Adopția este prevăzută ca posibilitate în lege, dar Institutul Sărmanilor și instituțiile colaboratoare au obligația cercetării tuturor celor care depun cereri întru aceasta: „Când va cere cinevași din copiii Institutului ca să-l ia de suflet, sau numai ca să-l crească, și pă urmă să-l căpătuiască, să i să dea cu legături înscris și chezășii

Universității din București, 2001, p. 3-8, discuții reluate în Eadem, „*Meseria cerșutului...*”, și urm., p. 32-35, 36-7, 44-46.

¹⁸ Cel mai mic grad de ofițer de poliție.

¹⁹ Funcționar inferior la primărie.

²⁰ *Regulamentul Organic*, cap. XVIII. Anexe no. 2, art. 5, București, Tipărit la Pitarul Z. Carcalechi, 1847, p. 350

²¹ *Ibidem*, cap. II, secția III, art. 52, p. 356. Despre numărul copiilor abandonați în perioada regulamentară, înregistrat de Institutul Sărmanilor, vezi analiza parțială în Nicoleta Roman, *Child Abandonment in Bucharest in Early 19th Century*, „Revista Arhivelor / Archives Review”, no. 3-4, 2007, p. 172-3; Ligia Livadă-Caseschi, „*Meseria cerșutului...*”, și urm., p. 172-173.

²² *Regulamentul Organic*, cap. II, secția I, art. 16, p. 351.

²³ *Regulamentul Organic*, cap. II, secția I, art. 17, p. 351.

temeinice, însă băieții ori de ce parte vor fi, dar fetele de să vor cere de parte bărbătească să se dea numai pînă la vîrstă de opt ani, iar cerîndu-să de parte fămiească cunoscută de cinstită și cu oarecareșcare stare, să i să dea de orice vîrstă și făr de întîrziere, căci sfîrșitul acestui Institut fiind buna căpătuire a sîrmanilor, nimeni nu trebuie să împiedice norocirea lor”²⁴.

Limitele prevăzute sunt legate de genul și de vârsta copilului. Pentru fetele de peste 8 ani, adopția de către un bărbat este interzisă fiind o recunoaștere implicită a problemelor referitoare la sexualitate. Pubertatea precoce, existența încă a unei pravile privite drept un reper (Îndreptarea Legii, 1652), în care se prevedea posibilitatea căsătoriei, pentru ambele genuri, de la vârste fragede (12 ani fetele, 14 ani băieții)²⁵, precum și posibila exploatare într-o lume a prostituției sunt elementele constrîngătoare și justificative ale prevederii. Chiar dacă în realitate vârsta căsătoriei era încă din veacul al XVII-lea mai mare²⁶ decât recomandarea canonică din Îndreptarea Legii, venită pe filieră bizantină, tradiția legislativă este preluată și în Regulamentul Organic. Tot în Îndreptarea Legii se recunoștea existența votrului sau a voatrei, personaje care corespund termenului de proxenet de azi²⁷. Legislația de la jumătatea secolului al XIX-lea va consemna că prostituata nu putea fi mai mică de 15 ani și că afacerile legate de prostituție puteau fi intermediare în scop economic și de rude (părinți, soț)²⁸. Cazuistica arată că în perioada regulamentară mamele nu erau străine de utilizarea fiicelor drept prostituate, vârsta inițierii pendulând în jurul celei de 15 ani²⁹. Prevederea limitativă referitoare la adopție ținea cont de o tradiție referitoare la căsătorie – chiar dacă intrase în recul –, dar și de o practică a vremii. Procesul adopției copiilor abandonati, ca și cel pentru ceilalți copii, urmărea o egalitate juridică și reală cu cei biologici în cadrul familiei nou formate³⁰.

După vârsta de 16 ani³¹, cei aflați în grija Institutului Sărmanilor nu mai puteau fi adoptați, cifra marcând sfârșitul copilăriei lor. După cum lesne se poate

²⁴ *Regulamentul Organic*, cap. II, secția III, art. 49, p. 355-6.

²⁵ *Îndreptarea Legii (1652)*, gl. 203, p. 212-213; Constanța Vintilă-Ghițulescu, *În șalvari și cu ișlic. Biserica, sexualitate, căsătorie și divorț în Țara Românească*, București, Humanitas, 2011, p. 127; Violeta Barbu, *Ordo amoris. O istorie a instituției căsătoriei în Țara Românească în secolul al XVII-lea*, București, Editura Academiei Române, 2011, p. 118-119.

²⁶ Violeta Barbu, *op. cit.*, p. 119.

²⁷ *Îndreptarea Legii, (1652)*, gl. 128, zac. 1, p. 150.

²⁸ *Condica criminalicească cu procedura ei întocmită în zilele și prin părinteasca îngrijire a prea înălțatului domn stăpânitor a toată Țara Românească*, Barbu Dimitrie Știrbei, întărită prin luminatul ofis cu no. 1644 din 5 Decembrie 1850, Tipografia lui Iosef Kopainig, 1852, art. 264-269, p. 85-86.

²⁹ Nicoleta Roman, „Deznădăjduită muiere n-au fost ca mine”. *Femei, onoare și păcat în Valahia secolului al XIX-lea*, București, Humanitas, 2016, p. 350-2.

³⁰ Ligia Livadă-Cadeschi, „Meseria cerșutului...”, și urm., p. 151.

³¹ *Regulamentul Organic*, cap. II, secția III, art. 50, p. 356.

observa, adopția avantajează femeile întrucât ele sunt percepute ca având înăscută aspirația de a fi mamă și a fi mai dedicate în rolul de părinte. Femeile trebuie totuși să-și arate gândul bun din spatele jalbei de adopție știut fiind că nici ele nu sunt fără de păcat, dar la fel ca și bărbații trebuie de asemenea să aibă respectabilitate, morală și o stare economică bună și stabilă.

II. În fața Eforiei Caselor Făcătoare de Bine și a Institutului Sărmanilor: individul, căutând a fi părinte

Pe masa Eforiei ajungeau numeroase cereri anual, semnate de bărbați, femei, cupluri, provenind din orașe sau sate apropiate capitalei și toate erau cercetate cu mare grijă. Statul trebuia să distingă intenția printre cuvinte și să caute o soluție avantajoasă pentru toți cei implicați, de la viitorul părinte până la copil. Pentru fiecare dintre dosare ancheta era migăloasă, autoritățile locale reprezentate de epistați mergând și chestionând mahalagii (vecini, preoți sau colegi de muncă) în legătură cu respectabilitatea, starea și avutul solicitantului. Această incursiune în interiorul comunității se finaliza printr-o adeverință semnată de o parte dintre cei cu care s-a discutat și, de îndată ce era înaintată Eforiei, se dădea sentința privitoare la acceptarea sau neacceptarea adopției. Astfel, colectivitatea era cea care decidea destinul familiei, de ea depinzând crearea cadrului care permitea aprobarea și, de aceea, comportamentul, reputația și respectarea unui anumit set de reguli sociale erau importante pentru individ.

Între cererile depuse pentru adopție se distinge un grupaj care are drept autori persoane ce nu au nici o legătură cu instituția în sine, reprezentând o categorie de particulari. În general, oameni simpli care au ajuns la maturitate fără a trăi bucuria de a avea copii sau care nu reușiseră să-i crească pe cei pe care i-au avut până la atingerea vârstei adolescenței. Discursul lor motivațional urmează două direcții principale, care de cele mai multe ori se îmbină, nelăsând loc de desfășurare doar uneia singure. În primul rând, apare menționată nevoia pe care o resimte individul de a-și ști întregită familia, rămasă doar la stadiul de cuplu. Un termen semnificativ, întâlnit în mod repetat în acest discurs este cel de *mângâiere*, care venea, pentru fiecare caz în parte, cu un alt înțeles, în funcție de vârsta solicitanților. Iar acest înțeles se răsfrângea asupra copilului, a modului în care el avea să fie privit în familia ce urma să-l primească. În al doilea rând, discursul menționa relația cu divinitatea, relație care avea și ea avatarurile ei. Cei mai mulți arătau cum „nu au avut noroc de la Dumnezeu” de copii și că El nu și-a aruncat privirea asupra lor, iar acum se vedeau nevoiți a apela la oameni și instituții. În sens aproape invers, alții înfiau pentru „a-și face pomană sufletului” sau ca să intre în „mila Domnului”, precum o operă mai mult sau mai puțin vizibilă de binefacere ce le-ar fi răscumpărat o parte din greșelile vieții. Însă acest gest, doar el singur, nu

era menit a fi unul de includere familială ci unul de regăsire și retrasare a unei relații individuale cu divinitatea.

Precizarea în text a ideii că nu există copii dintr-o *căsătorie legiuită* are însemnătatea sa și nu trebuie văzută numai ca o parte a unui ansamblu argumentativ, ci arătând și o dorință de a-l legitima pe copil, de a-l transforma dintr-un abandonat fără nume într-o persoană cu o identitate completă și recunoscută de societate. Până la momentul adopției, în cele mai fericite cazuri, identitatea trunchiată a copilului se reducea la câteva obiecte de identificare personală, lăsate la momentul abandonului: certificatul de botez, un răvaș sau un medalion. Ideea de integrare deplină în familia adoptantului devenea mai clară când se specifica cum părintele / părinții îl vor iubi „ca pe un copil al nostru” și îl vor face părtaș la toate cele pe care ei, părinții, le vor câștiga. Dacă privim la vârsta pe care cuplurile preferau să o aibă copilul la momentul înfierii putem înțelege mai bine această siguranță a investiției afective și a asumării mult mai responsabile a rolului de părinte. Nu erau aleși nici sugari, nici copii de peste 7 ani și nici adolescenți, motivele fiind diferite. Pentru nou-născuți nu se știa care era speranța de viață și dacă efortul depus în creștere își va găsi un rezultat, în timp ce o suspiciune economică apărea în ceea ce-i privea pe ultimii. Cuplurile se îndreptau spre copii de 3–4 ani, care depășiseră momentele critice și pe care puteau să-i iubească, să-i protejeze și să-i educe fără a se mai teme pentru viitor.

III. Adoptanți și adoptați

Toți copiii abandonati, după botez, erau înregistrați și dați spre creștere, la domiciliu, unei doici pentru o perioadă care varia de la un caz la altul. Doicile erau în mare parte femei măritate, cu o situație economică modestă și desemnate în catastife după ocupația lor de bază (spălătoreasă, bucătăreasă etc.) sau după cea a soțului (plugar, muncitor, zidar, șelar etc.)³². Venitul intrat în gospodăriile lor pe această cale nu era unul mare, dar îl sporea pe cel existent și putea aduce îndestularea, simbria fiind dată pe lângă un trusou al copilului. În astfel de familii „crescătoare” se întâmpla a exista deja copii de aceeași vârstă sau de o vârstă apropiată celui luat de la Institutul Sărmanilor și includerea în familie, fie și pentru o perioadă scurtă, se putea realiza într-un mod facil. Bineînțeles, se poate discuta și despre o favorizare de către doică a propriului copil în dauna celui luat de la stat, dar premisele pentru ca acesta din urmă să aibă o creștere armonioasă erau create. Apoi, numărul relativ mare de cereri de adopție venite din partea familiilor crescătoare arăta două opțiuni de viață construite în jurul copilului, care pendulau

³² Despre doici în Țara Românească vezi Nicoleta Roman, „*Deznădăjduită muiere n-au fost ca mine*”, și urm., p. 222-237.

între binefăcătoarea câștigare afectivă a cuplului și mai puțin încurajatoarea transformare într-un potențial agent economic. În fața autorităților, era adusă în discuție doar tristețea despărțirii de copil prin redarea sa statului, când deja se formase o obișnuință, o afectivitate, o legătură. Rămânând doar pe planul discursului, se observă că în toți acești ani de creștere, doica (și soțul său) primiseră însărcinarea și intraseră într-un rol de părinte, dar ei uitaseră că era doar unul temporar și, în parte, fictiv. Oprindu-ne asupra individului, concurența dintre creștere și adopție nu reprezintă o noutate, dar câștigătorul era determinat de acest moment al redării copilului Institutului. Pentru mulți se intrase într-o comoditate a vieții cotidiene și nu se mai punea problema sau, dacă era pusă, se amâna pentru o zi nespecificată. Când însă anii modificau această amânare într-un prezent ce impunea o rezolvare urgentă, adopția revenea în discuție și era acceptată de cuplu. Acest angajament social se cerea probat prin respectabilitate și suficiență economică pentru copil, reîntărit (verbal, în scris) înaintea autorităților.

Gândurile declarate și așternute pe hârtie nu erau întotdeauna urmarea celor mai bune intenții, iar autoritățile, prin regulamentul și măsurile luate în ce privește Institutul Sărmanilor dovedeau că știu acest fapt. Copiii abandonati din instituții precum Institutul Sărmanilor reprezentau o bună alternativă pentru cei care doreau să-și dezvolte propria afacere cu un minimum de investiție. Bineînțeles, statul își propunea includerea acestora în societate doar prin intermediul familiei, nefiind de acord cu activități care să le atingă integritatea fizică și morală. Anumiți părinți adoptivi priveau sistemul ca pe o „umbrelă” manipulabilă în propriul interes și la care puteau recurge fără a se simți închiștați prea mult de angajamentul social. Depistarea lor în noianul de cereri se putea face ținând cont de specificitatea discursului, dar mai ales de notele marginale sau de corespondența purtată între diverse autorități cu privire la aceeași cerere și la cercetarea ce trebuia făcută. Copiii care erau doriți, sau mai bine spus căutați, trebuia să se încadreze într-o tipologie, ce era construită după propriile dorințe, urmărindu-se un beneficiu aproape imediat. Indiferent de gen, vârsta nu trebuia să fie mai mică de 7-8 ani, să fie sănătoși și capabili a-și clădi ei singuri propriul patrimoniu întrucât, spre deosebire de alți potențiali părinți, ei nu se ofereau a împărtăși din ceea ce deja dețineau. Singura responsabilitate asumată în mod explicit de către acești oameni era de a găsi la momentul căsătoriei un partener respectabil și cu situație.

Expresia *lucru căsnicesc* putea să fie clară sau dimpotrivă să împingă la confuzie, în funcție de caz și de situație, însă ea avea rolul de a contribui la definirea modului de viață al copilului, al rolului care i se pregătea în casa sau prăvălia respectivă. Pentru fete, venea ca de la sine înțeles că era vorba de tot ceea ce ținea de întreținerea casei și / sau realizarea unor activități specifice (brodat, țesut, croitorie), toate legate de spațiul privat. Dar, în cazul unui băiat, asocierea expresiei intrigă pentru că se presupunea plasarea sa într-un spațiu cu un puternic accent public, în care exista un du-te – vino de oameni implicați în diverse

activități economice de la care se putea învăța pe parcurs. Fetele își alcătuiau singure zestrea care va contribui la crearea propriului lor cămin, în timp ce băieții „furau” meserie de la cel pe care-l priveau mai degrabă ca pe un patron decât ca pe un părinte. Autoritățile știau ce se ascundea în spatele unor cereri de adopție întreprinse într-un anumit limbaj de negustori și oameni cu stare pentru asemenea copii, așa încât anchetele realizate până la aprobare erau mai atente. În acest punct, cererile puteau fi respinse fără viitoare complicații. La fel, angajamentul scris trebuia formulat în termeni care să prevadă statutul viitorului copil și evitarea transformării sale dintr-un membru al familiei în angajat.

Autoritățile par a nu se mulțumi doar cu luarea la cunoștință a faptului că respectivul trebuia să fie un părinte și că beneficiile procesului de adopție priveau două părți, nu numai una. În cazul în care s-ar fi descoperit că acești copii adoptați erau tratați pe post de slugi, chiar și dacă existase o cheltuială în ce-i privea, adopția era anulată iar părintele adoptiv nu-și mai putea recupera banii pe care îi dăduse pe hainele, hrana și întreținerea lor. În plus, înscrisurile pe care părintele / părinții adoptator(i) le semnau prevedeau dreptul copilului de a moșteni averea lui / lor, de a avea parte din aceasta chiar dacă existau copii biologici. Documentele țineau loc de testamente și puteau fi invocate într-o dispută legală.

III. 1. O cazuistică a începuturilor: anul 1832

Anexa documentară a studiului de față oferă o privire asupra cazurilor de adopție din anul 1832, anul de început al activității Eforiei Caselor de Bine și al Institutului Sărmanilor. Desigur, există transformări până la dispariția instituției în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, dar momentan oferim această primă incursiune în a sublinia o tipologie de debut în privința adoptaților.

III. 1. a) *Doicile*

Anexa documentară se deschide cu cazul Tincăi din mahalaua Precupeții Vechi, vopseaua galbenă a Bucureștiului. Ea crește doi copii sărmani și primește simbrie pentru activitatea sa. Este vorba despre băiatul Petre și fata Maria. Băiatul a crescut, simbria a încetat și aflăm că din 1832 Tinca îl crește „pe seama ei”. Fata Maria este declarată de Tinca drept moartă în fața comunității la data de 2 februarie 1832. Pe baza acestei declarații referitoare la deces și știindu-se că ea i-a fost doică, mahalagii îi dau adeverință. Însă nu acesta este adevărul, ce iese curând la iveală. Ancheta făcută de instituția ce o plătea, Eforia Caselor Făcătoare de Bine, scoate la lumină că Maria trăiește și că, de fapt, doica dorea ca fata să rămână și ea pe seama ei „iar să nu rămâie pă seama stăpânirii”. Avem, deci, o femeie, angajată de stat, care minte și încearcă fraudarea sistemului public de asistență socială în beneficiu propriu (doc. I 1).

Povestea nu se oprește aici. La câteva zile după descoperirea faptei de către autorități, Tinca depune cerere de adopție pentru fata Maria. Acum schimbă strategia și optează pentru calea legală, publică, de a-i rămâne copila. Ea arată că vrea să o facă fiică de suflet și să o lase moștenitoare peste zestrea sa și peste avutul câștigat de soț. Tinca vorbește în numele ei și al soțului, ceea ce ne face să credem că el era la curent cu dorințele și faptele ei (doc. I 2). În aceeași zi, Eforia Caselor Făcătoare de Bine demarează ancheta referitoare la statutul material și social al Tincăi și al soțului, dar și al existenței copiilor biologici – toate pentru a ști dacă femeia este „destoinică ca să ferească pă această copilă sau nu” (doc. I 3).

În martie 1832, raportul asupra situației Tincăi este deja gata. Aflăm că adopția este „și prin voința bărbatu-său”, cojocar de meserie, că cei doi mai au două fete și că dețin o casă în mahalaua Precupeții Vechi a capitalei. Totuși, preoții mahalalei nu doresc să le dea adevărul de respectabilitate (doc. I 4). Probabil pentru că anterior femeia îi mințise asupra soartei fetei sărmâne încălcând astfel o normă de moralitate. Încrederea trebuie recâștigată, iar lucrurile sunt mai complicate.

Descălcirea realității de cuplu și de familie se produce la o nouă anchetă. Astfel, aflăm că cele două fete ale cuplului nu sunt copiii lor biologici. De fapt, este vorba despre Petre, băiatul sărman adoptat deja cu puțin timp în urmă, și de o nepoată de soră a soțului Tincăi, Catrina. Nepoata „își are zestrea ei deosebită” și nu va avea nici o parte din moștenirea cuplului. Mica Maria, fata sărmană de un an, va fi protejată economic și considerată „împreună cu celălalt copil ce-l are tot dă suflet” (doc. I 5) drept copiii lor adevărați și lăsați moștenitori peste avut. Cei doi, Tinca și Ion cojocarul promit să o înzestreze pe fată „fără însă a o întrebuița ca pe o slujnică și streină”. Totodată, ei clarifică și situația celor doi copii pe care îi au în grijă: băiatul Petre le este fiu de suflet de mai mult timp, iar Catrina (Ecaterina) își are moștenirea sa de la părinții decedați, cuplul având rol de tutore (doc. I 6). Prin aceasta, nepoata „nu are a se împărtași cu nimic” din avutul lor. Tinca și Ion cojocarul acceptă condiția autorităților ca, în cazul în care nu-și îndeplinesc datoriile de părinți să li se ia fata și parte din avut. Doi martori și un preot adevăresc spusele lor, semnând și ei în înscris.

Al doilea set de documente din anexă ne aduce în centrul atenției, dar în plan secundar, tot o doică, Marica (doc. II 2). Cererea de adopție este însă depusă de soț, Dumitru din mahalaua Hagiului, alături de această Marica, pentru copilul Gheorghe (doc. II 1). La fel ca în cazul anterior, direcția Eforiei Caselor Făcătoare de Bine vrea să cunoască starea materială a adoptantului („ce stare au mai sus numiții, vreo vie, casă sau alt ceva”) și de este voința amândurora de a-l crește și lăsa moștenitor pe copil. Cei doi sunt aduși în fața Eforiei (doc. I 3) și totodată se primește adevărul din partea mahalagiilor că Dumitru (Dumitrache) este căruțaș, „om muncitor”, doica Marica este soția lui și ei dețin: o casă scutită de impozite

(*ohabnică*), o bucătărie, un coșar, un cal, un porc și o căruță (doc. II 4). Pentru că amândoi au venit la discuția cu direcția Eforiei, și-au pledat cauza și promit să-i poarte de grijă băiatului și să-l lase moștenitor peste avutul lor, autoritățile acceptă adopția (doc. II 5). Desigur, Gheorghe și Marica dau un înscris oficial, adeverit de preotul și epistatul mahalalei Hagiului din vopseua neagră, unde locuiesc, precum și de un vecin.

Doicile împreună cu soții lor reprezintă o categorie de posibili adoptanți, dar nu singura. Lor li se alătură cuplurile fără vreo legătură de acest tip, indivizii (celibetari, văduvi) sau rudele, mai apropiate sau nu, ale copiilor.

III. 1. b) *Cuplurile*

Fără nici o legătură cu Institutul Sărmanilor, Minea sin Poeru și soția Dața din Tunari depun și ei cerere pentru un copil de suflet – „ca să-l creștem și să-l facem moștenitor al nostru” –, afirmând că prin aprobare se va face un bine, o „pomână” (doc. IV 1). Cercetarea situației lor decurge în același chip (doc. IV 2) ca și în cazul celor amintite anterior. La fel se întâmplă și pentru Voicu, de profesie curelar și soția sa, Marica, locuitori în Ploiești, județul Prahova. Ei sunt căsătoriți de 12 ani dar nu au avut copii biologici. Au crescut un copil, deși nu al lor, dar le-a murit de vărsat; cel puțin așa declară. Sunt încă tineri ca vârstă pentru că încă mai au speranța unui copil al lor, dar chiar de s-ar întâmpla tot l-ar număra pe cel adoptat printre moștenitori: „Și întâmplându-să ca să ne dăruiască Dumnezeu copii din trupu-ne și atunci tot moștenitori să fie deopotrivă copiii, adevărați, fi” (doc. VI 2).

Cercetarea făcută de autoritățile locale semnaleză omisiunile cuplului în cererea depusă și ajunsă la centru, la București. Sameșul G. Băduleanu arată că Voicu este rob al comisului Scarlat Bărcănescu „și vreo altă stare sau acaret nu are decât niște marfă curelării și șălărie având meșteșugul acesta” (doc. VI 4). La aceasta, rezoluția Eforiei Caselor Făcătoare de Bine este categorică: robii nu pot adopta copii sărmani. Motivația este una simplă și în concordanță cu legislația și statutul lor social, dar în același timp și cu o mentalitate a epocii în schimbare, urmărindu-se o reducere a numărului de robi³³. Un copil moștenește statutul social al părintelui său, iar dacă nu este un copil biologic al robului averea acestuia nu va putea să-i fie moștenire. Știind că nu poate să asigure libertatea juridică și bunăstarea economică a unui copil, un rob nu poate să depună cerere de adopție; și de aici excluderea sa din categoria posibililor adoptanți. Depărtarea de București nu înseamnă o cercetare mai puțin serioasă a cazului, chiar dacă detaliile de statut nu sunt menționate de Voicu în jalbă.

³³ Pentru detalii privind robii țigani, familiile lor și politica abolitionistă din epoca regulamentară vezi studiile semnate de Venera și Viorel Achim, Raluca Tomi și Bogdan Mateescu.

În aceeași perioadă, Ion povarnagiul și soția sa din mahalaua albastră a Bucureștiului au mai mult noroc și o adoptă pe Frusina, o copilă abandonată în fața bisericii Doamna Bălașa din mahalaua cu același nume. Biletul de abandon al fetei, doveditor și al botezului, se regăsește de asemenea la dosar (doc. VII 3).

III. 1. c) *Indivizii*

Persoanele singure, bărbați sau femei, în special văduvi, îndrăznesc și ele să se îndrepte în fața autorităților publice și trec prin aceleași proceduri. Pencu, un cojocar din mahalaua Flămânda, depune tot în 1832 o cerere de adopție pentru *un fiu parte bărbătească*. Motivația lui este mai bine prezentată decât în celelalte cazuri, sentimentele sale fiind clar exprimate. Moartea fiului său „la care mă uitam ca la soare” îl lasă pe tatăl Petcu trist și debusolat („neștiind de unde vin și merg”). El vrea să adopte un băiat pentru a umple un gol, pentru a redirecționa sentimentele de dragoste filială. Pentru Pencu, adoptarea are rolul unei substituții și de aici dorința de a adopta un băiat care să ia locul fiului pierdut.

III. 1. d) *Rudele*

Uneori, familia mamei care a recurs la abandon regăsește copilul și caută recuperarea sa. Este și situația Iulianei, monahie la mănăstirea Rătești, și a văduvei Elena lui Scarlat Stoenescu, rudă a sa. Sora Iulianei renunțase la copil din motive ce îmbină boala, sărăcia și ilegitimitatea într-o poveste de viață. În 1831, ea a născut un copil din flori: „acum un an o soră a noastră din greșeală s-au zavistit vrăjmașului diavol, s-au amăgit și s-au înșelat cu cele lumești și rămâind grea au făcut o copilă”. Fata este abandonată în fața comisiei de verde a Bucureștiului și primește numele de Eufrosina în timp ce mama ei moare de holeră. După aceste evenimente, mătușa, monahia Iuliana este singura care se interesează de soarta copilului, depune eforturi și convinge o altă rudă să i se alăture pentru a o adopta pe copilă „spre a nu să înstrăina”. De aceea și vine cu jalbă la autorități după atâta timp (doc. V 2). Ea dă înscris că se va ocupa de creșterea copilei cu „rudenia” ce semnează alături de ea documentele de la dosar (Elena, văduva lui Scarlat Stoenescu). Eufrosina are un an și 2 luni acum și Iuliana monahia își întărește decizia în fața autorităților afirmând: „Și ori nepoată cu adevărat îmi va fi sau că numai de iubirea omeniri(i) voi fi primită, am luat-o supt a mea îngrijire” (doc. V 3). Spusele ei arată că indiferent de motivul adopției – legătura de sânge între cele două persoane sau doar dintr-o voință generată de iubirea creștinească – fata va fi ocrotită. Adopția este posibilă pentru că, la momentul depunerii jalbei, fata Eufrosina nu își găsisese un alt cămin, era tot în grija statului.

III. 2. În noua familie

A descrie modul de trai al acestor copii după ce au ieșit de sub tutela Institutului Sărmanilor și au intrat sub o nouă priveghere, cea a unui părinte, fie el și adoptiv, este o sarcină dificilă. Și aceasta deoarece nu există multe mărturii scrise despre modul în care i se construia copilului sărac viața până la atingerea majoratului sau până la devenirea sa ca adult. Ci doar reguli și sfaturi despre ceea ce ar trebui să fie. Pe de altă parte, viața trăită în fericire nu constituie subiectul nici unui dosar de tribunal, ci poate doar al unor memorii sau jurnale, care, în societatea românească, erau apanajul cu preponderență al boierimii. Drept urmare, recompunerea acestei perioade se va face prin raportare la modul de trai al categoriei sociale căreia îi aparțineau persoanele implicate (părinți, copii, vecini) și la acele documente care aduc în prim-plan problemele apărute de-a lungul timpului. Căci, despre modul în care decurgea viața unui copil abandonat ce fusese adoptat putem afla și prin intermediul plângerilor făcute în fața autorităților sau din diate.

Atunci când declanșau procesul de adopție, cei care voiau să devină părinți, fie că vorbim despre un cuplu sau despre o singură persoană, își creau un ideal familial. Ei așteptau până la urmă ca el, copilul, să le dea ascultare, să fie bun și respectuos, arătându-și astfel recunoștința. Trăind puțin deasupra nivelului sărăciei, însă decent sau având o oarecare stare materială, acești oameni nu doreau a se confrunta cu delincvența și viciul care puteau să le prejudicieze nu numai reputația în comunitatea de care aparțineau, dar și familia. Dacă acestea își făceau însă apariția căutau a le înlătura înaintea de a apela, ca o ultimă instanță, la autorități. Nu s-ar fi gândit niciodată, și cu atât mai puțin la momentul înfierii, dar mediul din care ei proveneau putea atrage, declanșa sau inspira copilului modele de comportament prea puțin cuviincioase sau conforme cu ceea ce se dorea. În orașe, preumblându-se dintr-un loc în altul, fără o strictă supraveghere, el putea să cadă lesne pradă unei tovărășii care l-ar fi influențat într-un mod negativ. Încercarea de a-l readuce pe calea cea bună nu dădea întotdeauna roade și insistența părinților într-un moment în care anturajul era mai puternic decât familia putea duce la o ruptură. În aceste clipe de frământare părinții căutau motive și explicații și realizau că acela care îi chinuia într-atât prin ceea ce făcea nu era, de fapt, copilul „cel firesc”, sânge din sângele lor. Când se îndreptau spre Eforia Caselor Făcătoare de Bine și spre Institutul Sărmanilor pentru a-și spune „of-ul” arătau că ei făcuseră tot ce le stătuse în putință, dar sfatul și iubirea lor părintească nu erau nici căutate și nici dorite. În 1833, de pildă, căpitanul Nicolae și soția sa, Maria, ce locuiau în mahalaua Slobozii din București, au adoptat pe Cozma „copilu’ dintre sărmani” pe când avea 4 ani și 11 luni, cu gând de a-l lăsa moștenitor peste toate bunurile lor. Și nu era puțin, pentru că Nicolae și Maria aveau „două prăvălii în fața podului

Șerban Vodă, dintre care una o dau cu chirie, iar cealaltă sălășluiesc singuri cu negoț de precupețatorie”. Dar, de la bun început, cei doi au arătat în angajamentul luat în fața statului că „poate orișicând copilul’ să trăiască fericit pă seamă-i de să va purta bine” și că îl vor crește în tot timpul „ca pe un fiu al lor”³⁴. Vremea a trecut și, în 1836, ei reapăreau în fața statului dorind să renunțe a-i mai purta de grijă lui Cozma „supt pricinuire că nu ar fi având purtări bune”. I-au atras atenția, dar el nu a luat în seamă cele spuse și a fugit la un preot ale cărui obiceiuri ei nu le găseau corespunzătoare statutului său. Căutarea copilului a implicat poliția, întrebări puse în stânga și în dreapta și o rușine peste care au trecut, dar faptele au rămas și „de aceea voiesc a-l depărta”. La momentul înaintării plângerii, Cozma avea 8 ani și mai erau încă multe de făcut în ce-l privește, statul subliniind că părinții erau răspunzători pentru el, că nu trebuia să renunțe a căuta o modalitate „a-l depărta de urmări necuviincioase”³⁵. Rolul de părinte nu trebuia construit pe condiții, cum pare a fi fost situația acestui caz, relele însoțind evenimentele și lucrurile bune aduse de existența copilului. O retragere a cuplului dintr-un demers familial recent inițiat spunea îndeajuns nu numai despre conflictul cu copilul și comportamentul acestuia, dar și despre ei ca părinți. Tensiunile au continuat, dar statul nu a dat înapoi.

Dacă anturajul se putea dovedi periculos în crearea unor conflicte între părinți și copii, o primejdie la fel de mare o constituia regăsirea unor membri ai familiei biologice. Rar, dar acest lucru era posibil și se întâmpla. În acele cazuri care erau aduse în fața justiției din diferite motive, tendința manifestată de copil era de a-și părăsi căminul în care crescuse, de a-și căuta și reface identitatea inițială și a intra, prin urmare, într-un nou mod de viață, gândit după alte reguli. Totuși, el nu era al nimănui, aparținând unei familii care și-l reclama în fața societății, chiar dacă nu era cea biologică, și căreia autoritățile nu-i tăgăduiau drepturile atâta timp cât fuseseră obținute în mod legal. Anica Izbășanca știa cu se confrunta atunci când s-a adresat Poliției: „Jeluiesc cinstitului tribunal că răposatul soțul meu, polcovnicul³⁶ Ilie, când era în viață au luat pe un copil, anume Diță de suflet, fecior al Marii văduva din satu(l) Fântânelile, județu(l) Săcuieni, după cum din alăturatul zăpis să va da cinstitului tribunal curată înțelegere. Acum, văzând că copilul’ s-a mai mărit și au și învățat carte dimpreună cu copiii mei, au venit un Gheorghe, frati’său, -au scos din fire, din care motiv de la noiembrie leat 1832 au și fugit. Și până acum nu i-am avut de știre unde să află. Acum, venind numitu’ Gheorghe cu băiatu’ la mine, ca să-i ceară hainile ce mai rămăsese la mine, l-am poprit³⁷ pe băiat. De aceia, mă

³⁴ Arhivele Naționale. Municipiul București, *Agia orașului București*, 1184 / 1842, f. 2v.

³⁵ *Ibidem*, 3-3v.

³⁶ Grad militar corespunzător celui de colonel, utilizat în special în spațiul slav.

³⁷ A reține, a împiedica să plece. Implică într-o oarecare măsură ideea de autoritate impusă cu forța.

rog cinstitului tribunal ca să-l aducă numitu(l) <tribunal> și să-l îndatoreze <pe Gheorghe> ca să dea chezășie că nu va mai pune la cale pă băiat ca să fugă. Precum asemenea mă rog cinstitului tribunal că să-l aducă pe băcanul care, după spusa băiatului, zice că de atunci și până acum s-a aflat la numitul băcan cu locuința”³⁸.

Ceea ce reproșa Anica noului personaj intrat în viața fiului ei adoptiv nu era numai confuzia și amăgirea pe care o semăna în sufletul lui Diță, dar și o oarecare indiferență disprețuitoare pe care o manifesta la adresa ei. Și aceasta deși el, Gheorghe, provenea dintr-un mediu plin de neajunsuri, fiind fiul unei văduve de la sat ce se zbătuse într-atâta sărăcie cu ani în urmă încât renunțase la unul dintre copiii ei pentru a se mai despovăra de griji. Recunoștința și respectul ar fi trebuit să primeze. Ea și soțul ei îl crescuseră pe Diță în același chip ca și pe copiii lor, dându-i aceleași șanse, acesta ajungând să știe carte pentru a se putea descurca în lume, urmând să facă cinste numelui pe care îl primise. Dar Gheorghe trecuse cu vederea peste toate acestea și cum nu era de ajuns că îl învăța pe fratele regăsit obiceiuri pe care ea le considera rele, mai venea să-i ceară și bruma de lucruri ale băiatului, ca și cum ea, în calitate de mamă, ar aproba cele întâmplate. Spre deosebire de cazul precedent, femeia nu dorea să renunțe la niște drepturi pe care le considera părintești, ci doar căuta sprijinul autorităților în a îndepărta un factor considerat destabilizator pentru familia ei. Inculpații, fratele Gheorghe și băcanul Anghel, au căutat în fel și chip să se disculpe, încercând să înlăture suspiciunile. Dacă primul nega faptele, al doilea arăta că ceea ce făcuse, făcuse din milă creștinească căci băiatul venise singur la prăvălia sa „și fiind gol, l-au îmbrăcat”³⁹. Chiar și prin câteva cuvinte date ca răspuns la un interogatoriu al poliției, el sugera că situația familială a lui Diță nu era cea presupusă și punea sub semnul întrebării asumarea rolului de părinte de către mama adoptivă.

Comunitatea era conștientă că onoarea individului se construia pe spusa ei și oricare dintre membri săi putea să se simtă în nesiguranță dacă fie și o îndoială putea să răsără din două sau trei vorbe aruncate în vânt de un altul. Un prăvăliaș care se asocia unui necunoscut ce părea a avea gânduri rele, care se răsfrângeau în mod indirect și asupra comunității, putea fi desconsiderat de colectivitate doar din dorința acesteia de a se apăra pe sine. În urma cercetărilor poliției, dreptate s-a dat Anicăi Izbășanca, hotărându-se ca cei doi să se îndepărteze de copil și ori de câte ori acesta va fugi pentru a veni la ei să-l readucă femeii⁴⁰.

³⁸ Arhivele Naționale. Municipiul București, *Tribunalul Poliției București*, 5364 / 1832, f. 1-1v.

³⁹ *Ibidem*, f. 3.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 3v.

Iată două cazuri ce reflectă înțelegerea rolului de părinte și, și mai mult, gradul de integrare prin adopție al copilului abandonat în noua familie. Dacă în primul caz, stigmatul *întunecat*, al necunoscutului identității primare este corelat indirect purtărilor rele ale copilului, determinând părinții adoptivi să pună sub semnul deciziei adopției, în cel de-al doilea caz această presupunere și prejudecată nu există. Mama adoptivă, Anica Izbășanca, nu renunță la copilul adoptat nici în fața fratelui biologic venit în viața celui mic. Copilul resimte o confuzie în fața noii situații: cine este, de fapt, familia sa? Fratele care-i apare acum pentru prima oară în viață sau mama adoptivă și familia ei? Pus în fața dilemei, pendulează constant: stă în casa Anicăi Izbășanca, dar fuge când nu se mai află în preajma ei. Femeia știe că tocmai trecutul reprezentat de ruda biologică este problema care-l „scoate din fire” pe Diță, fiul ei adoptiv, și purcede în a-și reclama dreptul ei de mamă.

*

Adopția era una dintre posibilitățile oferite de stat copiilor abandonați pentru ca ei să-și găsească o identitate proprie, dar și familială. Știind că realitatea este uneori diferită de cele declarate în scris, că există omiteri, deformări și interpretări în interes propriu, fie și cu bună intenție, autoritățile sunt atente la jalbele depuse de cei ce doresc să devină părinți adoptivi și instituie anchete. Se observă astfel că tipologia părinților adoptivi este bogată, de la cei care înțelegeau și respectau sensul cuvântului *familie* și până la cei care îl utilizau ca o simulare publică, fiind cunoscut în epocă faptul că acest proces legal putea fi un subterfugiu pentru utilizarea copiilor la diferite munci, în folosul adoptantului. În privința copiilor abandonați în grija statului, adoptanții pot proveni din rândul doicilor, al femeilor și familiilor acestora care îi iau în creștere temporară. Doicile găsesc calea de a transforma, prin adopție, efemeritatea creșterii cu plată de la stat în permanență și stabilitate oficială pentru copil. Mama ocazională, cu simbrie, devine mama adoptivă. Pe lângă această tipologie o mai găsim pe cea a părinților singuri (văduvi/e), a cuplurilor cu sau fără copii biologici.

Privite din perspectiva autorităților, dosarele de adopție denotă nevoia de a găsi un compromis între ceea ce putea oferi solicitantul ca viitor părinte, interesul copilului și politica statului. Dacă la o cercetare atentă a autorităților se afla că aplicantul la rolul de părinte adoptiv nu era om liber, nu dispunea de o putere economică suficientă în a se întreține pe sine și pe copil și nici nu manifesta iubire părintească, el era respins. A fi copil de suflet însemna, în Valahia secolului al XIX-lea, a beneficia de transmiterea și / sau construirea unui patrimoniu economic, a unui nume, dar și a unei oarecare iubiri părintești,

pe care o regăsim declarată cu anticipație de viitorii părinți adoptivi. Pe scurt, însemna a fi pe același plan cu un copil biologic. Ce se întâmpla după aprobarea adopției de către stat este o discuție mai amplă, însă în mod cert nu vom putea niciodată cuantifica toate cele ascunse dincolo de cuvintele scrise în documentele vremii și nici descoperi în ce fel s-au schimbat lucrurile pe parcurs în viața copilului.

Anexa documentară

I

Cazul adopției fetei Maria, copil sărman aflat în grija Eforiei Caselor Făcătoare de Bine. Fata este adoptată de Tinca și soțul Ion, locuitori în mahalaua Precupeții Vechi a orașului Bucureștiului

1

1832, februarie 26. Comisia vopselii de galben a Bucureștiului descoperă că Tinca, locuitoare în mahalaua Precupeții Vechi, și doică plătită a Eforiei Caselor Făcătoare de Bine, a mințit afirmând că fata Maria pe care o avea în creștere, a murit. Doica împreună cu fata sunt trimise la direcția Eforiei Caselor Făcătoare de Bine pentru clarificarea situației.

Comisia vopselii(i)⁴¹
Galbenă, an
1832, fevr(uarie) 26
No. 5

Priimit, no. 35, fevr(uarie) 26
Cinstita Direcție a Caselor Făcătoare de Bine

Această femeie anume Tinca ot⁴² mah(a)l(aua) Precupeții Vechi dintr-această vâpsea având doi copii în creștere cu o leafă de la cinstita direcție în un băiat anume Petre și o fată Mariia pentru creșterea băiatului i s-au tăiat leafa încă de la trecutul no(i)emvrie, crescându-l de atunci pă seama ei. Iar fata, avându-o și până acum în creștere cu leafă de la cinstita direcție. Acum, uneltind vicleșug au luat adeverința de la preoți și mahalagii, făcându-o pe fată că este moartă încă de la următor fevr(uarie) 2 ca să rămâie iarăși în creștere pă seama ei. Și au venit la loc ca să-i întărească adeverința după orânduială. Spre a veni la cinstita direcție să-și priimească atât leafa până la zioa cea mai sus însemnată cât și bani pentru îngropăciunea ei. Când încunoscând al ei vicleșug și descoperind că copila trăiește au întreat-o pentru care pricină s-au silit spre acest vicleșug și au răspuns că pentru ca să rămâie copila pă seama ei să o crească pentru al ei suflet, iar să nu rămâie pă seama stăpânirii.

Deci, iată împreună cu copila să trimite către cinst(ita) direcție ca de acolo să facă punere la cale precum va bine socoti.

(semnătura) Dimitrie Piersiceanu.

ANIC, *Eforia Caselor Făcătoare de Bine*, 15/1832, f. 1.

⁴¹ Aici, cu sensul de unitate teritorial-administrativă, similară sectorului de astăzi. În București erau 5 astfel de vopseli: albastru, galben, negru, verde, roșu.

⁴² Cu sensul de „din”.

2

1832, februarie 28. Tinca, soția lui Ion din mahalaua Precupeții Vechi declară că vrea să o adopte pe Maria, fata pe care o avea în creștere de la Eforia Caselor Făcătoare de Bine, și să-i dea drept moștenire zestrea sa. Solicită aprobare scrisă din partea instituției.

No. 45, priimit fevr(uarie) 28

Cinstitei Direcsie a Caselor Făcătoare de Bine,

Plecat arăt cinstitei direcții fiindcă eu am loat o copilă anume Mariia în creștere dă la stăpânire de este acum un an de zile. Pentru a cârnia creștere mi s-au plătit simbrie dă la stăpânire până acum la 7 ale următorului fevr(uarie) și fiindcă copii(i) ce am făcut din trupul meu nu mi-au trăit voesc să iau pă aceasta de suflet și să o las clirionoamă⁴³ pă mult puțin ce avem atât al zestri(i) mele cât și ceea ce va agonisi soțul meu însă eu cât voi fi cu viață. De aceea, caz cu rugăciune la cinst(ita) direcsie ca să binevoiască a mi-o da pă această copilă de suflet, dându-mi-să încredințarea cinstitei direcsii pentru a mea siguranție.

Plecat

Tinca lui Ion sin Stancu cojocar ot Precupeții(i) Vechi

ANIC, *Eforia Caselor Făcătoare de Bine*, 15/1832, f. 2.

3

1832, februarie 28, ciornă. Direcția Caselor Făcătoare de Bine solicită comisiei vopselii galbene a orașului București să demareze o anchetă pentru a cerceta situația materială a Tincăi, soția lui Ion din mahalaua Precupeții Vechi, și a soțului ei în vederea aprobării lor ca părinți adoptivi.

Direcsi(a) Caselor Făcătoare de Bine

Anul 1832, fevr(uarie) 28

No. 40, București

Cinstitei Comisii a Văpselii Galbene

Iată trimite direcsia jalba în copii a Tincii fămeia lui Zlat ot Precupeții Vechi ce are în creștere pă Mariia copila dintre copii(i) sârmani pă care copilă voește să o ia de suflet. Acea comisie luind în băgare de seamă cererea pomenitei va binevoii să o orânduiască într-adins ce să cerceteze cu de amărunt starea și înprejmuirile ei: de are bărbat sau nu, de are alți copii ai ei firești sau nu, că ce avere atât mișcătoare cât și nemișcătoare ~~ea să lase în clironomia copii(i).~~ Și dă este cu bună voința bărbatului ei să ia copila de suflet sau nu *precum și dă este averea jăluitoar(e)i dăstoinică ca să fericească pă această copilă sau nu.*⁴⁴

⁴³ Clironom = moștenitor.

⁴⁴ Textul în italic este adăugat ulterior.

Această cercetare să se facă în scris cu iscăliturile preoților mahalalelor și a vreo câțiva din mahalagii, care adevărindu-să și de acea cinstită comisie să va trimite la această direcție.

ANIC, *Eforia Caselor Făcătoare de Bine*, 15/1832, f. 3.

4

1832, martie 11. Reprezentantul comisiei vopselii galbene a Bucureștiului, Dimitrie Piersiceanu, înaintează Direcției Caselor Făcătoare de Bine raport de cercetarea întreprinsă cu privire la situația familială și materială a Tincăi și a soțului ei, Ion, ambii locuitori ai mahalalei Precupeții Vechi.

Comisiia vâpseli(i) galbene, anu(l) 1832

No. 82, primit mart(ie) 11

Luna mart(ie) 11

No. 11, București

Cinstita Direcție a Caselor Făcătoare de Bine,

După copriinderea otnoșenii⁴⁵ cinstitei Direcșii de supt no. 40 ce s-au primit către această comisie înpreună cu copie după jalba Tincii femeii(i) lui Zlat ot Precupeții Vechi ce are în creștere pe Maria copila dintre copii(i) sârmani pă carea copilă voiește ca să o ia de suflet. Următoare fiind loc a orînduit pe ipocomisaru(l) despărțirii locului ca să facă cercetare întocmai după duhul otnoșenii acei direcșii. Au dat raport supt no. 15 coprinzător într-acesta-și chip că este și prin voința bărbatā-său a luoa această fatā de suflet. Și că numiții amîndoi mai au fii ai lor adevărați încă dooă fete, și cum că starea lor este numai o casă ce o are într-această mahala. Are numitul și meșteșugul cojocării groase. Pentru care copil nu lipsește a răspunde acei direcșii cele dovedite din parte-i. Iar preoții mahalali(i) nici cum n-au voit a face o asemenea adeverință din parte-le după orânduială.

(semnătură) Dimitrie Piersiceanu

ANIC, *Eforia Caselor Făcătoare de Bine*, 15/1832, f. 4.

5

1832, martie, zi neprecizată, ciornă; document primit de destinatar pe 15 martie 1832. Direcția Caselor Făcătoare de Bine dă înscris sub forma unui engrafon că aprobă solicitarea înaintată de Tınca și soțul ei, Ion, locuitori în mahalaua Precupeții Vechi a Bucureștiului, de a fi părinții adoptivi ai Mariei, fata pe care Tınca a avut-o în grijă. Aprobarea vine în urma cercetării întreprinse de autorități și este condiționată de respectarea condițiilor de adopție.

No. 78

Direcșia Caselor Publice

Fiindcă Tınca soția lui ~~Zlate cojocaru~~ Ion sin Stanciu cojocar ot Precupeții Vechi supt no. 1426 ce are în creștere pă Maria copila dintre copii(i) sârmani, în vârstă ca de un an, prin jalbă către această Direcșie au făcut rugăciune să i se dea pomenita copilă de suflet pă lângă alt copil, parte bărbătească

⁴⁵ Otnoșenie = raport, comunicat, adresă oficială.

ce tot de suflet l-au luat de la dăsfiițata Epitropie a Obștirilor. Și Direcția după orânduială făcînd cercetare prin comisia vâpselii galbenă (unde să află pomenita cu lăcuința) dă starea și prilejurile ei s-au încredințat prin oțnoșania arătatei comisii supt no. 11, mart(ie) 11 a curgătorului an, că este și cu voia soțului ei pomenitului Zlate Ion cojocarul(l) a face această iotesie și că are o casă a lor într-această mahala, și doi copii.

Dintre care măcar că comisia zice că amîndoi sînt adevărați ai lor, dar pomeniții mai sus încredințară Direcția că unul parte bărbătească anume Petre este luat dă suflet de ei precum mai sus s-au zis de la Epitropie, iar cel(ă)lalt parte fămească anume Catrina este nepoată a lui Ioan de la soru-sa, care copilă își are zestrea sa osebită, și nu are a să împărtași dă rāmasurile lor cu nimic. Și fiindcă ațit doi pomeniții viind la direcție să fāgāduiascā într-o glāsuire cā dîndu-li-sā această copilă dă suflet vor avea toată pārinteasca îngrijire, spre creșterea ei ca niște adevărați pāriņți, socotindu-o ca cum ar fi nāscutā chear din trupul lor înpună cu celālalt copil ce-l are luat tot dā suflet, și fiind în vîrstā de cāsătorie să o înzestreze ca niște pāriņți adevărați, și cu cînste să o dea la casa ei, cunoscîndu-o clironoamā pā mult-puțin îl vor avea, fārā însă a o întrebuiņa ca pre o slujnică și streinā.

De aceea, direcția priimindu-le rugāciunea le-au dat pā această copilă Maria să o aibā dā suflet pā temeul legăturilor de mai sus arātata cum o lāsa clironoamā pā rāmasurile lor și a o înzestra cu dîn agonisita avere a lor ce vor mai putea agonisi în citā vreme vor fi cu viață. Iar cînd înpotrivā să vor dovedi cu urmāri dāpārtate dā pomenitele legături și înpotriva orînduelilor iotesiei. Atunci să li să ia copila din mînā fārā a li să da ascultare de vreun cuvînt de cheltuiālă. Ci încā să fie supuși să dea copili parte din tot avutul lor după canoanile iotesii. Drept aceea li s-au dat acest engrafon⁴⁶ al direcției ca să să pāzeascā întocmai și nestrāmūtut, luînd și direcția asemenea înscriș de la pomeniții mai sus, supt iscāliturele lor i a preoților mahalalii adeveritā și dā cinst(ita) comisiie a vāpselii galbenā.

1832, mart(ie).

(Pecetea instituției)

Anul 1832, mart(ie) 15

No. 78

ANIC, *Eforia Caselor Făcătoare de Bine*, 15/1832, f. 5-5v.

6

1832, martie 10. Soții Ion și Tinca din mahalaua Precupeții Vechi dau înscriș Eforiei Caselor Făcătoare de Bine că vor respecta condițiile adopției și că fiica adoptivă Maria va fi considerată copil din trupul lor și moștenitor. Document întărit de semnăturile martorilor și preotului mahalalei și adeverit de reprezentantul comisiei vopselii de galben a Bucureștiului.

No. 93, priimit mart(ie) 15

Fiindcă noi, după dragostea ce avem asupra Marii copilii dintre copiii(i) sārmani ce o avem în creștere luată de la dăsfiițata Epitropie a Obștirilor, am cugetat să o luām copilă dā suflet, pentru care am făcut prin jalbā rugāciune cinst(itei) direcției a Caselor Făcătoare de Bine ca să ne o dea. Și cinst(ita) direcție făcînd după orînduială cercetare prin cinst(ita) comisie galbenā (unde ne aflām cu lăcuința) s-au încredințat de multa-puțina avere a noastră, precum asemenea că mai avem încā doi copii, care copii unul parte bărbătească anume Petre îl avem luat tot dā suflet pānā de cînd era în ființă Epitropia Obștirilor, iar altul parte fāmeiascā anume Ecaterina, fiindu-mi mie (cuvānt șters) nepoată

⁴⁶ Engrafon = document oficial (cuvānt de origine greacă).

dă sor(ă), arătăm adevărul că își are zestrea sa din rămasurile părinților ei, și dintr-ale noastre nu are a să împărtași cu nimic. Deci, fiindcă cinst(ita) direcție binevoind au priimit rugăciunea noastră și ne-au dat pomenita copilă dă suflet, ne legăm printr-acest înscris al nostru că vom avea toată părinteasca îngrijire la creșterea aceștii copili(i) ca niște adevărați părinți, socotindu-o ca și cum ar fi născută chiar din trupul nostru împreună cu celalt copil ce-l avem precum arătăm mai sus luat tot dă suflet, și viind în vîrstă de căsătorie să o înzestrăm ca niște adevărați părinți.

Și cu cinste să o dăm la casa iei, cunoscându-o clironoamă pă mult puțin ce vom avea, fără însă a o întrebuița în casa noastră ca pre o slujnică și streină, ci precum am zis ca pre o copilă din trupul nostru. Căci înpotrivă de ne va dovedi cinst(ita) direcție cu urmări dăpărtate de aceste pomenite legături ale noastre, și înpotriva orînduelilor iotesiei atunci să ne ia copila din mînă fără a putea noi să facem vreo cerere dă cheltuială. Ci încă să fim supuși să dăm copilii parte din tot avutul nostru după canoanele iotesiei.

Drept aceea am dat la cinst(ita) direcție acest engrafon iscălit de înșine și dă preoții mahalalii, de care am rugat cinst(ita) comisie a văpselii galbenă de l-au întărit cu pecete. Asemenea înscris ni s-au dat și de către cinst(ita) direcție să să păzească întocmai și nestrămutat.

1832, mart(ie) 10.

Eu, Ion sin Stancu dinpreună cu soția mea Tinca adeverez

Eu, Nicolae sin Stan, mar(tor)

Eu, Ion muncitor, mahalagiu, mar(tor)

(I)erei⁴⁷ Radu ot Precupeții Vechi, adeverez și m-am iscălit.

<Rezoluție>

No. 2

Comisia văpselii galbene

Cu acest zăpis viind la comisie Ion sin Stan cu fâmeia lui Tinca din mahalaua Precupeții Vechi și arătând că de a lor bună voie au dat zăpis cu pecete către cinst(ita) direcție a Casii Făcătoare de Bine pentru Maria, copila sărmană ce au luat-o de suflet și au făcut-o părtașă întru clironomie cu alți doi copii ce mai au. Dupe rugăciunea ce au făcut spre a le da desăvîrșit temeiu al acestui zăpis, s-au adevărit și de către comisie.

(1)832, mart(ie) 24

(Pecete) Dimitrie Piersiceanu

Trecut în condică,

Nicolae Piersiceanu, logofăt

ANIC, *Eforia Caselor Făcătoare de Bine*, 15/1832, f. 6-6v.

II

Cazul adopției băiatului Gheorghe, copil sărman aflat în grija Eforiei Caselor Făcătoare de Bine. Copilul este adoptat de Dumitru și soția sa, locuitori ai mahalalei Hagiului a orașului București

1

1832, mai 10. Cerere înaintată de Dumitru și soția sa, locuitori ai mahalalei Hagiului, către direcția Eforiei Caselor Făcătoare de Bine prin care arată că doresc să adopte pe Gheorghe, copil aflat în grija acestei instituții.

⁴⁷ Ierei = preot (cuvânt de origine slavo-greacă).

No. 366, primit mai 10

Către cinstita Direcție a Caselor Făcătoare de Bine

Fiindcă noi copil din trupul nostru nu avem, după cum și mahalagii arată, prin alăturata adevăriniță, ci fiindcă am hotărât să luăm copil de suflet pe Gheorghe copilul(1), ce să crește de această direcție. De aceea rugăm să poruncească căruia unde să cuvine ca din cinstită poruncă să ni să dea acest copil ca să-l avem al nostru de tot, ca și un copil firesc.

Plecați,
Supuși

Dumitru împreună cu soția mea de aici, ot mahal(aua) (H)agiului
Adevărinița să află la mîna lor.

ANIC, *Eforia Caselor Făcătoare de Bine*, 15/1832, f. 13.

2

1832, mai 10. Direcția Caselor Făcătoare de Bine către comisia vopselii de negru a Bucureștiului prin care îi solicită să cerceteze cererea de adopție înaintată de doica instituției, Maria, și soțul ei Dumitru căruțașul, ambii din mahalaua Hagiului a Bucureștiului.

Direcția Caselor Făcătoare de Bine

Anul 1832, mai 10

Cinstita Comisie a Văpselii Neagră

No. 265

București

Din alăturata copie după jalba ce au dat Dumitru împreună cu soția lui, una din doichile direcției, ce crește pă Gheorghe copilul, care face cerere ca să-l ia de suflet, și să-l lase clironom pă mult puțin avut ce are. De aceea pohtește direcția să binevoiască acea cinst(ită) comisie a cerceta ce stare au mai sus numiții vreo vie, casă sau alt ceva, și de îndestularea ce va lua să trimită direcției răspuns.

† Și dă este cu voința lor a lăsa clironom pă avutu(1) lor, precum și dă să poate ferici copilul în vreme cu acel puțin

Marica și Dumitrache căruțaș ot (H)agiu.

ANIC, *Eforia Caselor Făcătoare de Bine*, 15/1832, f. 14.

3

1832, mai 15. Raport întocmit de comisia văpselii de negru a Bucureștiului către direcția Caselor Făcătoare de Bine prin care arată situația materială a lui Dumitru, căruțaș, și a soției sale, din mahalaua Hagiului, în vederea adoptării copilului sărman Gheorghe. Adevăriniță dată de mahalagii.

No. 382, priimit mai 15

Comisii vâpselii negre

Anul 183(2) mai 15

Cinstitei Direcții a Caselor Făcătoare dă Bine

No. 772

București

După jalba ce au dat cinstitei direcții Dumitru căruțaș împreună cu soția lui una din doicile ce crește copii sărmani ce voește a lua de suflet pă Gheorghe copilul, care jalbă s-au trimis la această comisie prin oțnoșăniia cinstitei direcții cu no. 265 ca să cerceteze starea numiților. După care făcându-să urmare întocmai s-au dovedit că are numai cele ce să arată în alăturata foaie, iar alt nimic.

Care foaie este adeverită dă preot și mahalagii arătând starea.

R. Săulescu

<Rezoluție> Să să aducă fața înaintea Eforiia atît pomenita cît și soțul ei ca să li să facă cuviincioasa cercetare.

Constandin Văleanu

1832, iunie 17.

ANIC, *Eforia Caselor Făcătoare de Bine*, 15/1832, f. 15.

4

No.	Lucrurile ce să află	Mahalaoa (H)agiului leat 1832, mai 14. Însemnare pentru lucrurile lui Dumitrache căruțaș
986	1	o casă hohavnică ⁴⁸ cu doo odăi suptu o învălitoare învelită cu trestii
	1	o cuhnie proastă
	1	un coșar de nuele
	1	un cal de mijloc
	1	o căruță
	1	porcu micu

Adeverim noi, preoții i mahalagii aceștii mahalalii pentru acest Dumitrache căruțaș i cu soția lui Marica că să af(lă) omu muncitor i cu lucrurile ce mai sus să arată pă ale lor nemaivând alte acareturi fără ale casi(i) și pentru (ca) să fie crezut am dat această adeverință.

Mihalache erbr, Iordache

(I)erei Ioan ot Hagiu

ANIC, *Eforia Caselor Făcătoare de Bine*, 15/1832, f. 16.

⁴⁸ Corect: ohabnic = (despre proprietate) inalienabilă, scutită de impozite și de prestații. Cuvânt de origine slavă.

5

1832, mai 30. Înscriș prin care direcția Eforiei Caselor Făcătoare de Bine aprobă adopția copilului sărman Gheorghe de către Dumitru căruțașul și soția sa Maria din mahalaua Hagiului a orașului București în condițiile legii.

No. 294

Direcția Caselor Publice

Fiindcă Marica, soția lui Dumitrache căruțașu(l) ot mahalaoa (H)agiului supt no. 986 ce are în creștere pă Gheorghe copilu(l) dintre copii sîrmani în vîrstă ca de ...⁴⁹ Prin jalbă către această direcție au făcut rugăciune să li să dea pomenitul copil dă suflet. Și direcția după orînduială făcînd cercetare prin comisia văpseli(i) neagră (unde să află pomeniții cu lăcuița) dă starea și prilejurile lor s-au încredințat prin oțnoșănia arătatei comisii supt no. 772 că are o casă a lor într-această mahala. Și fiindcă amîndoi pomeniții viind la direcție să făgăduiască într-o glăsuire iar dîndu-li-să acest copil dă suflet, vor avea toată părinteasca îngrijire spre creșterea lui ca niște adevărați părinți socotindu-l ca cum ar fi născut chear din trupul lor. Și viind în vîrstă să îngrijească a-l da la meșteșug sau la orice alt vor socoti iei dă folos pentru norocirea lui, cunoscîndu-l clironom pă mult puțin ce vor avea, fără însă a-l întrebuița ca vreo slugă și strein.

De aceea, direcția priimindu-le rugăciunea le-au dat pă acest copil Gheorghe să-l aibă dă suflet pă temeiul legăturilor de mai sus arătate cu a-l lăsa clironom pă rāmasurile lor. Iar cînd împotrivă să vor dovedi cu urmări dăpărtate dă pomenitele legături și împotriva orînduelilor iotesii atunci să li să ia copilu(l) din mîna fără a li să da ascultare dă vreun cuvînt dă cheltuială, ci încă să fie supuși să dea copilului parte din tot avutul lor după canoanele iotesii. Drept aceia li s-au dat acest înscriș al direcției ca să să păzească întocmai și nestrămutat luînd și direcția asemenea înscriș de la pomeniții mai sus supt iscăliturile lor i a preoților mahalalii adeverită și dă supt comisie a văpselii neagră.

1832, mai 30.

ANIC, *Eforia Caselor Făcătoare de Bine*, 15/1832, f. 17.

6

1832, mai 30. Înscriș dat de Dumitru căruțașul și soția sa Maria – locuitori în mahalaua Hagiului a vopselii de negru din orașul București – Eforiei Caselor Făcătoare de Bine prin care adoptă pe băiatul Gheorghe, copil sărman aflat în grija instituției, și se angajează să respecte condițiile legale. Document adevărit de mahalagii și întărit de reprezentantul comisiei vopselii negre a orașului.

No. 404 priimit mai 30

Fiindcă noi după dragostea ce avem asupra lui Gheorghe copilu(l) dintre copii sîrmani ce-l avem în creștere, am cugetat să-l luăm copil dă suflet. Pentru care am făcut prin jalbă

⁴⁹ Spațiu necompletat.

rugăciune cinstitei direcții a Caselor Făcătoare de Bine ca să ni-l dea. Și cinstita direcție făcând după orânduială cercetare prin cinstita comisie a vâpselii neagră (unde ne aflăm cu lăcuința) s-au încredințat de multa puțină averea noastră. Și fiindcă binevoind au priimit rugăciunea noastră și ne-au dat pă numitul copil dă suflet, ne legăm printr-acest înscris al nostru că vom avea toată părinteasca îngrijire la creșterea acestui copil ca niște adevărați părinți socotindu-l ca cum ar fi născut chiar din trupul nostru. Și viind în vîrstă să-l dăm la meșteșug sau la orice alt vom socoti mai dă folos la norocirea copilului, cunoscîndu-l clironom pă mult puțin ce vom avea, fără însă a-l întrebuința în casa noastră ca preo slugă și strein, ci precum am zis ca pre un copil din trupul nostru. Căci înpotrivă dă ne va dovedi cinst(ita) direcție cu urmări dăpărtate de aceste pomenite legaturi ale noastre și înpotriva orînduvelilor iohesii atunci să ne ia copilu(l) din mîna fără a putea noi să facem vreo cerere dă cheltuială. Ci încă să fim supuși să dăm copilului parte din tot avutul nostru după canoanele iohesii. Drept aceea am dat la cinst(ita) direcție acest înscris încă iscălit dă înșine și dă preoții mahalalii, în care am rugat pă cinst(ita) comisie a vâpselii neagră de le-au întărit cu pecetea. Însemnat înscris ni s-au dat și de către cinst(ita) direcție ca să păzească întocmai și nestrămutat.

1832, mai 30.

Mihalache erbr,

Eu Marica împreună cu soțul mieu Dumitrache căruțaș ot mah(alaua) (H)agiului, adeverez

Popa Neinețul ot Hagiu

Dumitru epistat ot Hagiu

Andrei din Fatseu (lectură probabilă)

Comisia vâpselii negre,

După rugăciunea ce au făcut comisii Dumitru din mahal(aua) Hagiului ca să să întărească și de cinstita comisie acest înscris ce au dat cinst(ita) direcție pentru un Gheorghe copilul unul dintre copiii(i) sârmani ce voește a-l lua de suflet, care îl semnează și adeverează cu pecetea și iscălitura aceștii comisii.

(1)831 iunie 19

(Semnătura)

ANIC, *Eforia Caselor Făcătoare de Bine*, 15/1832, f. 18v.

III

Cazul adopției băiatului, copil sârman aflat în grija Eforiei Caselor Făcătoare de Bine. Băiatul este adoptat de Pencu, locuitor în mahalaua Flămânda, comisia vopselii de albastru a orașului București

1

1832, mai, zi neprecizată; instituția primește jalba în ziua de 19 mai 1832. Jalba lui Pencu sin Stoian, cojocar din mahalaua Flămânda a vopselii albastre a orașului București, prin care solicită permisiunea Eforiei Caselor Făcătoare de Bine de a adopta un băiat sârman aflat în grija instituției.

No. 89, priimit mai 19

Către cinst(ita) Direcție a Caselor Făcătoare de Bine

Prea plecată jalbă,

Cu plîngere arăt cinstitei direcții că avînd un fiu dăruit de Dumnezeu parte bărbătească la care mă uitam ca la soare și de sînt acum patru zile l-am pierdut, lipsindu-să din viață. Și acum pentru pierderea acestui fiu sînt uimit, neștiind de unde viu și merg. Pentru care mă rog fierbinte cinstitei direcții să facă milă cu mine a-mi da un fiu parte bărbătească din cei care să află supt îngrijirea cinstitei direcții pre care să-l am fiu de suflet și clironom după mutarea mea de aici.

Prea

Plecat

Pencu sin Stoian cojocar din mahal(aua) Flămânda

ANIC, *Eforia Caselor Făcătoare de Bine*, 15/1832, f. 25.

2

1832, mai 20. Eforia Caselor Făcătoare de Bine solicită comisiei vopselii de albastru să realizeze o cercetare asupra situației materiale a lui Pencu sin Stoian, cojocar din mahalaua Flămânda, care dorește să adopte un băiat sărman aflat în grija instituției.

Cinstitei Comisii Văpselii Albastru

Din alăturata copie după jalba lui Pencu sin Stoian cojocar ot Flămânda va lua cinstita comisie înțelegere de cererea ce face. Ci fiindcă este de trebuință a lua mai întâi cunoștință direcția de starea numitului, mișcătoare sau nemișcătoare ce va fi avînd, și de să poate fericii copilu(1) la acel rumân ce-i va lăsa să pofteste a să cinsti comisia să facă cuviincioasa cercetare asupra pricinii(i) și de îndestularea ce va lua să trimiță direcții răspuns.

No. 289, mai 20

ANIC, *Eforia Caselor Făcătoare de Bine*, 15/1832, f. 26.

IV

Cererea de adopție a lui Minea și a soției sale, Dața, locuitori în localitatea Tunari, județul Ilfov, înaintată direcției Eforiei Caselor Făcătoare de Bine (1) și ciorna de răspuns a instituției (2).

1

No. 406, priimit mai 31

Cinstitei Direcții a Caselor Făcătoare de Bine,

Plecată jalbă,

Fiindcă noi am cugetat ca să iau un copil de suflet ca să-l creștem și să-l facem moștenitor al nostru, ne rugăm cinstitei direcții să binevoiască a ne da un copil dintre copiii sîrmani și ne făgăduim că-l vom crește și vom ținea întocmai ca pre un firesc din trupul nostru, și va fi pomană.

Plecați,

Minea cimpoeru împreună cu soția mea Dața ot
Tunari din sud Ilfov

ANIC, *Eforia Caselor Făcătoare de Bine*, 15/1832, f. 27

2

Direcția Caselor Făcătoare de Bine

Anul 1832, iunie 2

Cinstita Ocîrmuire a județului Ilfov,

No. 302

Din alăturată pă lângă aceasta copie după jalba ce au dat Minea cimpoeru împreună cu soția sa, Dața ot Tunari, va lua cinst(ita) ocîrmuire îndestulare pentru care roagă direcția aceasta pă cinst(ita) ocîrmuire ca să facă într-adins cercetare de are pomenitul vreun avut ca să facă în vreme copilului fericire ~~vreun acaret, casă, vie sau alt avut și de să poate fericii copilul cu rămas(ul) lor~~ și de îndestularea ce va lua cu dăstoinice dovezi va trimite direcși(i) răspuns.

ANIC, *Eforia Caselor Făcătoare de Bine*, 15/1832, f. 28

V

Dosarul luării în creștere a Nastasiei, fata sărmană aflată în grija Eforiei Caselor Făcătoare de Bine, de Iuliana monahia din Rătești și Elena văduva lui Scarlat Stoescu din Rudeni.

1

1832, septembrie 2. Logofeția Pricinilor Bisericești solicită instituției subordonate, Eforia Caselor Făcătoare de Bine, să analizeze jalba Iulianei, monahia de la schitul Rătești și a Elenei văduva lui Scarlat Stoescu.

No. 775, priimit septemv(rie) 2

Logofeția Pricinilor Bisericești

Cinstitei Eforii a Caselor Făcătoare de Bine,

Anul 1832, septemvr(ie) 2

No. 1762, masa 3-lea

Logofeția cu cinst alătură pă lângă aceasta în copie jalba Iuliani(i) monahia ot Rătăști și Elena răposatului Scarlat Stoescu, rudenie.

Pentru care să pohtește cinstita Eforie ca luînd în băgare de seamă arătarea și cererea jăluitoarălor să binevoiască a face cuviincioasa punere la cale, urmându-să cu slobozenia Năstasei feti(i) ce să cere întocmai după povața Regulamentului din art. 53.

Pentru Marele Logofăt al Pricinilor Bisericești Ion Vlădescul.

<Rezoluție> Să să facă cuviincioasa punere la cale întocmai după art. 53 al Regulamentului Caselor Făcătoare de Bine.
(semnătură)

ANIC, *Eforia Caselor Făcătoare de Bine*, 15/1832, f. 29.

2

1832, luna și ziua neprecizate. Jalba Iulianei, monahie la schitul Rătești, și a Elenei, văduva lui Scarlat Stoenescu, prin care solicită ajutor Logofeției Pricinilor Bisericești pentru a o recupera pe nepoata lor, Eufrosina, născută ilegitim și abandonată de mamă.

Către Cinstita Mare Logofeție a Bisericeștilor Pricini

Cu prea plecată jalbă arăt cinstitei logofeții că acum un an o sor(ă) a noastră din greșeală s-au zavistit vrăjmașului diavol, s-au amăgit și s-au înșelat cu cele lumești și rămâind grea au făcut o copilă pre care lepădându-o la poarta comisii vâpselii verde au luat-o cinstita comisie și botezându-o i-au pus numele Efosina trimițându-o la cinst(ita) cutiie de milostenie, iar maică-sa au răposat de holeră și nici o rudenie n-au îngrijit nici au mai cercetat de petrecerea copili(i) numai eu am cercetat întotdeauna și pentru că acum am găsit o rudenie a noastră ca să o ia să o crească cu cele trebuincioase spre a nu să înstreina, mă rog cinstitei mari logofeții să să milostivească a da poruncă ca să sloboază ceruta copilă și cum duhul sfânt va lumina.

Prea plecată

Și smerită

Iuliana monahia ot Rătești

Elena răposat(ului) Scarlat Stoenescu rudenie

ANIC, *Eforia Caselor Făcătoare de Bine*, 15/1832, f. 30.

3

1832, septembrie 7. Înscris dat de Iuliana monahia prin care o ia în creștere pe Eufrosina, nepoată de un an și două luni, abandonată de sora sa decedată și aflată în grija Eforiei Caselor Făcătoare de Bine. Documentul este adeverit de comisia vopselii de verde a orașului București.

No. 785, priimit septemv(rie) 7

Măcar că prin jalba ce am dat-o la cinstita mare logofeție a pricinilor bisericești am făcut cunoscut pentru o Efosina copila ce s-au crescut până astăzi cu cheltuiala cinstitei direcții a Caselor Făcătoare de Bine intrată fiind la cinstita direcție prin catastih ce s-au dat de la desființata epitropiie supt iscălitura dumnealui pitarului Stancu fost sameș că este copilă a sori-

mii, care după nașterea pomenitei copile murind pe vremea holerei(i) la leat 1831 iulie 27, au aruncat-o la poarta cinstitei comisii a vâpseli(i) verde și de acolo luându-să de acea cinstită comisiie s-au așezat la desființata Epitropiie și acum prin mai sus pomenita jalbă fac rugăciune a mi să da supt a mea îngrijire și creștere. Și după regulament cap. 2lea art. 53 unde vorbește pentru copii(i) sărmani care să vor cere de oameni cinstiți să-i crească sau îi facă copii(i) de suflet sloboade ca să-i dea, dar prin înscris. De aceea iată dau acest înscris supt a mea iscălitură la cinstita direcție pre cum să să știe că am priimit pe Efrosina copila crescută de cinstita direcție a Caselor Făcătoare de Bine pînă în vîrstă de un și dooă luni. Și ori nepoată cu adevărat îi va fi sau că numai de iubirea omeniri(i) voi fi pornită, am luat-o supt a mea îngrijire. Și mă îndatorez printr-acest înscris a o căuta și o cunoaște ca pe însăși a mea fiică pînă la vîrsta sa, și atunci după aplecarea ce voi cunoaște că are copila voi urma să nu o socotesc sau să o întrebuițez ca pe o slujnică ci precum am zis ca pe o fiică a mea. Drept aceea ca să fie știut am dat acest înscris al mieu supt a mea iscălitură și fiind de preoți și mahalagii întărit și de cinstita comisiie a vâpselii verde.

(1)832 septemv(rie) 7

Gheorghită cavaf, Iane cofetar ot mahal(aua) Mihai Vodă
Ioan răposat (cuvânt indescifrabil)
(semnătură indescifrabilă)
Iuliana monahia rudeniie ce primesc copila în îngrijirea mea.
Elena a răposatului polcovnicu Scarlat Stoicescu, rudeniie.
Efrosini Hira, (cuvânt indescifrabil)

<Rezoluție> Comisiia Vâpselii Verde

După chezășiia ce au dat dumneaei la comisie, Iuliana monahia, va fi următoare întocmai după copriinderea acestui zapis cu creșterea Efrosinii copila nepoată-sa, metahirisindooă⁵⁰ nu ca pe o slujnică sau streină, ci întocmai ca pe o copilă de trupul său, i s-au adeverit acest zapis de către comisiie și cu pecetnie, spre a primi copila de la cinstita direcsie fără înprotivire.

1832, septemvrie

(semnătură indescifrabilă) și pecete

ANIC, *Eforia Caselor Făcătoare de Bine*, 15/1832, f.31-31v.

VI

Cererea înaintată de Voicu și soția sa Maria din orașul Ploiești, județul Prahova, pentru adopția unui copil sărman aflat în grija statului.

1

1832, octombrie 5. Logofeția Pricinilor Bisericești se adresează instituției subordonate, Eforia Caselor Făcătoare de Bine, pentru soluționarea jalbei înaintate de Voicu și soția sa Maria din Ploiești, județul Prahova. Eforia Caselor Făcătoare de Bine răspunde, prin rezoluție, prin solicitarea cercetării materiale a cuplului.

⁵⁰ Metahirisi = a utiliza, a folosi.

No. 901, primit octomvr(ie) 5
 Logofeția Pricinilor Bisericești
 Anul 1832
 Octomvrie 5
 No. 1986
 Masa 3lea

Cinstitei Eforii a Caselor Făcătoare de Bine

Cinstita Mare Dvornicie pă lângă oțnoșănia de supt no. 2290 alătură și jalba unui Voicu cu soția sa Marica trăitori în orașul Plo(i)ești sud Prahova, după care scoțindu-să copie să alătură pă lângă aceasta de a să vedea. Pentru care Logofeția pohtește pă acea cinstită Eforie ca potrivit cu orînduirea Organicescului Regulament dă la cap(itolul) întiiu pentru orfanotrofie art(icolul) 59 și 60 să binevoiască a lua în cea mai de aproape băgare de seamă această înprejurare, să-și facă urmare întocmai după povața de mai sus.

Iar logofeția de urmare va avea răspuns.

Marele logofăt al Pricinilor Bisericești, Alexandru Scarlat Ghica.

<Rezoluție> Să facă întrebare la Otcărnuirea județului Prahova pentru starea numitului și ce fel dă om este și viind răspunsu(l) la urmă să facă punerea la cale după tragerea formalităților.

1832, octom(vrie) 7.

(Semnătură indescifrabilă)

ANIC, *Eforia Caselor Făcătoare de Bine*, 15/1832, f. 36.

2

1832, lună și zi nespecificate. Jalba înaintată de Voicu și soția sa, Maria, din Ploiești, către Dvornicia Dinlăuntru prin care solicită adoptarea unui copil sărman aflat în grija statului.

Către cinstita Marea Dvornicie Dinlăuntru
 Plecată jalbă,

Fiindcă eu mă aflu trăitor în orașu(l) Ploiești sud Prahova și doisprezece ani sînt de cînd m-am căsătorit și copii din trupul nostru n-am făcut (și) luasăm un copil ca să-l creștem și s-au întâmplat de au murit de vărsat. Și pentru că copii nu avem din trupul nostru, și pentru ca să nu murim făr' de moștenitori, ne rugăm să fie poruncă ca din copii cei ce să cresc la cutiia milostenii din mila stăpînirii să mi să dea un copil dintr-ceia să-l iau de suflet cu othisie după povața pravilii ca după moartea mea să rămîie moștenitori să ne pomenească. Și întâmplîndu-să ca să ne dăruiască Dumnezeu copii din trupu-ne și atunci tot moștenitori să fie deopotrivă copii adevărați, fii.

Plecați supuși

Voicul înpreună cu soțiiia Mariia, curelarul ot orașu(l) Plo(i)ești

ANIC, *Eforia Caselor Făcătoare de Bine*, 15/1832, f. 37, copie.

3

1832, octombrie 14. Direcția Caselor Făcătoare de Bine solicită ocărmuirii județului Prahova să obțină înscris și să facă o cercetare amănunțită a stării materiale a lui Voicu și a soției sale Maria din orașul Ploiești.

Direcția Caselor Făcătoare de Bine

Anul 1832, octomvr(ie) 14

Cinst(itei) ocărmuirii a județului Prahova

No. 562

Cinst(ita) Mare Logofeție a Pri(cinilor) Bisericești pă lângă otnoș(ania) supt no. 1986 alătură și ~~jalba copie după jalba eu cinst(e) să alătură pă lângă aceasta copie după jal-unui Voicu cu soția sa Marica ot orașul Plo(i)ești dintr-acel județ ce au dat către cins(tita) Mare Dvornicie Dinlăuntru și s-au adresarisit la cinst(ita) logofeție prin otnoș(anie) supt no. 2290,⁵¹din care va lua cinst(ita) ocărmuire cunoștință de cererea lor. Ci fiindcă la capul 2lea art. 53 din Regulament(ul) pentru copii(i) sārmani să coprinde că un(de) va cere cinevași din copi(ii) Institutului ca să-l ia de suflet sau numai ca să-l crească și pă urmă să-l căpātuiască să i să dea cu legături înscris și chezășii temeince, direcția pohtește pă acea cinst(ită) otcărmuire să facă întru adins cercetare, de are mai sus numitu vreo stare sau acaret, ca în vreme să facă fericirea copilului și de indestularea ce va lua cu destoinice dovezi va trimite direcții răspuns spre a să face punere la cale potrivit cu cererea numitului.~~

ANIC, *Eforia Caselor Făcătoare de Bine*, 15/1832, f. 38.

4

1832, octombrie 27. Sameșul G. Băduleanu, ocărmuirea județului Prahova, răspunde Direcției Eforiei Caselor Făcătoare de Bine la solicitarea acesteia despre starea materială a lui Voicu din Ploiești, ce depusese jalbă pentru adoptarea unui copil sārman. Numitul Voicu este curelar, țigan rob al comisului Scarlat Bărcănescu. Prin rezoluție, Eforia Caselor Făcătoare de Bine respinge cererea de adopție depusă de Voicu din Ploiești.

No. 968, priimit octomv(rie) 29

Otcărmuirea județului Prahova

Cinstitei Direcții a Caselor Făcătoare de Bine

Anul 1832, octomvr(ie) 27

No. 3185

Oraș Plo(i)ești

Asemănat cu cerea cinstitei Direcții din otnoșăniia cu no. 562, cercetându-să starea acestui Voicu cureraru (sic) de aici din orașu(l) Ploiești, carele au cerut a i să da unul din copii sārmani ca să ia dă suflet, s-au încredințat ocărmuirea că numitul Voicu să află țigan al d(umnea)lui comisul Scarlat

⁵¹ Propoziție adăugată ulterior.

Bărcănescu și vreo altă stare sau acaret nu are dăcît niște marfă curelării și șălării având meșteșugul acesta. Și spre știința numitei ocârmuirea a face cunoscut.

(semnătură indescifrabilă)

Sameș,⁵² G. Băduleanu

<Rezoluție> Să i să dea răspuns că nu poate Eforia să sloboază copii din sârmani ca să-i iothesească robi(i). Și pă dă altă parte să să facă oțnoșanie la cinst(ita) logofeție în pricina aceasta alăturîndu-să și copie după oțnoș(anie) ocîrmuitorului din sud Prahova.

(semnătură indescifrabilă)

ANIC, *Eforia Caselor Făcătoare de Bine*, 15/1832, f. 39.

5

1832, noiembrie 23. Eforia Caselor Făcătoare de Bine aduce la cunoștință instituției căreia îi era subordonată, Logofeția Pricinilor Bisericești, că s-a realizat cercetarea stării materiale a lui Voicu din Ploiești.

Eforia Caselor Făcătoare de Bine

Anul 1832, noemvr(ie) 23

No. 617

Cinst(itei) Mari Log(ofeții) a Tr(eburilor) Biser(icești)

Priimind Eforia oțnoș(ania) ace(lei) cinst(ite) logofeții din 5 ale trecutului octomv(rie) supt no. 1986 în pricina unui Voicu cu soția sa Marica din Ploiești s-au și pus în lucrare scriindu-să ocîrmuir(i) județului Prahovi(i) să cerceteze starea și înprejmuirea mai sus numitului în care viind răspuns, iată să alătură pă lângă aceasta în copie pentru care să va cinsti Eforia cu răspuns cinst(itei) logof(eții).

ANIC, *Eforia Caselor Făcătoare de Bine*, 15/1832, f. 40.

6

1832, noiembrie 23, ciornă. Eforia Caselor Făcătoare de Bine anunță ocârmuirea județului Prahova că jalba lui Voicu, rob curelar din Ploiești, privind adopția unui copil sârman, trebuie respinsă.

Direcția Caselor Făcătoare de Bine

Anul 1832, noemvr(ie) 23

No. 618

București

Cinst(ita) ocârmuire a județului Prahova,

⁵² Sameș = aici cu sensul de administrator.

Priimindu-să otnoș(ania) ace(l)ei cinst(ite) otcărmuiri supt no. 3185 s-au văzut cele coprinzătoare în pricina lui Voicu curelaru din Ploești ce dă vreme ce să află țigan al d(umnealui) Scarlat Bărcănescu, va binevoi cinst(ita) otcărmuire a-i face cunoscut că nu poate robul a face clironom (fie cît de bogat) pă avutu(l) său (sau) pă altul dă vreme ce robul neavînd firesc clirononom al său să clironomisește rămasurile sale dă stăpînul său nu i poate direcția a i da nici unul din copii(i) sărmani ca să ajungă robi și poate fi priimită cererea lui.

ANIC, *Eforia Caselor Făcătoare de Bine*, 15/1832, f. 41.

VII

Cazul adopției Frusinei, fata dintre copii sărmani ai Eforiei Caselor Făcătoare de Bine

1

1832, decembrie 13. Agia orașului București anunță Eforia Caselor Făcătoare de Bine că la comisia vopselii de albastru s-a găsit abandonată o fată pe nume Frusina. Ion povarnagiul dorește să o adopte.

No. 1033, priimit octomvr(ie) 14

Agia politii București

Anul 1832, dechemvr(ie) 13   Cinstitei Eforii a Caselor Făcătoare dă Bine,

No. 5030

Din alăturată pă lângă această copie după raportul comisii văpselii albastră ce au trimis cătră Agie pentru o copilă cu numele Frusina ce au găsit-o lepădată, pe care au priimit-o un Ion povarnagiu vrând a o face fiică dă iothesii. Luând cinstita Eforie mai pe largă îndestulare, Agia cu cinste pohtește spre a face cuviincioasa punere la cale întorcînd Agii cu cinste răspuns spre a ști și Agia ce să răspunză pomenitei comisii.

(Semnătură indescifrabilă)

Stoln(ic) Nicolae Constandin Eleftheridmos (lectură probabilă pentru nume)

Să să facă răspuns la cinst(ita) Agie că tot sfîrșitul acestor case nu privește la alta fără numai la facerea dă bine și dă vreme ce pînă a nu intra pomenita copilă la direcție i s-au găsit neguțător luoindu-o dă suflet. Bine s-au făcut fără să cunoască Eforia vreo îndatorire

asupra-i la aceasta, atîta numai neguțătorul să dea înscris că pă mult puțin rămâne a lor după moartea sa să lase pe copilă clironoamă pentru care să-l trimiță aci cu copila ca să să facă această întrebare.

1832 dechemvrie 11

G. Obedeanu

ANIC, *Eforia Caselor Făcătoare de Bine*, 15/1832, f. 42.

2

1832, decembrie 11, copie. Comisia vopselii albastre anunță Agiei orașului București că s-a găsit o fată abandonată în fața bisericii Doamna Bălașa, cu răvaș, botezată Frusina. Ion povarnagiul și soția sa, Ioana, din aceeași mahala vor să o adopte.

Cinstitei Agii

Comisii vopselii albastră,

Astăzi dă dimineață i epistatul mahalalei Doamna Bălașa asupra vizitații aflîndu-să s-au găsit o copilă dinnaintea mănăstirii Doamna Bălașa lepădată și cu alăturatul răvaș iscălitu-să "Zane" că este botezată și numele ei Frusina, care copil un Ion povarnagiul tot dintr-acea mah(a)la supt no. 2422 împreună cu soția sa Ioana pă dată luîndu-o eu înfățișat comisiia rugăciune ci lor copii(i) nu mai trăiesc, și să vor a o lua dă suflet, încă au pus înainte că ori la comisiie voesc a da înscris dă (i)othesiia aceștii copili sau la cinstita Agiie iar măcar veriși unde. De aceea comisiia era a o trimite la cinstita direcție după orînduială, dar multele rugăciuni ale numiților propindu-o, cu supunere arăta cinsti(tei) Agii alăturând pe lingă aceasta și adeverința preoților cu adeverire priimită cererea numiților să să sloboază poruncă dă urmare sau oricum să va bine chibzui.

1832, dechemvr(ie) 11

Constantin Andronic

Întocmit după original,
(Semnătură indescifrabilă)

ANIC, *Eforia Caselor Făcătoare de Bine*, 15/1832, f. 43.

3

1832, decembrie 19. Eforia Caselor Făcătoare de Bine anunță Agia orașului București că aprobă cererea de adopție a lui Ion povarnagiul și solicită trimiterea acestuia pentru a da înscris conform legii.

Eforia Caselor Făcătoare de Bine

Anul 1832, dech(em)vr(ie) 19

No. 650

Cinstitei Agii a Politii București

Priimindu-o Eforia otnoș(ania) cinst(itei) Agii supt no. 5040 alăturată cu copie după raport(ul) com(isiei) văp(selii) albastre au văzut cele coprinzătoare ci fiindcă sfîrșitul aceștii

Eforii este numai folosul omeniri(i) și de vreme ce acel neguțator anume Ioan povarnagiu voiește a lua de suflet pă Efrosina copila ce s-au găsit lepădată la biserica Doamn(e)i Bălași(i), găsește și Eforia cu cale să i să dea pohtindu-să cinst(ita) Agie să binevoiască a da în cunoștiința mai sus numitului neguțator ca să viie la direcție să dea înscris că să însărcinează a căpătui pă aceas(tă) copilă ce au luat-o de suflet, după duhul regul(amentului) cap(itolul) 2-lea art(icolul) 53 pentru copii sărmani.

ANIC, *Eforia Caselor Făcătoare de Bine*, 15/1832, f. 44.

4

1832, <decembrie>, zi neprecizată. Răvaș de abandon al fetei Frusina, cu care a fost lăsată în fața bisericii Doamna Bălașa din București.

Această nenorocită fiică să află botezată, numele ei Frusina.

ANIC, *Eforia Caselor Făcătoare de Bine*, 15/1832, f. 46.

ILEGITIMACY, ABANDONED CHILDREN AND ADOPTION IN WALLACHIA AT THE BEGINNING OF THE ORGANIC REGULATION PERIOD (1832)

Abstract

Adoption is a lengthy and complex legal process that affects family life. The present study explores the adoption process of abandoned and illegitimate children that were in the care of the state, in mid-nineteenth century Romanian principality of Wallachia. It sheds light on the legal conditions and on the motivations of adoptive parents that appeared in front of the authorities. It brings new information on a social category little known to Romanian historiography – abandoned children – while analysing the firsts cases of adoption of the newly founded Paupers' Institute (*Institutul Sărmanilor*) from Bucharest. This institution had in its care the abandoned children from Wallachia and, in 1832 it was at the beginning of its activity.

Keywords: Wallachia, nineteenth century, family life, adoption, abandoned children.

NICOLAE IORGA ȘI BALADA POPULARĂ CA SURSĂ PENTRU ISTORICI*

DANIEL GICU

(*Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”*)

Fără a avea în centrul atenției sale creația populară, Nicolae Iorga s-a interesat de problemele acesteia, cunoscută fiind extensiunea preocupărilor sale. De-a lungul a numeroși ani, îl vedem observând viața concretă a creației folclorice, citind tot ceea ce se publică, scriind recenzii și note, comunicând impresii și păreri, căutând criterii obiective de apreciere, încercând sisteme de clasificare și tipologizare, sugerând metode de culegere și de cercetare.

Dintre toate genurile folclorice, l-au interesat în mod special balada și basmul, iar din acestea două, balada i-a ținut trează atenția decenii la rând. Concepția pe care a imprimat-o cercetărilor asupra baladei a dominat întreaga epocă de la 1900 încoace și continuă să aibă adepți până în zilele noastre, afirma Dumitru Caracostea, într-un curs ținut la Universitate în 1932-1933¹.

În cercetările sale, Iorga a căutat mereu rezonanța istorică a baladelor populare. Cuprinzând trecutul istoric și evenimentele politice ale țării, zise mai cu seamă la ospete, cântecele bătrânești alcătuiau, potrivit lui Iorga, istoria poetică a patriei, păstrată și transmisă de către lăutari. În momentul în care Iorga își așternea pe hârtie gândurile sale, ideea istoricității folclorului avea deja o vechime de mai bine de un secol.

Influențați de ideea lui Herder, că folclorul constituie arhiva orală a popoarelor, păstrând date verificabile, istoricii romantici din prima jumătate a secolului al XIX-lea, precum Augustin Thierry și Jules Michelet au ridicat metoda identificărilor istorice la rang de dogmă, atribuind poeziei populare valoarea de document istoric. Consacrarea istoriei ca disciplină academică, științifică, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, a presupus însă repudierea metodologiei istoricilor romantici. În nenumărate pasaje din celebrul manual al istoricilor francezi Seignobos și Langlois, cât și în scrierile lui Ranke, se afirmă că baladele populare și, în general, tradiția orală, nu pot reprezenta o sursă de încredere pentru istoric.

---

* Articolul are ca punct de pornire materialul prezentat la sesiunea anuală a Institutului de Istorie „Nicolae Iorga”, cu tema „150 de ani de la nașterea lui Nicolae Iorga”, 6-7 decembrie 2021.

¹ Publicat în D. Caracostea, *Poezia tradițională română*, vol. II, București, Editura pentru Literatură, 1969, p. 111 (capitolul III, „Balada poporană română”).

Și în spațiul autohton concepția că folclorul trebuie introdus printre izvoarele istorice a dominat secolul al XIX-lea. Scriitorii generației de la 1848 sunt cei dintâi care au subliniat istoricitatea baladei. Atât pentru Bălcescu și Kogălniceanu, care au folosit balade populare ca documente în analizele lor istorice, cât și pentru Alecu Russo² și Vasile Alecsandri, cântecele bătrânești adevereau cronicile. Încercarea de a pune de acord cântecul bătrânesc cu cronicile a fost de altfel unul din izvoarele intervențiilor lui Alecsandri asupra textelor publicate, după cum poetul mărturisește deslușit în cazul baladei *Dragos*: „Această baladă, deși compusă de mine în stilul cântecelor bătrânești, am găsit de cuviință a o cuprinde în colecția poeziilor populare, fiindcă ea amintește una din legendele cele mai interesante ale Moldovii”³. Răspunzându-i lui Nicolae Bălcescu, ce îi solicita o baladă despre Mihai Viteazul, pentru a o folosi ca sursă istorică în lucrarea sa destinată voievodului român, Alecsandri afirma: „Îndată ce voi sosi la Moldova, oi căuta balada lui Mihai Viteazul și ți-o trimite-o întreagă sau în parte, precum mi-o pica la mână. De nu cumva oi descoperi-o, ți-o fabrica eu una care te-a minuna, și tu îi trece-o de baladă poporală”⁴. Și în scrierile istorice ale lui B. P. Hasdeu se află numeroase referințe la baladele populare⁵.

Principala lucrare a lui Iorga despre baladă este *Balada populară românească. Originea și ciclurile ei*, în fapt o prelegere ținută în anul 1909 la Universitatea de vară de la Vălenii de Munte, publicată în broșură separată un an mai târziu și republicată în *Istoria literaturii românești*, ediția a II-a, București, 1925. La aceasta se adaugă câteva articole apărute în revistele patronate de Iorga, precum și recenzii și prefețe la colecțiile de balade apărute în primele decenii ale secolului al XX-lea⁶.

Încercând să realizeze o istorie a baladei românești, Iorga conchide că ea s-a ivit în spațiul românesc în secolul al XVI-lea, fiind adusă de guzlarii sârbi, căci era cerută la ospețele de la curțile voievodale și boierești. Încă din 1875 A. Lambrior⁷ sugerase că baladele românești își au originea la ospețele de la curțile domnești,

² Alecu Russo, *Scrieri*, București, 1908, p. 188: „Cântecul bătrânesc adevereau cronicile”.

³ V. Alecsandri, *Poesii populare ale românilor*, București, Tipografia Lucrătorilor Asociați, 1866, p. 166.

⁴ B.A.R. ms. rom. 803, f. 44-45.

⁵ B. P. Hasdeu, *Cucul și turturica*, în „Columna lui Traian”, t. VII, 1876, p. 40-44; t. VIII, 187, p. 301-304; vezi și *Cărțile poporane ale românilor în secolul XVI în legătură cu literatura poporană cea nescrisă*, Leipzig – București, 1880, p. 501-566, 694-705. În *Etymologicum Magnum Romaniae* se află numeroase referințe la balade, ca spre pildă cele despre *Novac*, t. III, col. 2256-2262 și *Letinul bogat*, t. IV, p. CXV-CXLVII. Vezi și D. Caracostea, *op. cit.*, p. 104-110.

⁶ N. Iorga, *O nouă culegere de poezii populare din Moldova* (recenzie la culegerea realizată de către Al. Vasiliu, *Cântece, urări și bocete de-ale poporului*, București, 1909), în „Neamul Românesc Literar”, I, 1909, p. 340-361; Prefață la C. N. Mateescu, *Balade*, Vălenii de Munte, Tipografia „Neamul Românesc”, 1909; N. Iorga, *Poesia epică a românilor*, în „Cuget Clar”, II, 1937-1938, p. 490-493, 520-523, 601-602, 636-638.

⁷ A. Lambrior, *Obiceiuri și credințe la români*, în *Studii de lingvistică și folcloristică*, Iași, Editura Junimea, 1976, p. 172-174.

însă cel care argumentează ipoteza, conferindu-i autoritate științifică este Nicolae Iorga. Printre argumentele aduse de Iorga sunt lipsa cântecelor despre voievozi precum Mircea cel Bătrân, Vlad Țepeș sau Ștefan cel Mare, originea sârbească a soției lui Neagoe Basarab, dar și cercetările filologice contemporane care considerau că la baza tradiției epice europene stă eposul francez apărut în secolul al XI-lea (și el o prelucrare a unei tradiții latine anterioare) și difuzat apoi în Spania, Portugalia, Italia, și de acolo la sârbi și români.

De la curțile boierești, balada a trecut apoi la țărani. Împrejurările interne modificându-se, cântecele bătrânești din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea sunt considerate de Iorga ca expresii ale manifestărilor artistice ciobănești și țărănești. În veacul al XVIII-lea, ca urmare a unei anumite stări sociale de sub fanarioți, înfloresc în special baladele haiducești, în fruntea cărora Iorga o situează pe cea despre Corbea.

În studiul *Balada populară românească* (1910), istoricul stabilea șase cicluri de balade, grupându-le după criteriul spațial, istoric și, în parte, după ideea epică: domnesc, al codrului, haiducesc, dobrogean, dunărean și transdunărean. În ciclul domnesc, alcătuit din baladele cele mai vechi, ce datează din secolul al XVI-lea, Iorga încearcă să identifice figuri istorice, procedeu pe care îl reproșase lui Vasile Alecsandri. Plecând de la coincidențe de nume, în unele balade, crede că îi descifrează pe Ștefăniță, Petru Rareș (în balada *Vartici*, publicată de C. N. Mateescu)⁸, Mihnea cel Rău (în „Mihnea Vodă cel cruntat” din balada *Oprișanul*, publicată de Alecsandri), Iancu de Hunedoara (Iancu Vodă din balada *Letinul bogat*), Mihai Viteazul („Ceva istoric e fără îndoială și în balada munteană a lui Mihai-Vodă, care taie pe boieri”, în balada lui Alecsandri, *Radu Calomfirescu*), Radu Șerban; și lista poate continua. Iată doar două exemple ce ilustrează tipul de argumentație folosit de Iorga pentru aceste identificări istorice: „Miul Cobiul – afirmă Iorga – e viteazul care se luptă cu unгурul în codru și-l răpune, ceea ce ne-ar trimite la vremi de anarhie în care vitejii români și unguri se loviau prin poiene, deci la năvălirea lui Gabriel Báthory în 1610-1611 la noi, împotriva lui Radu Șerban”⁹. Cu jumătate de secol în urmă, menționarea zalelor în text și caracterul cavaleresc al eroului baladei îl determina pe Alecsandri să considere că acest cântec datează din vremea cruciadelor¹⁰. Nuanța de dispreț ce însoțește în balada lui Corbea pe Ștefan-vodă, muieratic și neprevăzător, cutezător și slab, îl face pe Iorga să considere că „nu poate fi vorba aici de Ștefan cel Mare, ci de Ștefăniță, cel care n-a ajuns niciodată bărbat stăpân pe el și care a căzut și prin zbuciumul unor patimi prea mari pentru puterea și menirea celui ce le cuprindea în el”¹¹.

⁸ C. N. Mateescu, *op. cit.*, p. 29.

⁹ N. Iorga, *Balada populară românească. Originea și ciclurile ei*, Vălenii de Munte, Tipografia „Neamului Românesc”, 1910, p. 21.

¹⁰ V. Alecsandri, *op. cit.*, p. 68.

¹¹ N. Iorga, *Balada populară românească, și urm.*, p. 22.

În secolul al XVII-lea se dezvoltă balada de margine sau de codru, dunăreană și haiducească, iar din veacul următor ia amploare cântecul ciobănesc, țărănesc. Ciclul codrului sau al codrenilor, situat de-a lungul Prutului, se referă la luptele împotriva tătarilor, sau la aspecte de dijmuire a mocanilor ardeleni, aflați în drum spre stepele tătărăști. Aducând argumente privind stabilirea mocanilor ardeleni pe aceste locuri, precum și despre trecerea lor spre Bugeac și Dobrogea, în secolul al XVIII-lea, Iorga, plecând de la conflict și ținând seama de prezența mocanilor ardeleni în balada *Codreanu*, datează acest cântec în secolul al XVIII-lea, contrazicând-ul astfel pe Alecsandri, ce afirmase că balada *Codreanu* este de pe vremea lui Alexandru Iliăș¹².

Dobrogea – pe atunci pământ turcesc – a trebuit, considera Iorga, să aibă un alt ciclu de cântece, identificat printr-un amănunt care nu se poate găsi aiurea: al birului, al haraciului. Ciclul dunărean, determinat de relațiile cu turcii de la Dunărea de Jos, este ilustrat, consideră Iorga, de tema turcilor ce pândesc neconținut la averea, femeia, fata creștinului. Din ciclul transdunărean sau sârbesc, reflectând viața de la sud de Dunăre, fac parte balade ca *Novac*, *Sârb-Sârac*, *Iovan-Iorgovan*, *Iancu-domnul din Vidin*. Și, în fine, ciclul haiducesc aparținând secolelor al XVII-lea – al XVIII-lea, este reprezentat prin balade ca *Miul*, *Toma Alimoș*, *Pintea Viteazul*, *Darie*.

Trei decenii mai târziu, în articolul *Poezia epică a românilor*, Iorga procedează la o clasificare a cântecului bătrânesc după un criteriu cronologic, distingând vechi balade, împrumutate de la sârbi, balade având un fond comun cu cele din Balcani, cum ar fi *Mănăstirea Argeșului*, și cântece vitejești aparținând secolului al XVIII-lea. Tot aici afirmă caracterul parțial istoric al baladei, nefiind de părerea celor care îi contestau istoricitatea sau i-o afirmau fără rezerve. Răspundea astfel criticilor formulate de către D. Caracostea.

Încă din 1916, Caracostea pornise la combaterea metodei identificărilor istorice în folclor. Referindu-se la încercarea lui N. Iorga de a-l identifica pe Ștefan Vodă din balada Miului și din a lui Corbea cu domnitorul moldovean Ștefăniță Vodă, căci personajul din balade era prea muieratic și neprevăzător, cutezător și slab, pentru a-l putea desemna pe Ștefan cel Mare, D. Caracostea considera că „e un punct de vedere greșit acela de a căuta obârșia unei balade ca aceasta în o anumită figură istorică sau în un anumit fapt”¹³. Împotriva interpretării istorice a conținutului baladelor, Caracostea susținea că: „Poezia poporană izvorăște din experiențe umane, caracteristice pentru omul din popor, și trebuie să fie cercetată ca atare, ca viață poetică, nu ca reflex al faptelor istorice”¹⁴. Considerând că poezii populari „n-au combinat evenimente istorice, ci teme poetice” Caracostea afirma: „Creatorii baladei noastre poporane n-au plecat de la întâmplări istorice, ci de la o

¹² *Ibidem*, p. 24-25.

¹³ D. Caracostea, *Un examen de conștiință literară în 1915*, în „Drum Drept”, XI, 1916, nr. 4, p. 51.

¹⁴ *Idem*, *Poezia tradițională română*, vol. II, și urm., p. 143.

experiență umană primitivă, de la o viziune poetică despre lume, pe care se cuvine s-o gustăm și s-o explicăm ca atare, deosebind ceea ce este românesc de ceea ce este general uman”¹⁵. Balade precum *Mănăstirea Argeșului*, *Mircea ciobănașul* și *Vartici*, în care Iorga avea certitudinea identificării figurilor lui Neagoe Basarab, Mircea Ciobanul și a hatmanului Vartici, au ca temă nu figurile istorice amintite, ci jertfa zidirii, drama păstorului, tema vegetalelor ce cresc din mormintele a doi tineri, ca simbol al iubirii.

Disputa dintre cele două școli de interpretare a folclorului, cea istoricizantă și cea mitologizantă, este ilustrată de controversa ivită în preajma anului 1940 în jurul cântecului bătrânesc al *Gerului*. În studiul, foarte erudit și extins, intitulat *Contribuție la cronologizarea și geneza baladei populare la români* și tipărit divizat în primele două tomuri (din anii 1932 și 1933) ale „Anuarului Arhivei de Folklor”, editat de I. Mușlea, P. Caraman aducea argumente în sprijinul unui sâmbure istoric al cântecului. Acesta ar fi apărut în urma dezastrului expediției turcești conduse de Malcocioglu, în iarna anului 1498, în sudul Poloniei, expediție ale cărei nefericite împrejurări se află relatate în cronicile polone, rutene, maghiare ș.a.m.d., pe larg citate și comentate de P. Caraman¹⁶. După o cercetare tot atât de consistentă, concretizată în cele din urmă în seria de articole publicate în anul 1943 în „Revista Fundațiilor”, intitulate: *Balada Crivățului*, *Morfologia baladei populare și Clasicismul stilisticii populare*, D. Caracostea opina împotriva presupusei legături a cântecului bătrânesc respectiv cu expediția lui Malcocioglu, arătând legătura, mai curând probabilă, a cântecului cu larga răspândire internațională (din Laponia până în Sahara și Iran) a complexului de credințe mitologice despre puterea de nebiruit a vântului și a frigului. „Nu anecdota unui fapt istoric senzațional a plâsmuit aici cântărețul poporan, ci un moment deosebit de remarcabil din experiența intens trăită a mentalității primitive”¹⁷.

Din generația celor formați în jurul anului 1940 în școala lui D. Caracostea, teoriile acestuia au fost continuate, cu diferite nuanțări, de trei cercetători ai cântecului bătrânesc: Ovidiu Birlea, Adrian Fochi și Alexandru Amzulescu. Dintre aceștia, cercetătorul predilect al baladei populare în folcloristica românească din a doua jumătate a secolului al XX-lea a fost Alexandru Amzulescu, autor al indexului tipologic al baladei populare românești.

O altă greșeală imputată lui Nicolae Iorga, după 1950, pe lângă aceea că a impus metodologic principiul identificării de personaje istorice în cuprinsul baladelor populare, a constat în faptul de a fi considerat balada drept gen folcloric aristocratic atât prin geneză, cât și prin funcție, alogen atât la români (unde ar fi venit de la sârbi), cât și în întregul sud-est european (unde ar fi venit din Occident în timpul cruciadelor).

¹⁵ Idem, *Metoda identificărilor istorice în folclor*, în „Revista Fundațiilor”, X, nr. 6, 1943, p. 501.

¹⁶ P. Caraman, *Contribuție la cronologizarea și geneza baladei populare la români*, în „Anuarul Arhivei de Folklor”, I, 1932, p. 53-105, și II, 1933, p. 21-88.

¹⁷ D. Caracostea, *op. cit.*, *Poezia tradițională română*, vol. II, și urm., p. 177.

Considerând în ansamblu tematica cântecelor bătrânești românești, nu este greu de constatat legătura cu cea sud-dunăreană, care se manifestă atât prin comunitatea unor eroi cât și prin numeroase elemente de detaliu: motive epice, imagini și procedee poetico-muzicale foarte asemănătoare. Aceste asemănări se datorează condițiilor istorice similare în care s-au cristalizat și au înflorit cele două tradiții epice, mai precis contactelelor și luptelele antiotomane din secolele al XIV-lea – al XVI-lea. Începând din secolul al XIV-lea, luptele cu turcii devin principalul conținut istoric și izvor tematic determinant al dezvoltării eposului românesc¹⁸, ca în cazul celui balcanic¹⁹.

Încercând să determine cât mai precis numărul subiectelor comune baladelor populare românești și celor sud-est europene, pentru ca din proporția rezultată să se poată preciza împrumuturile culturale și contribuția originală în interpretarea dată unor subiecte internaționale, Adrian Fochi stabilește 47 de subiecte comune pe plan sud-est european²⁰. Procentul redus al acestor subiectelor comune, ce reprezintă circa 13% din totalul de 352 de subiecte atestate în catalogul lui Al. Amzulescu, îl determină pe Fochi să afirme că balada populară românească „nu-și proclamă apartenența la fenomenul cultural sud-est european”²¹. Tot pe baza unui procentaj redus, Fochi infirmă o altă supoziție lansată de Iorga, privind predominarea unei influențe sârbești asupra baladei populare românești.

După 1948, critica originii aristocratice a baladei, care, potrivit lui Iorga, se „cânta la alte oșpețe, când Măria Sa ar fi cerut, între păhare, să i se spuie ceva despre cele ce au fost pe vremuri cu cei cari au stat în același Scaun și au luptat pe aceleași plaiuri”²², a fost influențată și de ideologia oficială a regimului comunist. Cântecul nostru bătrânesc, afirma Al. Amzulescu, este astfel negreșit înainte de toate o creație a maselor populare, după gustul și nevoile artistice ale acestora²³. Lăutarul nu ar fi putut cânta la petrecerile de la curțile domnești și boierești altceva decât repertoriul său obișnuit, cântecele populare ale auditorilor săi de fiecare zi, ocolind negreșit pe cele în care poporul își exprima fâțiș ura și împotrivirea față de domni și boieri. De aceea, curtea feudala românească este mai curând „consumatoare” de cântec popular, considera Amzulescu, decât este de admis că ar fi posedat și cultivat propriul său repertoriu care ar fi putut influența în cele din

¹⁸ Al. Rosetti (coord.), *Istoria literaturii române*, Vol. I, Folclorul, literatura română în perioada feudală (1400-1780), București, Editura Academiei R. P. R., 1964, p. 103.

¹⁹ În ceea ce privește tradiția epică din Balcani, Albert Lord afirma că aceasta este în întregime determinată de luptele cu turcii. Vezi Albert B. Lord, „The Effect of the Turkish Conquest on Balkan Tradition”, în H. Birnbaum, S. Vryonis (ed.) *Aspects of the Balkans: Continuity and Change*, The Hague, Paris, Mouton, 1972, p. 299.

²⁰ Adrian Fochi, *Coordonate sud-est europene ale baladei populare românești*, București, Editura Academiei R. S. R., 1975, p. 68-210.

²¹ *Ibidem*, p. 213.

²² N. Iorga, *Balada populară românească*, și urm., p. 3.

²³ Al. Amzulescu, *Observații critice în problema studierii baladei*, în „Revista de Folclor”, an 4, nr. 1-2, 1959, p. 183.

urmă cântecul curat-popular, așa cum considera Iorga. Aceasta i se pare lui Amzulescu a fi adevărata accepțiune în care se poate vorbi de o baladă curteană la români: cântece despre curte și care, chiar dacă inițial au putut fi create pentru curte, aparțin totuși în cele din urmă repertoriului autentic popular²⁴. Sesizăm aici desigur influența teoriei marxiste, asumată de altfel în mod deschis de Amzulescu, asemenea celorlalți folcloriști români de după 1948, potrivit cerințelor ideologice ale vremii.

Schimbarea mediului în care era cântat un cântec epic duce însă și la modificarea funcției sale social-culturale. Anton Balotă arată cum trecerea baladei lui Radu Calomfirescu din circulația ei de curte, domnească și boierească, în cea populară, a determinat modificări ale anecdoticii. Variantele de curte ale baladei îl prezentau pe Radu Calomfirescu ca victimă (ucis din ordinul domnitorului) și viteaz fără seamăn (pe câmpul de bătălie). Ilustrare și critică a comportamentului claselor de sus față de cele de jos, varianta care circula în spațiul popular arată cum boierul Calomfirescu nu își invită sluga la praznicul dat de domnie în cinstea biruștii asupra tătarilor, deși Nedea se remarcase prin vitejia de care dăduse dovadă în lupta cu aceștia²⁵.

Eposul eroic românesc nu își are însă originile la curțile domnești și apoi la cele boierești, ci este mai vechi, dovadă fiind, considerau cercetătorii de după 1950, epica voinicească. Tematica epicii voinicești, înfățișând eroi și acțiuni care se mișcă în planul fabulosului și miraculosului, reflectă cele mai vechi implicații istorice, subiecte ce oglindesc elemente ale concepției despre lume și forme de relații sociale aparținând stadiului arhaic al timpurilor prefeudale. Din acest cel mai vechi strat al cântecelor bătrânești au supraviețuit până la mijlocul secolului al XIX-lea, când se dă startul culegerilor de folclor, temele peștitului eroic și al luptei cu monștrii²⁶.

Aplicând teoriile lui Vladimir Propp despre reflectarea realității în artă, Amzulescu consideră că eroul epic și acțiunea cântecul nostru bătrânesc oglindesc în imagini artistice, după legile tipizării, realitatea istorică și concepția despre lume a maselor populare care au creat folclorul în decursul veacurilor. Balada nu poate fi privită ca o cronică orală anonimă a figurilor și evenimentelor concrete ale istoriei, ci ca o sinteză poetică, ce selecționează și transfigurează artistic eroi și acțiuni reprezentând personaje tipice în împrejurări tipice²⁷. Voinicul (expresia artistică a eroismului popular în lupta neînfricată, dar anevoioasă și de multe veacuri, cu forțele oarbe ale naturii), viteazul (expresie a luptei împotriva cotropirii turcești) și

²⁴ *Ibidem*, p. 188.

²⁵ Anton Balotă, *Geneza și evoluția baladei lui Radu Calomfirescu*, în „Limba și Literatura”, an 12, 1966, p. 434-435.

²⁶ Al. Amzulescu, Adrian Fochi, I. C. Chițimia, Gh. Vrabie, *Eposul eroic (Cântecul bătrânesc)*, în Al. Rosetti (ed.), *op. cit.*, p. 104.

²⁷ Al. I. Amzulescu (antologie de), *Balade populare românești*, București, Editura pentru Literatură, 1964, vol. I, p. 68-69.

haiducul (exponent tipic al năzuinței arzătoare a maselor spre eliberarea de sub povara jugului ciocoiesc) sunt cele trei ipostaze istorice ale eroului pozitiv, căruia i se opun în aceeași serie istorică adversarii în ipostaze corespunzătoare: monstrul fantastic, turcul (arapul) sau tătarul, respectiv domnul, boierul (chiaburul) și căpitanul de putere. Baladele nu perpetuează amintirea marilor lupte de la Rovine, de la Războieni sau Călugăreni, nici Mircea, Țepeș sau Mihai nu se pomenesc anume. În schimb, lupta împotriva cotropitorilor și ura neîmpăcată împotriva asupritorilor, domni și boieri, se află adânc întipărite în tendința ideologică a imaginii vitejilor și haiducilor din cântecul bătrânesc²⁸.

Pomind de la premisa ce i se pare indiscutabilă, a istoricității cântecului epic, înțelegem în același sens al materialismului istoric și al teoriilor lui Vladimir Propp, Mihai Pop consideră că modul în care diferitele categorii ale cântecului epic oglindesc realitatea, oferindu-ne cantități reduse sau mai însemnate de informații documentare, este în directă dependență de funcția social-estetică și de conținutul fiecărei categorii.

Cântecele de vitejie, ce vorbesc despre luptele eroilor cu diferiți monștri, de conflictele de la curțile domnești și boierești, de luptele cu turcii și tătarii, sunt o ilustrare poetică a idealului eroidin din perioada prefeudală și feudală, un mijloc de a susține și de a forma modul de viață întemeiat pe acest ideal. Ascultătorul cântecelor de vitejie pretinde ca acestea să-i prezinte modele de eroism, nu copii ale realității curente. Pentru a realiza cântecele de vitejie, creatorii populari au folosit toate mijloacele proprii acestei categorii de care dispunea arsenalul artistic al colectivității: schemele de construcție, formule verbale, imagini preexistente, motive și chiar subiecte care circulau în tradiția epică. Acest mod de a realiza cântecele de vitejie cu ajutorul elementelor arsenalului artistic explică numărul mare de locuri comune din toate cântecelele categoriei despre care vorbim, marea ei unitate structurală. Cântecele de vitejie nu redau așadar realitatea istorică prin fapte concrete și detalii, ci prin ceea ce era esențial pentru stările sociale, situațiile politice, modul de trai din contextele în care au apărut și s-au cristalizat. Găsim deci în ele, alături de tipurile de eroi de largă generalizare și de locurile comune, ogliindiri de stări sociale sau politice caracteristice pentru anumite perioade ale dezvoltării istorice și chiar unele descrieri individualizate proprii contextelor pe care le tipizează²⁹. Un exemplu ce susține cu claritate cele afirmate anterior i se pare lui Pop pasajul din balada *Badiul* din colecția Teodorescu, în care se descrie o scenă de chef dintr-o cârciumă, considerată de Pop a fi o scenă tipică vieții de târg medieval balcanic:

²⁸ Al. Amzulescu, *Cântecul nostru bătrânesc*, în „Revista de Folclor”, tom 5, 1960, nr. 1-2, p. 34-36.

²⁹ Mihai Pop, *Caracterul istoric al epicii populare*, în „Revista de Etnografie și Folclor”, tom 9, nr. 1, 1964, p. 6-9.

„Dar în târg dac-ajungea,
 ea la dreapta c-o lua,
 toate casele-mi căta,
 toată lumea că-ntreba,
 până, mare, c-ajungea,
 la casa cu multe uși
 și la pivnița cu buți
 înăuntru că intra,
 [...]
 Pe Neculcea mi-l găsia
 în pivnița mititică
 mititică și pitică
 ținând cada la o bute
 de vreo șapte palme-n frunte
 și pe dânsa răzimat
 răzimat, cam aplecat
 cu trei, patru brăilence
 cu cinci, șase gălățence
 și cu zece selinence³⁰
 una tace,
 alta-i place;
 una-l mișcă,
 alta-l pișcă,
 una
 cu vin îl stropește,
 alta
 din buze-i zâmbește;
 una bea
 și chiuiește,
 alta stă
 de mi-i vorbește
 si-i tot spune, și-i tot zice:
 «strângeți punga, măi voinice,
 că banii ți-or face price»!
 Ear Neculcea le vorbia,
 c-o mână le mângâia,
 cu alta
 pahar le da
 ori să guste, ori să bea”³¹.

³⁰ Numele orașului Sulina era pronunțat în evul mediu Selina, de unde și derivativul selinence, originare din Sulina. Vezi G. Dem. Teodorescu, *Poezii populare române*, București, Tipografia Modernă Gregorie Luis, 1885, p. 551.

³¹ *Ibidem*, p. 543-544.

Este posibil ca Mihai Pop să aibă dreptate, însă nouă ni se pare că pasajul citat poate la fel de bine ilustra o scenă dintr-un birt de pe malul Dunării de la sfârșitul secolului al XIX-lea, când a fost publicată balada, scenă la care probabil că a asistat de multe ori lăutarul brăilean Petrea Crețul Șolcan, de la care a cules Teodorescu acest cântec. De altfel, scena lipsește din varianta aceleiași balade publicată de Alecsandri în 1853.

Dacă investigăm fiecare cântec epic în parte cu intenția de a stabili cum oglindește realitatea, care este cantitatea și natura datelor documentare pe care le conține, se cer implicate și alte elemente ținând de specificul literaturii orale. Pentru fiecare temă, pentru fiecare subiect cercetat, trebuie să facem o analiză a variantelor și să stabilim tipurile lor. Circulând, cântecele preiau în noile variante o serie de teme și motive ce probabil nu au existat în forma lor originală. Orânduirea tipologică a variantelor ne duce în chip firesc la o ierarhizare a lor în timp. Interpretate în epoci diferite, receptate prin perspective social-estetice schimbate, realizate în stiluri deosebite, variantele pot să oglindească elemente istorice și imagini din perioade diferite.

Într-o variantă românească a cântecului lui *Doncilă*, larg răspândit în folclorul balcanic, unde Harapul Buzat care ajunge la poarta Salonicului se comportă ca balaurul din basme, dușmanul întruchipat ca monstru este înlocuit cu figura tătarului mârzac ce, într-un moment istoric mai apropiat, concretiza mai bine decât dușmanul legendar cu rezonanțe de basm fantastic o anumită situație istorică, aprecia Mihai Pop³², urmând interpretarea dată cu un veac în urmă de Alecsandri³³. Ni se pare însă mai plauzibil ca, în loc să illustreze evoluția de la o societate arhaică, al cărei univers mental era dominat de ființe fantastice, la o realitate istorică românească mai concretă, a năvălirilor tătarilor, așa cum considera Pop, înlocuirea Harapul Buzat cu tătarul mârzac să fi fost făcută de însuși Alecsandri, din dorința ca această baladă să illustreze cât mai bine istoria românilor. De altfel Alecsandri cunoștea varianta sârbească a cântecului, apărută într-o traducere franceză la Paris, după cum mărturisește în nota de la finalul textului, care nu apare în ediția din 1852-1853, ci doar în cea din 1866.

După studiul sistematic al variantelor, se cere apoi o analiză a structurii cântecului pentru a stabili sensul, valoarea reală a fiecărui element al lui, pentru a determina temele și subiectele de largă circulație împrumutate, motivele călătoare, șabloanele, locurile comune. Abia ceea ce rămâne după trecerea materialului printr-o astfel de analiză sistematică poate fi luat în considerare și confruntat cu datele istoriei. Dar acest efort are rost numai când cântecul ne poate oferi, peste sursele istorice, date documentare importante pentru lămurirea unor evenimente din trecut. Altfel rezultatele nu sunt pe măsura efortului. Identificarea,

³² Mihai Pop, *op. cit.*, p. 11.

³³ V. Alecsandri, *op. cit.*, p. 112-115.

realizată de N. Iorga, în balada *Vartici* din colecția lui C. N. Mateescu³⁴, a hatmanul Petru Vartici, boier de încredere al lui Petru Rareș, nu ajută prea mult demersul istoricului, căci balada păstrează din realitatea istorică certă doar faptul ca atare al executării lui Vartici³⁵. După cum nu ajută nici identificarea lui Iencea Sibienca, eroul aventurii galante din balada larg răspândită în folclorul european, cu Ioan Corvin (așa cum afirmase Iorga), câtă vreme cântecul nu contribuie cu nimic la întregirea portretului acestuia și nici la lămurirea evenimentelor din vremea lui³⁶. Din perspective folcloristice, astfel de identificări istorice sunt totuși importante pentru a stabili limita cea mai îndepărtată în timp a variantelor unui subiect. Ele pot servi în felul acesta la stabilirea cronologiei cântecului epic. Această limită nu trebuie să coincidă însă implicit cu apariția cântecului fiindcă, așa cum a arătat folcloristica contemporană, de multe ori un cântec epic nu se naște prin oglindirea imediată a evenimentului relatat, ci prin prelucrarea ulterioară a unei teme sau amintiri istorice.

Cântecele de haiducie răspund funcției lor de a blama nedreptatea socială nu prin hiperbolizarea realității, ci prin prezentarea realistă, pregnantă a eroilor și faptelor. Cântecele acestei categorii sunt mai simple, folosesc cu mai multă economie descrierile lungi și repetițiile și fac uz în mult mai mică măsură de stereotipiile tradiționale. Ele urmăresc firul general al răzvrătirii, al luptei sociale, al răzbunării, dar realizează ideea dominantă folosind amănunte luate din realitatea concretă, din faptele reale ale haiducului pe care îl cântă. Realizarea lor se bazează, firește, pe transfigurarea artistică a realității și deci nu pot fi echivalate relatărilor documentare și nici chiar cronicilor. Istoricitatea lor este însă mai explicită, mai fidelă decât a cântecelor de vitejie.

Cantitatea de informație documentară crește și mai mult în cântecele istorice propriu-zise și în cântecele despre întâmplările contemporane. Necesitatea de a reda întâmplările cât mai fidel, cât mai grăitor duce la simpla lor descriere. Lipsește orice element eroic. Cântecele istorice propriu-zise, desemnate în mod obișnuit de folcloriști cu titulatura folosită în indexul tipologic al lui Amzulescu, cea de jurnale orale, sunt puține în folclorul nostru. Făcând cunoscute, în forme versificate, întâmplări ce pot stârni pentru moment interesul ascultătorilor, ele au în general o existență efemeră și o slabă răspândire.

Încercând să identifice repertoriul epic medieval românesc, Margaret Bessinger observă că mărturiile scrise din epocă, deși menționează existența unei tradiții epice în spațiul românesc, nu oferă detalii despre textele epice, singurele surse ce pot fi folosite pentru reconstituirea repertoriului epic medieval fiind culegerile realizate de folcloriști începând din a doua jumătate a secolului

³⁴ C. N. Mateescu, *op. cit.*, p. 29-34.

³⁵ Constantin Rezahevechi, *Petru Rareș între sultan și lumea creștină în 1541-1542, după noi izvoare polone. Solia „hatmanului” Petru Vartici din 1542*, în „Revista Istorică”, tom I, nr. 5, 1990, p. 445.

³⁶ Mihai Pop, *op. cit.*, p. 12-13.

al XIX-lea, și mai ales în prima jumătate a secolului al XX-lea. Totuși, prezența neîndoielnică a unor motive și subiecte vechi nu validează supoziția că textele culese de la mijlocul secolului al XIX-lea reproduc cu exactitate ceea ce se cânta în evul mediu. Ele pot constitui doar un indiciu pentru ceea ce s-ar fi putut cânta în evul mediu³⁷.

Utilitatea cântecelor contemporane pentru lămurirea procesul de creație a cântecelor istorice, recunoscută parțial la începutul secolului al XX-lea de cercetători precum D. Caracostea³⁸ și Petru Cancel³⁹, este puternic afirmată câteva decenii mai târziu de O. Bîrlea⁴⁰ și A. Fochi⁴¹.

Cântecele despre evenimentele contemporane sunt o versificare a faptului întâmplat cu toate amănuntele minuțios redade, cu numele tuturor personajelor și localităților cu care vine în contact eroul baladei. Pentru ca un eveniment să poată da naștere unui cântec epic este nevoie, în opinia lui Petru Caraman, ca acesta să îndeplinească două condiții: de a avea un conținut deosebit de impresionant și norocul să întâlnească un versificator relativ talentat⁴². Un astfel de eveniment istoric de la începutul secolului al XX-lea a fost coliziunea între un tren și un automobil, lângă gara Pielești, în urma căruia au murit importanți lideri politici pe plan local, precum fostul deputat Nicolae T. Oroveanu, senatorul George Târnoveanu și profesorul francez Chilot. În jurul accidentul ce a avut loc pe 20 iunie 1912 s-a făcut o publicitate foarte mare în presa de epocă, ziarul „Universul” publicând începând cu a doua zi după accident numeroase articole despre acest subiect, împreună cu fotografiile victimelor și chiar a automobilului distrus. Prima versiune a cântecului despre acest accident a fost publicată de Nicolăescu-Plopșor în 1944 și atribuită poetului popular Radu de la Giubega⁴³. Acesta a trăit între 1854 și 1918, deci cântecul ce i se atribuie a fost publicat la 26 de ani după moartea sa, și nu știm la ce dată a fost cules, nici dacă a fost cules direct de la el ori de la vreun cântăreț care i l-a atribuit. Dacă urmărim conținutul cântecului atribuit lui Radu de la Giubegea, observăm că el se ține foarte aproape de versiunea în care a fost relatat accidentul în presă: pomenește despre pericolozitatea traseului de cale ferată

³⁷ Margaret H. Beissinger, *Court Poetry, Village Verse: Romanian Oral Epic in the Medieval World*, în Karl Reichl (ed.), *Medieval Oral Literature*, Walter De Gruyter, Berlin / Boston, 2012, p. 405.

³⁸ D. Caracostea, *Poezia tradițională română*, vol. II, și urm., p. 70.

³⁹ P. Cancel, *Originea poeziei populare*, București, Editura Casei Școalelor, 1922, p. 50: „Nu se poate afirma, în principiu, că procesul nașterii actuale este cu desăvârșire identic cu acela al nașterii istorice, dar o mare apropiere, desigur, trebuie să fie între ele.”

⁴⁰ Ovidiu Bîrlea, *Procesul de creație al baladei populare române*, „Revista Fundațiilor”, An 8, Nr. 6, 1941, p. 558-598.

⁴¹ Adrian Fochi, *Contribuție la problema genezei cântecului epic: Cântecul lui Oroveanu*, în „Revista de Etnografie și Folclor”, tom 30, nr. 1, 1985, p. 14-25.

⁴² Petru Caraman, *Contribuție la cronologizarea și geneza baladei populare la români*, „Anuarul Arhivei de Folclor”, an 2, 1933, p. 21-22.

⁴³ C. S. Nicolăescu-Plopșor (îngrijită de), *Monografia județului Dolj*, volumul II, partea I, Craiova, 1944, p. 39-40.

în zona Pielești, despre venirea lui Chilot în țară și despre petrecerea ce a avut loc la moșia Lăcrița a lui Mișu Pop, ordinul dat de Oroveanu șoferului ca să pornească la drum, amănuntul că bariera nu era lăsată, că Oroveanu a fost luat în botul mașinii și o laudă adresată șoferului ce a reușit să se salveze, despre care spune că ar trebui decorat. Este foarte probabil ca Radu de la Giubegea să se fi inspirat din presă, după cum el însuși mărturisește că a făcut-o în textele altor două cântece⁴⁴.

O dare de seamă de ziar versificată, lipsă de elemente mitice sau de intervenții supranaturale este și *Focul de la Costești* – așa cum l-a înregistrat în deceniul al patrulea al secolului al XX-lea Ovidiu Bîrlea, care l-a auzit cântat de lăutarul Marin Andrei (52 ani) la nunta lui Gheorghe Stănescu din Suseni, județul Argeș, comună vecină cu Costeștii. Cântecul relatează cât mai veridic incendiul ce a avut loc în anul 1930 în noaptea Învierii în comuna Costești⁴⁵.

Pe măsură ce amintirea faptului se pierde în popor, balada începe să-și piardă amănuntul care o leagă de evenimentul relatat, se generalizează ca țesătură interioară, descriind situații tipice pentru mediul în care circulă. Spre deosebire de varianta lui Radu de la Giubegea, ce se limita la simpla înșiruire a faptelor (coliziunea între un tren și un automobil, lângă gara Pielești, în urma căreia au murit un francez venit ca oaspete la Craiova, precum și trei boieri, deoarece unul dintre ei, Oroveanu, s-a încăpățânat să plece noaptea la drum după o petrecere), celelalte nouă variante ale *Cântecului lui Oroveanu*, culese după anul 1960, cuprind mai puține detalii și toate vorbesc despre condițiile grele ale învoielilor agricole de la începutul secolului al XX-lea, cuprinzând și un blestem la adresa moșierului detestat. Îndepărtarea de elementele de detaliu și puternica tendință de tipizare, cântecul ajungând să releve sentimentele nutrite în mediul țăranesc față de personajul central, care e transformat într-un exponent al clasei moșierilor, explică supraviețuirea cântecului până spre sfârșitul secolului al XX-lea și răspândirea sa pe plan local, în opt localități din județul Dolj și două localități din județul Olt.

Pierderea detaliilor din cântec se datorează nu doar depărtării în timp de evenimentul istoric, după cum am văzut în exemplul de mai sus, ci și depărtării spațiale de locul în care a avut loc evenimentul. Versiunea cântată în satul vecin cu cel în care a avut loc incendiul în 1930 abundă în detalii, enumerând și numele celor mai greu încercați în această catastrofă, fiindcă mesenii îi cunoșteau pe aceștia. Bîrlea notează că, în timpul cântării, i-a auzit pe meseni comentând aproape despre fiecare din cei înșirați în baladă⁴⁶. Varianta culeasă de la Fani Lăutaru (42 ani) din Rociu, județul Argeș – comună cam la 20 km de Costești – este mai puțin detaliată, lipsind numele celor loviți mai crunt de nenorocire, care nu ar fi trezit nici un interes în rândul ascultătorilor din comuna mai îndepărtată.

⁴⁴ „Asculăți la mine-acum, / După jurnale vă spun” (*Lupta de la Verdun*) și „Să vă spun ce-am auzit, / Care jurnale-a citit/ Și mie mi-a povestit” (*Împușcarea*). Citate în Al. Amzulescu, *Răscoala țăranilor din 1907, oglindită în cântecul popular*, în „Revista de Folclor”, an 2, nr. 1-2, 1957, p. 134.

⁴⁵ Ovidiu Bîrlea, *op. cit.*, p. 562.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 563.

Pentru că balada presupune existența întotdeauna a unui public ascultător, apare nevoia ca ea să conțină ceva neobișnuit, care să impresioneze pe ascultători. De aceea, atâta vreme cât evenimentul este neobișnuit (așa cum este ciocnirea unui tren cu un automobil, eveniment impresionant la orice dată și în orice loc și cu atât mai mult la noi, ținând seama de raritatea automobilelor la 1912 și de împrejurările speciale ale cazului respectiv), de proporții catastrofice (așa cum a fost incendiul de la Costești din 1930), balada păstrează fidel amănuntele acestuia. Când faptul e mai puțin impresionant însă, poetul popular exagerează unele trăsături, adăugând elemente de supranatural. Cântecul *Codin* relatează omorul unui tânăr săvârșit de trei fături din cauza geloziei. Evenimentul real s-a petrecut în jurul anului 1922, în comuna Broșteni, plasa Costești, județul Argeș. Varianta cântată de Dumitru Trandafir, care își satisfăcuse serviciul militar în același contingent cu victima, din Gliganul de Sus – Argeș, comună situată la circa 20 km de Broșteni, înșiră fidel toate amănuntele omorului, numele criminalilor și ale celor trei fete din cauza cărora s-a săvârșit omorul, pentru că toți aceștia erau cunoscuți în comunitatea în care s-a născut cântecul. Totuși, pentru ca faptul să fie mai impresionant, în povestirea înmormântării lui Codin apare un element de mit des întâlnit în basme și balade: devotamentul calului pentru stăpânul său⁴⁷.

Alteori, introducerea elementului mitic odată cu nașterea cântecului este determinată de atitudinea cântărețului și a publicului ascultător față de eroul din baladă. Este cazul cântecului despre haiducul Radu Anghel, ce a trăit între 1830-1865 și a haiducit în județul Muscel. În volumul *Din Muscel*, Rădulescu-Codin publică trei variante ale acestei balade, culese în jurul anului 1895, la trei decenii de la moartea haiducului și de la data probabilă a apariției cântecului. În varianta culeasă din Rucăr, comună mai îndepărtată de regiunea în care a acționat haiducul, dispar numele proprii și de localități, precum și credința că Radu nu putea fi rănit decât cu un sfinț împărțit în patru părți, prezentă în celelalte două variante. Elementul miraculos este introdus în acest caz din dorința de a exalta virtuțile și puterile fizice ale acestui erou local, dintr-un fel de mândrie locală. Faptul este și mai evident într-o variantă culeasă de O. Bârlea aproape cinci decenii mai târziu din Rociu – Argeș, în care elementul miraculos este accentuat mult mai mult, este răspicat redat, cu o nuanță de ironie la adresa puterii, ca instrument al instituțiilor centrale. Varianta din Rociu arată cum soldații îi taie capul și i-l duc lui Vodă, care regretă moartea haiducului și îi închide pe ucigași. Secvența, ce nu apare în variantele anterioare, este și ea introdusă din dorința de a da proporții cât mai grandioase eroului, căci prezentarea numai a capului este o dovadă că cel ucis a fost un om neobișnuit⁴⁸. Cântecul este un exemplu ce ilustrează prudența pe care trebuie să o aibă cercetătorul care încearcă să identifice substraturi istorice în balade. Prezența lui Vodă – al cărui nume nu este redat – în textul baladei nu este un indiciu al apariției cântecului în perioada feudală, ci se datorează dorinței cântărețului și

⁴⁷ *Ibidem*, p. 565-567.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 572-574.

publicului de a ridica personajul local la cel mai înalt grad de erou: aprecierea lui Vodă constituie cea mai bună dovadă că Radu Anghel a fost un om cu puteri fizice și calități sufletești deosebite.

După cum D. Caracostea afirma, „este bine constatat faptul că amintirile faptelor celor mai izbitoare, fie la păturile poporane apusene, fie la popoarele primitive se șterg după două sau trei generații”⁴⁹. Așadar, în cazul cântecelor larg răspândite și vechi, așa cum e *Corbea*, întâlnit în colecția Alecsandri sub variantele *Român Gruie Grozavul, Codreanul, Novac și Corbul, Bujor*, la M. Pompiliu, *Gheorghe*, la Sim. Fl. Marian, *Voinicul scăpat* și la G. Dem. Teodorescu, *Corbea* în trei variante, pentru a nu aminti decât cele mai vechi colecții, balada nu mai păstrează specificul faptului primar de la care a pornit. Acțiunea s-a generalizat, a pierdut particularitățile, inundată de elemente mitice care alcătuiesc miezul baladei, cum este episodul în care întemnițatul scapă cu ajutorul calului năzdrăvan. Căutarea substratului istoric care a stat la originea baladei este greșită, căci și aici personajul „Vodă” este numai un suport, un mijloc de a înălța eroul în fața ascultătorilor, de a-i da o grandoare neobișnuită care poate să impresioneze și să țină încordată atenția populară. Numele Ștefan Vodă ce apare în baladă este un loc comun în legendele și cântecele românești, generalizându-se prin intermediul manualelor de școală primară și al literaturii de colportaj⁵⁰.

Uneori, aluzia într-un cântec la un eveniment contemporan, deși înțeleasă cu ușurință de oamenii acelei vremi, trebuie descifrată de către istoric. Într-un asemenea cântec, personajul principal, Iancu, fiul Moruzoaiei, neascultând sfatul mamei și plecând la vânătoare, s-a împușcat singur din greșală. Cântecele trece apoi în revistă pregătirile pentru înmormântare, în timp ce mama, sau iubita în alte variante, îl bocesc cu disperare⁵¹. Faptul real ce a stat la baza cântecului „Iancu Moruzi”, un conflict între două familii aristocrate, Moruzi și Caragea, nu apare povestit în cuprinsul cântecului. Folosind date inedite din manuscrise și documente de familie, Al. Alexandru⁵² a arătat cum conflictul a fost declanșat de dragostea

⁴⁹ D. Caracostea, *Poezia tradițională română*, Vol. II, și urm., p. 147.

⁵⁰ Ovidiu Birlea, *op. cit.*, p. 579.

⁵¹ Sunt cunoscute următoarele variante: G. Dem. Teodorescu, *op. cit.*, p. 483: *Iancu Moruzi* (scris între anii 1865-1872 după diferiți lăutari din București); Gr. Tocilescu, *Materialuri folkloristice*, Vol. 1, Poesia poporană, Partea 1, București, Tipografia „Corpului Didactic”, C. Ispasescu & Bratanescu, 1900, p. 292: *Trandafir frumos* (cules de C. N. Țapu din Runcurelu – Mehedinii); p. 293: *Peste Podul Mogoșani* (cules de C. N. Țapu, de la Zamisi C. J. din Plenița – Dolj), p. 393: *Arde Podu Mogoșoaiei* (cules de C. N. Țapu, de la Elena Potlogeanu, din Corbii Mari – Vlașca); Constantin Brăiloiu, *Cântece bătrânești din Oltenia, Muntenia, Moldova și Bucovina*, București, 1932, p. 143-148 (cules de G. Fira din Zlătărei – Vâlcea): *Iancu Muruz*; T. Severin, *Balade, legende și cântece bătrânești*, în „Izvoarașul”, vol. XV, 1936, nr. 4, p. 157-158: *Iancu Moruzi* (cules de V. Popa-Măceșanu); Mihai Eminescu, *Opere alese*, Vol. 3, București, Editura Minerva, 1973, p. 195; Arhiva I.E.F. Text mg. 1 992 f. „Cântec”, culegător G. Sulițeanu (cules de la Al. Manca, 70 ani, din Furești, jud. Argeș, 1961).

⁵² Al. Alexandru, *Legenda și temeiul ei istoric. O iubire romantică și un duel din 1827*, în „Magazin Istoric”, an I, 1967, nr 8, p. 85-88.

Elenei (Elenchi) Caragea, sora lui Iancu, fata Raliței Moruzoaia, pentru Scarlat Bărcănescu. Atât mama, Ralița Moruzoaia, cât și fratele, Iancu Moruzi, s-au opus vehement dragostei și apoi căsătoriei dintre cei doi. Dușmănia iscată ia sfârșit cu duelul și moartea, în 1827, a doi tineri, veri de altfel, Iancu Moruzi, fratele Elenchii și Dimitrachi Bărcănescu, fratele lui Scarlat. Lipsa relatării în cuprinsul cântecului a întregii drame ce a stat la baza creației, așa cum se obișnuiește în cântecele istorice, este explicată de faptul că domnul țării interzicea duelurile între boieri, iar atunci când aveau loc erau ținute în mare taină. Referirea la asemenea dueluri în termenii unui accident de vânătoare era uzuală în practica discursivă cotidiană din primele decenii ale secolului al XIX-lea, după cum o atestă mărturiile lui Ion Ghica⁵³ și Eufrosin Poteca⁵⁴.

Interesul pentru cercetarea cântecului epic în versuri a scăzut în folcloristica românească de după 1990. De altfel, în ultimele două decenii, în revista Institutului de Folclor nu a apărut nici un articol care să abordeze în mod direct problematica baladelor populare românești. Aceasta a făcut ca abordările metodologice și teoriile interpretative folosite în studierea baladelor și în general a tradițiilor orale în folcloristica și istoriografia occidentală contemporană să fie într-o mică măsură prezente în folcloristica și istoriografia românească.

Existența unei tradiții orale seculare, transmisă din generație în generație, independentă de cultura scrisă, tradiție autentică ce exprimă mentalitatea populară, a fost premisa de la care au pornit toți cercetătorii cântecului popular din spațiul românesc, începând de la jumătatea secolului al XIX-lea și până în zilele noastre. Chiar dacă era convins că tradiția, cântecul epic încep în spațiul românesc în secolul al XVI-lea, Iorga socotea lirica populară românească, pe care o considera mult superioară epicii în versuri, ca fiind mult mai veche. Această premisă a fost însă invalidată de cercetările din mediul academic occidental din ultimele trei decenii ale secolului al XX-lea. Cercetătorii au subliniat rolul pe care crearea identităților naționale l-a avut în creionarea culturii populare, de la culegerea și publicarea colecțiilor de folclor (care în spațiul românesc a început cu baladele), la identificarea specificității creațiilor folclorice (inclusiv baladele), care să permită afirmarea singularității identității naționale. Eric Hobsbawm și Terence Ranger au identificat rolul pe care culegătorii din clasele de mijloc l-au avut în acest proces de îmbogățire a tradițiilor⁵⁵.

⁵³ Într-o scrisoare către Alecsandri, datată 1879, Ion Ghica vorbește despre tulburările pe care le făceau beizadelele, printre care și Iancu Moruzi, prin 1823-1824: „Anarhia domnea în toate și lesnirea de a da cu pistolul în oameni devenise la modă, astfel că, ucisul fiind totdeauna presupus că s-ar fi împușcat la vânătoare, ucigașul rămânea nepedepsit”. Ion Ghica, *Scrisori către V. Alecsandri*, București, Humanitas, 2004, Scrisoarea a III-a „Din vremea lui Caragea”, București, noiembrie 1879, p. 69.

⁵⁴ *Al dascălului Efrosin, cuvânt la îngroparea răposatului Dimitrache Bărcănescu, 1827, martie 28*: „Tu n-ai știut să tăgăduiești cererea când te-au îndemnat să ieși afară cu nume de vânat. Ca să fii pradă și aducătoare de foc și de moarte armă, când te-au îndemnat a ieși cu nume de plimbare ca de acolo să-ți faci drumul de unde nu poți a te mai întoarce.” B.A.R. ms. rom. 2 509, f. 316-319 v.

⁵⁵ Eric Hobsbawm, Terence Ranger (eds.), *The Invention of Tradition*, Cambridge, Cambridge University Press, 2000.

În ultimele două decenii, însă, tot mai mulți cercetători au pus sub semnul întrebării existența unei tradiții orale independente, arătând cum în Europa, începând cu secolul al XVI-lea (unii cercetători coboară chiar până în antichitate, afirmând că o tradiție orală de sine stătătoare poate exista doar în societățile ce nu cunosc scrisul)⁵⁶, creațiile transmise pe cale orală își au originea în lucrări tipărite⁵⁷. David Atkinson a arătat că repertoriul de balade engleze și scoțiene are în proporție de aproximativ 95% origini scrise. Studii similare s-au făcut și pentru epica în versuri din alte țări din vestul și centrul Europei. Sigur că studierea rolului tipăriturilor ieftine în spațiul românesc trebuie să țină seama de faptul că aici rata analfabetismului era mult mai ridicată decât în centrul și vestul Europei. Totuși, nu trebuie să uităm de practica cititului colectiv, cu voce tare. Și mai ales nu trebuie să uităm că cea mai mare parte a baladelor au fost culese în primele decenii ale secolului al XX-lea, când rata alfabetizării înregistrase deja o creștere importantă și numeroase balade se tipăreau în broșuri ieftine, unele dintre acestea, mai ales cele din colecția lui Alecsandri, fiind incluse de ani buni în manualele școlare. De altfel, dacă privim în indicele tipologic al lui Amzulescu, vom remarca că cele mai răspândite balade, atât în cea ce privește distribuția geografică, cât și numărul de variante, sunt cele din colecția lui Alecsandri. Deși criticau intervențiile lui Alecsandri asupra textelor, atât Iorga cât și Amzulescu și Pop nu se sfiu să ofere exemple din aceleași balade reunite în colecția Alecsandri pentru a-și ilustra punctele de vedere, diferite de altfel.

Folcloristica occidentală contemporană pune accent pe reprezentarea unică a unei balade de către un anumit cântăreț, în fața unui anumit public, cu așteptările sale specifice, indiferent dacă respectivul cântăreț a citit balada într-o broșură, a auzit-o cântată (sau citită) de altcineva sau a învățat-o în familie, de la generațiile anterioare. Semnificația unei balade este creată ad-hoc, în urma interacțiunilor dintre intenția cântărețului și așteptările publicului.

Versurile cu care Miu haiducul îl ironiza pe Ștefan Vodă: „Păi aici nu ești la București, / Neică, să te fudulești / Numai în papuci și-n meși / Aici ești la hățiș, la

⁵⁶ M. H. Beissinger, *Oral Poetry*, în Roland Greene (ed.), *The Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics*, Princeton and Oxford, Princeton University Press, 2012, p. 978.

⁵⁷ Pentru legăturile între tradiția orală, manuscrise și tipărituri în Anglia secolelor XVI-XVII, vezi: Adam Fox, *Oral and Literate Culture in England, 1500-1700*, Oxford, Clarendon Press, 2000. Relevante sunt și lucrările lui David Atkinson despre baladele tradiționale engleze și scoțiene: *The English Traditional Ballad: Theory, Method and Practice*, Ashgate, 2002; *The Anglo-Scottish Ballad and its Imaginary Contexts*, Open Book Publishers, 2014; *The Ballad and its Past: Literary Histories and the Play of Memory*, Cambridge, D. S. Brewer, 2018. Vezi și David Atkinson, Steve Roud (eds.), *Street Ballads in Nineteenth-Century Britain, Ireland and North America: The Interface between Print and Oral Tradition*, Farnham, 2014; David Atkinson, Steve Roud (eds.), *Street Literature of the Long Nineteenth Century: Producers, Sellers, Consumers*. Cambridge Scholars Publishing, 2017. Paula McDowell a arătat cum conceptul de cultură orală, independentă de cea scrisă, a apărut în secolul al XVIII-lea, ca urmare a creșterii semnificative a numărului de tipărituri: *The Invention of the Oral: Print Commerce and Fugitive Voices in Eighteenth-Century Britain*, University of Chicago Press, 2017.

curmeziș, / Unde nu-i loc de cârmiș!⁵⁸ „stârneau râsetele ascultătorilor țărani, considera Ovidiu Bîrlea, răzbunând astfel pentru câteva clipe, în plan simbolic, nedreptățile suferite din partea claselor de sus, al căror conducător era Vodă. Într-adevăr, de-a lungul unui veac de existență atestată, cât avea cântecul atunci când a fost înregistrat de cercetătorii de la Institutul de Folclor din București, la mijlocul secolului al XX-lea, pasaje similare celui mai sus citat apar și în alte 16 variante ale baladei⁵⁹. Pasajul ironic lipsește însă complet din alte 10 variante

⁵⁸ *Miu Haiducul*, în *Vechi cântece de viteji*, culegere alcătuită sub îngrijirea Institutului de Folclor, București, Editura de Stat pentru Literatură, 1955, p. 103. Cântecul a fost înregistrat pe bandă de magnetofon la 22 februarie 1951, de la lăutarul Mihai Constantin (Lache Găzaru) – 39 ani – din comuna Desa, județul Dolj. AIEF mgt. 18 a

⁵⁹ Iată cum apare pasajul în variantele respective:

1) *Fagul Miului*, cules de la cobzarul Ioniță Niculae Pantelimon, 65 de ani, ce locuia pe atunci la Crucea de piatră, în București, 2 ianuarie 1885, în G. Dem. Teodorescu, *Poezii populare române*, 1885, p. 507.: „Aici nu e-n București / cu cai să te fudulești; / aici suntem la hățîș, / la hățîș de cărpeniș; / nu mai e loc de cârmiș”!

2) *Cântecul lui Miu Haiducul*, cules de Chr. N. Țapu de la Ioan Șoteică, lăutar din Roșiori-de-Vede, județul Teleorman, în Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 160: „Aici nu ești la hățîș, / La curpiniș, / Ori la București, / Ca să te fudulești; / Ci ești la hățîș, / La curpiniș, / Unde nu-i loc de cârmiș”!

3) *Cântecul lui Miu Haiducu*, cules de Chr. N. Țapu de la lăutarul Anghel Cambrea din Săcelu, județul Gorj, în Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 162-163: „C-aici nu-i la București / Ca să te mai fudulești; / Aici îi la hățîș, la cărpeniș, / Unde n-ai loc de cârmiș; / Ai venit la largu meu / Și-aceia-i la strămtul tău”!

4) *Cântecul lui Miu Haiducul*, cules de Chr. N. Țapu de la lăutarul Dumitrake Parladi, din Vădeni, județul Gorj, în G. Tocilescu, *op. cit.*, p. 185: „Aici nu-i la București, / Să zici că te fudulești; / Ci-aici ești la hățîș / La hățîș, la curpiniș. / Unde merg Domnii cârmiș”!

5) *Miul Haiducul*, comunicată de d. Ion Tănăsescu, fost normalist. Culeasă de la lăutarii din Focșani, în Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 212: „- Stăi, Domnule, că nu e așa, / Că nu mai ești în București / Ca să te fudulești; / Aici ești la hățîși, / La cărpeniș, / Numai e loc de cârmiș”!

6) *Miu*, cules de Mihail Păsculescu de la Sima I. Jimblaru, comuna Catanele, județul Dolj, în Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 1077: „Neică, acuș nu mai ești la București, / Neică să te fudulești / Numai în papuci și-n meși; / Acu e la hățîș, la curpiniș, / De nu ma-i loc de cârmiș”.

7) *Miu Haiducul*, culeasă din comuna Pietrari, județul Dâmbovița, în C. N. Mateescu, *op. cit.*, p. 59: „Că nu ești în București / Ca să te mai fudulești; / E-n hățîș, în curpiniș, / Unde n-ai loc de cârmiș”.

8) *Miul Haiducul*, cules de la lăutarul G. Ciocan, din Gemenea, județul Dâmbovița, în Nicolae Păsculescu, *Literatură populară românească*, București, Librăria Sococ și Comp., 1910, p. 237: „Aici nu ești la București, / Să umbli, să te fudulești, / Ești la hățîș la curpiniș, / Unde n-ai loc de cârmiș”.

9) *Miu*, culeasă de învățătorul Haralambie Călugăru Daneți, de la Moș Tuță (Marinică Ciungu), lăutar în comuna Sadova, în C. S. Nicolăescu-Plopșor (îngrijită de), *op. cit.*, volumul I, partea a II-a, p. 71 „Că nu-i pe pod la București, / Unde să te fudulești, / Ci-i la hățîș, la curpiniș / Unde n-ai loc de cârmiș”.

10) *Miu*, culeasă de la Dinu Ciuciulete, în *Ibidem*, p. 74: „C-aici nu măi ie de trai, / Nu ie ca la București / Ca să te măi fudulești. / Aici ie la hățîș, la curpiniș / Nu măi ie loc de cârmiș”.

11) *Miu*, auzită de la Ion Popesu de Vasilica I. Marin, Plenița, în *Ibidem*, p. 76: „Nu măi iești la București / Să mi te tot fudulești / Și iești la hățîș, la curpiniș / Unde nu-i loc de cârmiș, / Nu iești la palatu tău / Și iești la ciușăgari”.

12) *Miu*, auzită de la Proicea Căldăraru, 60 ani, Plenița, județul Dolj, în *Ibidem*, p. 79: „Nu iești la București, / Ca aici să te fudulești, / Iești la hățîș și la curpiniș / Unde nu ie loc de cârmiș”.

ale baladei, începând cu prima atestare, la V. Alecsandri⁶⁰. Absența pasajului nu pare să fie determinată de circulația în timp și spațiu a unei variante inițiale în care ironia era prezentă. În 1939, Stelian Segarcea culege din aceeași comună, Elisabeta, județul Dolj, de la doi lăutari diferiți, două variante ale cântecului. Textul cu pricina lipsește însă tocmai din varianta mai încheagată ca acțiune și de proporții mai mari⁶¹, fiind prezent în cea cântată de lăutarul considerat a avea o memorie mai slabă⁶². Pe de altă parte, absența pasajului ironic nu influențează atitudinea generală transmisă de baladă, care rămâne una batjocoritoare la adresa voievodului. În variantele culese de Alecsandri⁶³, de Chr. Țapu⁶⁴ și de N. Păsculescu⁶⁵, Mi

13) *Miu*, culeasă de la Ghiță Diță, din Plenița, în *Ibidem*, p. 82: „Că nu iești la București / Ca să te mai fudulești, / Și nu iești la Craiova / Să mai bei câte-o cafea, / Unde suntem noi aici / La hățiş / La curpeniş / Unde nu-i loc de cârmiş”.

14) *Mihu Haiducul*, Petria Okiuș, 75 ani, din Oriavu, în Ion Diaconu, *Folklor din Râmnicul-Sărat*, vol. II, Focșani, Tipografia „Cultura”, 1934, p. 54: „C-aiș nu-i la București / Ca si ti mai fodoleşti; / Aiși-i la hățiş, / La cărpiniș, / Nu mai ie loc de cîrmiş”.

15) *Mihu Haiducul*, lăutarul Neculai Stancu (Postolia), 41 ani, Căiața, 1933, în Ion Diaconu, *op. cit.*, vol. III, p. 95: „Aiș nu ieș' la București, / Ca si te mai fudulești; / Aiș si kiamî: «Hățiş» și «Cărpiniș», / Undi n-ai loc di cîrmiş”.

16) *Mihul Haiducul*, Marin Dichisitu, 60 ani, comuna Elisabeta, județul Teleorman, 1939, în Stelian Segarcea, *Balade populare culese de pe Valea Oltului*, București, Tipografia Ștefan Ionescu-Tămădu, 1941, p. 23: „Dar nu ești la București/ Ș-aici să te fudulești / Aicea ești la hățiş, la curpeniş, / Numai e loc de cârmiş”.

⁶⁰ Iată cele 10 variante din care lipsește ironia haiducului la adresa voievodului:

1) *Ștefăniță Vodă*, în V. Alecsandri, *op. cit.*, p. 206-209;

2) *Ștefan Vodă*, variantă culeasă de la Șerban Mușat, fost artilerist, actualmente muncitor la Crucea de Piatră în București, 27 decembrie 1884, în G. Dem Teodorescu, *op. cit.*, p. 500-503;

3) *Cântecul lui Miu Haiducul*, cules de Chr. N. Țapu de la lăutarul Sandu Stoica, din Costești, județul Vâlcea, în Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 164-166;

4) *Mihu Copilu*, variantă comunicată de către d-l prof. universitar Gr. G. Tocilescu, de la Ilie C. Manafu, lăutar din cătunul Bucovicioru, comuna Vela, județul Dolj, în Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 205-206;

5) *Ștefan Vodă*, în [I. A. Candrea, Ov. Densusianu], *Din popor*, București, Editura Librăriei Leon Alcalay, 1908, p. 63-68;

6) *Miul Haiducul*, culeasă de la lăutarul Lucan Condoiu, din Celei, județul Romanai, în N. Păsculescu, *op. cit.* București, Librăria Socec și Comp., 1910, p. 230-233;

7) *Micu Haiducul*, comuna Țepu, județul Galați, în Tudor Pamfile, *Cântece de țară*, București, Librăria Socec & Comp., C. Sfetea și Librăria Națională, 1913, p. 79-81;

8) *Miu Aiduca*, culeasă de la Stancu Grecu, din Geanova, Serbia, în G. Giuglea, G. Vâlsan, *De la românii din Serbia: culegere de literatură populară*, București, Tipografia Curții Regale, F. Göbl Fii, 1913, p. 76-81;

9) *Miu Globiu*, culeasă în vara anului 1920 de la George Fofircescu, 27 ani, din Corbu, județul Buzău, în N. Georgescu-Tistu, *Folklor din județul Buzău*, București, Cultura Națională, 1928, p. 60-62;

10) *Mihul Haiducul*, Niță Achim, lăutar țigan, 47 ani, comuna Elisabeta, județul Teleorman, 1939, în S. Segarcea, *op. cit.*, p. 23-30.

⁶¹ *Ibidem*, p. 23-30.

⁶² *Ibidem*, p. 23.

⁶³ V. Alecsandri, *op. cit.*, p. 209.

⁶⁴ Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 166.

⁶⁵ N. Păsculescu, *op. cit.*, p. 233.

poruncește oamenilor săi doar să-l sperie pe domn, trecându-l sub ascuțișul săbiilor. În varianta publicată de Teodorescu⁶⁶, Miu îl taie pe Vodă în bucăți, iar în cea publicată de T. Pamfile⁶⁷, haiducul îi taie capul domnului. În alte variante⁶⁸, domnul fuge prin hățușul pădurii, cufundat în rușine și lașitate. Alteori, Vodă este salvat doar de intervenția surorii haiducului⁶⁹. În plus, în variantele în care apare pasajul ironic, domnul nu este la fel de aspru pedepsit. În unele variante, domnul, apreciind vitejia haiducului, se căsătorește cu sora acestuia, făcându-și-l astfel cumnat⁷⁰. Alteori, haiducul îi oferă domnului o cafea, pentru ca acesta să-și mai revină din sperietură și, în urma judecării, hotărăște să nu-i facă nimic, căci „țara fără domn/ E ca femeia fără om”!⁷¹ În varianta cântată în 1939 de lăutarul Marin Dichisitu, cea mai scurtă și mai puțin închegată ca acțiune dintre cele două culese de S. Segarcea din comuna Elisabeta, județul Teleorman, dar în care apare pasajul ironic, haiducul îi urează lui Vodă: „Să domnească țara-n pace,/ N-are nimeni ce-ți mai face”!⁷²

Decât să exprime o răzbunare în plan simbolic a țăranilor exploatați, prezența (sau absența) pasajul menționat pare mai curând să fie expresia unei subtile ironii adresată (sau nu) de unii cântăreți culegătorilor pentru care cântau balada, culegători ce făceau parte dintr-o casă socială superioară celei a lăutarilor, și veniți mai întotdeauna din București. Pe lângă versurile despre București, lăutarul Ghiță Diță, din Plenița, comună aflată la 60 km de Craiova, adaugă o trimitere și mai țintită la proveniența celor ce îi cereau să cânte balada: „Și nu iești la Craiova / Să mai bei câte-o cafea”⁷³. Ironia este favorizată și de omonimia în spațiul rural a cuvântului „domn”, folosit deseori de către țărani pentru a-i desemna pe orășenii din clasele superioare.

Analizând interacțiunile dintre intențiile interpreților populari și așteptările culegătorilor, istoricii pot folosi baladele, ca și celelalte creații folclorice, pentru studiul culturii populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Este ceea ce cred tot mai mulți istorici, precum David Hopkin sau Eva Guillorel. Rămâne totuși întrebarea dacă folclorul poate fi folosit ca sursă și pentru perioade anterioare secolului al XIX-lea? Răspunsul nu poate fi decât unul particular, adaptat specificității fiecărei culturi și tradiții orale. Eva Guillorel a arătat cum condițiile culturale specifice din Bretania au dus la o rigiditate a tradiției orale, ce lipsește în alte părți, și care a determinat un grad ridicat de istoricitate al

⁶⁶ G. Dem. Teodorescu, *op. cit.*, p. 503.

⁶⁷ T. Pamfile, *op. cit.*, p. 81.

⁶⁸ Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 206; [I. A. Candrea, Ov. Densusianu], *Din popor, op. cit.*, p. 68; N. Păsculescu, *op. cit.*, p. 233; G. Giuglea, G. Vâlsan, *op. cit.*, p. 80-81; N. Georgescu-Tistu, *op. cit.*, p. 61-62.

⁶⁹ S. Segarcea, *op. cit.*, p. 29-30.

⁷⁰ G. Dem. Teodorescu, *op. cit.*, p. 509; I. Diaconu, *op. cit.*, p. 96.

⁷¹ Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 160, 185, 214; I. Diaconu, *op. cit.*, p. 55.

⁷² S. Segarcea, *op. cit.*, p. 23.

⁷³ C. S. Nicolăescu-Plopșor (îngrijită de), *op. cit.* volumul I, partea a II-a, p. 82.

cântecelor populare bretone. De aceea, cântecele istorice bretone pot fi folosite ca surse de încredere de către istorici chiar și pentru secolul al XVII-lea, completând, de multe ori, informațiile din documentele de arhivă. Desigur că istoricul ce folosește balada sau orice altă creație folclorică drept sursă trebuie să o supună aceleași critici pe care o aplică oricărui alt tip de document scris. Și, bineînțeles, folosirea folclorului ca sursă trebuie însoțită de studierea temeinică a documentelor de arhivă.

NICOLAE IORGA AND THE POPULAR BALLAD AS A SOURCE FOR HISTORIANS

Abstract

This article is trying to contextualize Iorga's ideas about the genesis, circulation and function of the ballad in Romania and in Southeast Europe and compare them with the dominant interpretive paradigm in today's folkloristics, thus establishing what is still valid and what is obsolete in Iorga's theories about the popular ballad. Analyzing the opinion of Nicolae Iorga, according to which one can identify in epic songs names of princes and references to historical events, an idea which had its roots in the European romanticism, this article is trying to identify to what extent can epic songs be used as reliable sources by historians.

Keywords: ballad; oral poetry; oral tradition; folklore; narrative song; performance studies.

În zilele de 9 și 10 mai 2022, Departamentul pentru Politică de Apărare, Planificare și Relații Internaționale al Ministerului Apărării Naționale, împreună cu Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară au organizat conferința cu tema „The Wars of Independence, Diplomacy and Society. New Perspectives and Approaches on the Great Eastern Crisis 1875–1878”. Au participat cercetători civili și mai ales militari din statele implicate sub o formă sau alta în „chestiunea orientală”: Marea Britanie, Germania, Austria, Italia, Serbia, Bulgaria și România plus Republica Moldova. Din motive exterioare cadrului științific nu au putut fi prezenți și cercetători din Rusia, care ar fi lărgit cu interpretarea lor orizontul de înțelegere a subiectului.

Inițiativa organizatorilor ni se pare binevenită, în condițiile în care în ultimii ani în *mass media* s-a vorbit despre ziua de 9 mai mai mult ca despre ziua Europei decât a independenței de stat a României, deși cele două nu se exclud din punctul de vedere al semnificațiilor politice contemporane. Cu atât mai nefericită ni se pare decizia Parlamentului de a sărbători independența în data de 10 mai, sacrificând astfel adevărul verificabil în favoarea unor considerente fundamentale teze sau de oportunitate (adică din dorința de a nu o mai sărbători la fel ca în timpul regimului comunist – pe 9 mai –, de a o lega de ziua monarhiei (mai puțin probabil) sau, eventual, de a o separa de Ziua victoriei care se celebrează în Rusia tot în data de 9). În realitate, independența a fost proclamată la 9 mai 1877, prin declarația lui Mihail Kogălniceanu, care în calitatea sa de ministru al Afacerilor Străine exprima formal poziția oficială a statului român în problemele referitoare la statutul juridic internațional și la relațiile externe ale țării. La 10 mai, de ziua monarhiei, exista obiceiul ca demnitarii statului să-l felicite pe domn. Cu această ocazie Mihail Kogălniceanu i-a comunicat lui Carol I că a devenit principele unei țări independente, dar a fost vorba pur și simplu despre o informare, nu despre o cerere de ratificare a declarației din ziua precedentă. Sunt lucruri clare, documentate, complicate însă pe fondul alocării de sensuri politice partizane cu relevanță polemică în prezent.

Am înregistrat și cu acest prilej cuvântări eminate politice, care, în contextul războiului din Ucraina, au insistat asupra amenințării rusești în zona Mării Negre și asupra solidarității euroatlantice împotriva agresiunii. Vasile Dîncu, ministrul Apărării Naționale, evoca de pildă în discursul său „iluzia periculoasă a neutralismului”, vizându-i probabil pe aceia care se exprimă în favoarea unei atitudini mai reținute a României față de Rusia. În același registru al preocupărilor de actualitate s-au mai pronunțat și alți vorbitori, dintre care îl amintim numai pe Iulian Chifu, consilier de stat la Cabinetul primului-ministru.

Comunicările propriu-zise (științifice) s-au grupat în linii mari, potrivit tematicii, în două categorii: comunicările care prezentau chestiuni de ordin politic general și cele concentrate pe aspecte militare circumstanțiate. Dintre primele menționăm comunicarea lui Holger Afflerbach, din Marea Britanie, *The Near Eastern Crisis: Great Power Crisis Management during the Oriental Crisis between Strategic Interests, Humanitarian Agendas and Public Opinions*, interesantă prin faptul că a introdus în ecuația motivațională a crizei orientale, pe lângă interesele guvernamentale, și factorul opiniei publice, relevant într-un regim parlamentar precum regimul britanic, respectiv pe a lui Christian Ortner, din Austria, *The „Oriental Crisis” and the Habsburg Monarchy 1875–1878*, pentru modul clar în care a expus resorturile politicii habsburgice în Balcani, având ca moment de turnură semnificativă anexarea Bosniei-Herțegovina în 1878. Dintre celelalte, ni s-au părut de asemenea interesante comunicările lui Dalibor Denda, din Serbia, *Serbian Army during the Serbian – Ottoman Wars (1876-1878)*, din care am aflat lucruri pe care nu le știam despre organizarea militară a Serbiei și în particular despre sistemul miliției populare existent atunci, respectiv Mihail Simov, din Bulgaria, *Russia Prepares for War – the Military Intelligence Perspective*, care s-a ocupat de un capitol mai puțin tratat în istoria războiului din 1877–1878 (mai puțin tratat în România, ca să fim exacti), și anume pregătirea informativă a confruntării directe, inclusiv din punctul de vedere al cunoștințelor topografice referitoare la terenul de luptă sau la cel de înaintare a trupelor.

Ca de obicei în astfel de ocazii, nu toate comunicările au fost la fel de ofertante în privința temei abordate sau la fel de bine elaborate sub raportul argumentației. Spre exemplu prezentarea lui Valentin Burlacu, din Republica Moldova, *The Russo-Romanian-Turkish War of 1877–1878: Historiographical Aspects*, ne-a făcut impresia unei înșiriri fastidioase de locuri comune, ca să nu spunem de platitudini. În ansamblu, însă, nivelul conferinței a fost unul mai curând bun, cel puțin dacă avem în vedere comunicările din data de 9 mai. La mesele rotunde care s-au desfășurat a doua zi nu am participat, așa încât nu formulăm nici o apreciere.

Alexandru Mamina

ANEMARI MONICA NEGRU (editor), *Din scrierile uitate ale Aidei Vrioni*, vol. I, Memorii și corespondență, București, Arhivele Naționale ale României, 2021, 490 p

Aida Vrioni (1880–1954) a fost o jurnalistă, scriitoare și feministă puțin cunoscută publicului de azi. Arhiva și lucrările sale încep însă a fi scoase la lumină de o dedicată și neobosită luptătoare pentru vizibilitatea femeilor remarcabile de altădată, Anemari Monica Negru. Dacă în trecut s-a preocupat (și continuă să o facă) de istoricul Societății Ortodoxe Naționale a Femeilor Române (SONFR)¹, acum atenția doamnei Negru se îndreaptă către valorificarea acestui nou personaj. De fapt, poate că puntea de legătură este tocmai SONFR, întrucât Aida Vrioni a fost membră a Societății și a luat parte la întruniri. Nu puțin lucru, a fost și membră a Uniunii Intellectuale Române, sub auspiciile căreia organiza concursuri literare anuale și realiza un patronaj.

Născută drept Maria Mateescu, pseudonimul folosit în scris (Aida) este cel care o impune și îl alege într-un final dintre multe altele utilizate (Diana, Aura, Cherubine, Marioara etc.). El este asumat și întregit după a doua căsătorie a publicistei cu Ștefan Vrioni.

După un debut literar ca adolescentă, la 15 ani, în 1898, este angajată în 1904 la cotidianul „Adevărul”, fiind prima femeie ziarist profesionist, salariată și, totodată, prima femeie într-un sindicat de acest tip din acest domeniu de activitate. Împreună cu Adela Xenopol înființează Societatea Scriitoarelor (1926) și publicația acesteia („Revista Scriitoarei. Literatură, Artă, Chestiuni Sociale”, ulterior devenită „Revista Scriitoarelor și Scriitorilor Români”). Revista apare până în 1944, Aida Vrioni având succesiv rolul de redactor (1929–1931) și director (1931–1940; 1942–1943). Comitetul de conducere este format din personalități ale vremii: Liviu Rebreanu, Nichifor Crainic, Radu Gyr, Ion Minulescu, Adrian Maniu, Ion Pillat, iar dintre doamne Hortensia Papadat-Bengescu, Claudia Millian, Mărgărita Miller-Verghi, aceasta din urmă și ea pe nedrept uitată astăzi. Revista promova personalități feminine și colabora constant cu scriitorii epocii, nota cronicile ale evenimentelor artistice și ajută tinerii debutanți, încorporând o latură militantă pentru drepturile femeilor în domeniul literar. Atmosfera și istoricul publicației au fost refăcute de către doamna Negru prin recursul la memoriile Agathe Grigorescu-Bacovia și la corespondența dintre Mărgărita Miller-Verghi și Aida Vrioni. Chiar și printre rânduri, se remarcă o complicitate între cele trei, un respect și o colaborare în susținerea reciprocă și a revistei, ele fiind un adevărat trio literar feminin.

Aida Vrioni a fost și autoarea a două romane (*Rătăcire*, 1923; *Fata-sport*, 1925), a unei culegeri de eseuri (*Și zilele grăesco*), dar și a numeroase piese de teatru, parțial publicate și păstrate de Arhivele Naționale. Dacă ar exista un dubiu asupra calității scrierilor sale, știm că măcar culegerea de eseuri a fost nominalizată la premiul „Năsturel” al Academiei Române (1927–1928), iar că o parte din piesele de teatru s-au jucat pe scenă (stagiunile 1927–1928 și 1941). (Re)publicarea într-o ediție completă a operelor Aidei Vrioni – și cu o colaborare a unui critic literar – ar aduce informații asupra influențelor, preluărilor și modului de racordare la spiritul epocii.

Memoriile Aidei Vrioni se referă, cu precădere, la două perioade semnificative: primul război mondial (1916–1919) și anii de boală, dinaintea morții, trăiți în regimul comunist (1949–1953). Notele disparate, din anii interbelici, întregesc firul cronologic. Apariția celor doi copii în viața sa îi încetinește din activitate și îi determină dispariția temporară din spațiul public. Deși există o tentație

¹ A se vedea volumele editate: Anemari Monica Negru, *Pagini din istoria Societății Ortodoxe Naționale a Femeilor Române: trecut și prezent*, I, București, Societatea Națională a Femeilor Ortodoxe Române, 2021; Eadem, *Alexandrina Cantacuzino și mișcarea feminist din anii interbelici*, Târgoviște, Cetatea de Scaun, 2014, precum și articolele dedicate.

în blamarea soțului și a familiei pentru efemera retragere, însăși Aida mărturisește că, de fapt, în cuplu soțul a fost cel care a renunțat la idealul personal. Ștefan Vrioni ar fi dorit o viață în acord cu sănătatea-i fragilă, pe țărmul Mediteranei, scop urmărit încă de la angajarea la Banca Națională; dar nu a fost să fie, soția Aida notând cum el a uitat de sine întrucât „s-a însurat, și-a creat o familie, a avut copii și îndatoririle de familie l-au prins în păienjenişul lor, ca un păianjen uriaș” (p. 280–281).

Pentru aceia ce s-au oprit asupra primului război mondial ca perioadă de studiu, însemnările ei completează perspectiva feminină asupra ocupației Bucureștiului. Se remarcă răzvrătirea și disprețul față de ocupații germani și, totodată, modul discutării sentimentelor insuflăte de aceștia populației. Nu crede propagandă lor și nici justificările oferite de prietenii filogermani; interesantă în acest sens este notarea discuției cu unul dintre ei, care îi spune că măsurile luate sunt pentru a „purifica moravurile” românilor utilizând „corectitudinea germană” (p. 59). Aida Vrioni se bucură de succesele aliaților și de grăbita plecare a ocupațiilor germani din București. Koch și anturajul său au parte de o descriere aproape furibundă pentru că generalul german „a trecut cu automobilul *furat* (n.n. sublinierea îi aparține Aidei Vrioni) prin mijlocul Căii Victoriei, însoțit de un alt ofițer, având ambii revolverele întinse spre mulțime. Brigandul, care în numele Culturii, ne-a jefuit atâtea vreme, s-a despărțit de noi ca de o ceată de briganzi. Ce îndrăzneală nemaiauzită!” (p. 63).

Revolta interioară a Aidei Vrioni are și o altă cauză decât penuria, cenzura și propaganda introdusă de germani. Ea este constant interesată de ceea ce se întâmplă cu colegii de breaslă. Constantin Mille, cel căruia îi datora prima slujbă, la „Adevărul”, este defăimat de ocupați. Și nu este singurul. După cum făcuseră și cu alte personalități ale epocii, germanii au utilizat sexualizarea, situația familială și trăsăturile fizice în a-l caricaturiza pe ziarist și a-l eticheta. Aida Vrioni recunoaște strategia, pe care o percepe ca fiind a „femeilor ordinare, rele de gură, care ies la drumul mare și își ocărăsc vecinele. [...] Aceasta este Gazeta nemțească: o cumătră fără rușine, care ne dădea nouă lecții de civilizație și morală! Ce îndrăzneală!” (p. 66). Remarcăm „îndrăzneala” ca termen ce denotă o problemă morală. Panseurile care apar ici și colo, marcate de editoarea Anemari Monica Negru prin paranteze drepte, trebuie văzute drept un comentariu la diverse situații și persoane, păstrate sub anonim și observate de Aida Vrioni. Un exemplu care apare la p. 72: „Prostia ca și arta n-are naționalitate. Ea este universală și internațională, fiind a tuturor, a celor mulți”. Panseu scris în perioada postocupație.

Anii interbelici o surprind în calmul familial, în călătoriile (Nisa, Cannes, Paris, Balcic), în corespondență pentru participarea la diverse evenimente sau alături de colaboratorii la revista condusă. Mărgărita Miller-Verghi o numește în scrisorile sale „zâna cea mare”, în timp ce Aida Vrioni îi răspunde cu „zâna cea mică”, și amândouă decid cine și de ce este publicat, bugetul și relațiile cu autoritățile în privința „Revistei Scriitoarelor și Scriitorilor Români”. Un text util sunt amintirile ei despre scriitorul Panait Istrati (p. 130-136), rămas în urma unei cuvântări comemorative, ea fiind implicată într-o subscripție de ridicare a unui monument (p. 137) și de obținere a unui ajutor financiar văduvei acestuia (p. 140). De altfel, volumul cuprinde și alte cuvântări asupra unor personaje din epocă prețuite de ea: Cornelia Emilian (p. 153–145), Nicolae Iorga (p. 155–157), George Enescu (p. 157–158), Maria Petrovici (p. 160–161), Smaranda Gheorghiu (maica Smara) (p. 162–163).

După febrila activitate interbelică, integrarea și recunoașterea de care a avut parte, regimul comunist s-a dovedit mai puțin înțelegător. După cum bine observă Anemari Monica Negru, nu a existat ostilitatea și supravegherea regăsită în alte cazuri, pentru că Aida Vrioni a avut simpatii de stânga și a căutat coabitarea, nu contestarea regimului. Scriitoarea Vrioni își dă seama de „rupturile” ideologice la care a fost martoră și de efectul răsfrângerii lor asupra traiului cotidian. Cu o copilărie și adolescență în Vechiul Regat, o observare a primului război mondial și o implicare militantă în perioada interbelică, a văzut îndestul pentru a percepe regimul comunist drept sfârșitul unei „lumi”. Comună cu alte cazuri de persoane provenite din fosta elită interbelică este penuria traiului, scriitoarea ajungând să-și vândă biroul, biblioteca și chiar radioul. Recunoaște că este într-o situație mai bună decât alte prietene precum doamna Ștefănescu-Goangă sau traducătoarea Mariella Seulescu, transformate psihic și fizic de ingerința noului regim în viețile lor. Aida Vrioni notează cu obidă: „Ce-a făcut viața din atâtea ființe, care n-au făcut nici un rău nimănui!” Lipsa apei calde, raționalizarea luminii și a hranei, cenzura și continuele abuzuri și probleme o fac pe scriitoare să afirme în 26 ianuarie 1952: „A fost frumos comunismul în teorie. În practică, este mizerie și istovire. Păcat! Toată viața am purtat un ideal în suflet și când am crezut că l-am ajuns, mi l-au zdrobit greșitiți interpreți! Teoria nu este practică” (p. 289).

Aida Vrioni are același sentiment pe care l-a avut Panait Istrati după vizita în Rusia² și se și întreabă, oarecum retoric: *Oare acesta este comunismul pe care l-am vizat eu? Comunismul lui Marx, lui Andre Gide, lui Romain Rolland, lui Panait Istrati, Henri Barbusse și încă atâți oameni care voiau să scape pe om de tirania omului?* (p. 289). Este un proces de dezvrăjire ideologică pe care îl trăiește și care, poate, ar merita o studiere mai amplă din partea specialiștilor. Vrioni nu condamnă avântul tinereții, logica teoriei și nici nu se dezice de ideal, ea condamnă oamenii; cei ajunși să implementeze comunismul nu sunt potriiviți, nu l-au înțeles, l-au distorsionat pentru propriile interese. Poate dacă burghezia interbelică, din care făcea parte, ar fi fost lăsată să ajungă în acest punct sau cooptată în procesul implementării, alta ar fi fost situația. Este o înfierare și o dezamăgire nuanțată pentru că Aidei Vrioni îi este greu să admită că a greșit. De altfel, tot la începutul acestor ani '50 o vedem cum încearcă să găsească porțițe de dialog cu regimul și structurile din lumea literară: ține câte o prelegere, fie și la Călimănești unde era în tratament, sau propune spre publicare o piesă de teatru (*Ultimul zbor*), transcrisă de o dactilografă – rară facilități în acea perioadă –, dar respinsă.

Spre finalul vieții însemnările sale se referă la cadrul familial și al bolii și doar arar o vedem ca un martor critic al societății, precum de 1 mai 1953, când i se pare ciudat să-l știe pe Stalin mort, dar și să constate că „respectul n-a pierit total din tineret” (p. 455). Acum, ea și soțul sunt doi oameni de altădată, într-o forțată adaptare, „doi bătrâni într-o colivie!...” (p. 455), ce se întristează la gândul că unul poate muri înaintea celuilalt (p. 456–458, 467) sau în fața certurilor din familia lărgită (p. 464–465).

Aida Vrioni poate fi redescoperită, ca atâtea alte personaje peste care regimurile totalitare au așezat, voit sau nu, uitarea. Așteptăm al doilea volum și, totodată, semnalarea altor doamne pierdute prin arhive și memorie.

Nicoleta Roman

FRANCESCO GUIDA, *România în secolul XX*, Chișinău, Editura Cartier, 2019, 382 p.

Francesco Guida este un recunoscut specialist al istoriei statelor din Europa centrală, răsăriteană și sud-estică³. Printre monografiile și studiile sale dedicate spațiului Europei centro-

² Panait Istrati, *Sposedania unui învins (Rusia sovietică)*, București, Editura Semne, 2012 (după varianta apărută la Editura Cugetarea, 1929, în traducere din limba franceză. Ediția în limba franceză, *Soviets. 1929*, a fost publicată de Éditions Rieder).

³ Format la renumita universitate La Sapienza, cu multiple stagii de cercetare în străinătate: Franța, Germania, Marea Britanie, Portugalia, Spania, România, Ungaria, Bulgaria, Francesco Guida a fost cercetător al Universității La Sapienza, profesor asociat la Universitatea Ca' Foscari din Veneția, profesor de istorie al Europei centro-orientale la Universitatea Roma Tre, unde a fost decan al Facultății de Științe Politice și membru al Senatului Academic (2008-2018). Din 2013 este președinte al Conferinței italiene de Științe Politice CISPOL. Este autor a 11 cărți, peste 180 de articole și a îngrijit 27 de volume de studii. Este membru al Consiliului Universitar Național din Italia și în comitetele de conducere a unor prestigioase societăți științifice europene: director al Centrului Interuniversitar de Studii Ungare și al Europei Centro-Orientale; președinte al Asociației Italiene de Studii Sud-Est Europene; vicepreședinte al Asociației Internaționale de Studii Sud-Est Europene (al cărei ultim congres a avut loc la București în septembrie 2019); președinte al Centrului Româno-Italian de Studii Istorice de pe lângă Facultatea de Istorie a Universității București; membru al mai multor asociații: Asociația Italiană a Romanștilor, Asociația Italiană a Slaviștilor, Asociația Dalmată de Istorie a Patriei, al Comisiei Internaționale de Studii Istorice Slave din cadrul Comitetului Internațional de Științe Istorice. Pentru promovarea istoriei și culturii românești a primit în 2003 din partea președintelui României Ordinul de ofițer pentru merit, iar în 2012 Ministerul de Externe i-a dat remis o diplomă pentru promovarea valorilor universale. În 2017 a primit titlul de *Doctor honoris causa* al Academiei Bulgare de Științe, iar în 2019 a primit titlul de *Doctor honoris causa* al Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca.

orientale și sud-estice, se remarcă și preocupările de istorie a României. Începând cu articolul dedicat lui Tudor Vladimirescu și revoluției de la 1821, apărut în „Rassegna Storica del Risorgimento” (1975), profesorul Guida este cel mai reputat specialist italian care promovează valorile istorice și culturale ale României în spațiul european și nu numai. Articolele și studiile sale dedicate istoriei românești sau relațiilor româno-italiene din secolele al XIX-lea și al XX-lea analizează momente esențiale ale constituirii statului unitar român, descriind din perspectiva evoluției statelor Europei centro-orientale dezvoltarea societății românești: revoluția lui Tudor Vladimirescu (1821), mișcarea națională a românilor din secolul al XIX-lea și *Risorgimento*-ul în perspectivă comparată, relațiile româno-italiene în Europa modernă, personalitatea lui Marco Antonio Canini și România, relațiile româno-italiene în timpul Primului Război Mondial, formarea României Mari, evoluția României în perioada comunistă, cu deosebire în perioada Ceaușescu etc.

În ultima perioadă profesorul Guida s-a dedicat lucrărilor de sinteză asupra spațiului estic și sud-estic european în secolul al XX-lea și la începutul secolului al XXI-lea, amintind numai *L'altra metà dell'Europa. Dalla Grande Guerra ai giorni nostri* (2015). Bogata sa experiență științifică s-a materializat în ultimii 15 ani prin lucrări monografice dedicate spațiului românesc: *La Romania contemporanea. Momenti e questioni di storia*, apărută în 2003 și cele două ediții italiene, 2005 și 2009, ale monografiei intitulată *Romania*, Milano, Edizioni Unicopli, lucrarea de față fiind ediția în limba română.

Cartea lui Francesco Guida întrunește cele patru trăsături despre care Nicolae Iorga spunea că ar caracteriza o lucrare de calitate: organizare, documentare, stil, frumusețe. Are opt capitole, o anexă ce cuprinde șefii de stat și de guvern, o bogată bibliografie, extrem de utilă celor care doresc să se specializeze în istoria României și un indice. Arcul de timp prezentat se întinde de la constituirea statului român în 1859 și până la primele două decenii postcomuniste, mai precis până în anul 2009. Este o sinteză lămuritoare, ce poate fi citită cu plăcere de publicul larg, pentru că sunt prezentate subiecte sensibile ale devenirii istorice românești, care sunt de multe ori ocolite de specialiștii români. Rigoarea cercetătorului se împletește armonios cu limpezimea explicațiilor profesorului, autorul ghidându-și cititorul cu răbdare și pricepere printre evenimente, curente de gândire, procese economice, personalități etc.

În capitolul I se analizează constituirea statului modern român, ce se confrunta în prag de nou mileniu cu o industrializare modestă, nerezolvarea problemei agrare, care va declanșa grave convulsii sociale, lipsa unui partid politic exponent al țărănimii, analfabetism, existența unui puternic curent antisemit în Moldova. Sunt prezentate punctele de vedere conservatoare, liberale, social-democrate pentru rezolvarea problemei agrare, adevărata piatră de încercare a tuturor guvernelor de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, dar și a intelectualilor care au inițiat noi curente: semănătorismul, poporanismul etc. (p. 16–25). După Marea Război, în România se va realiza cea mai amplă reformă agrară din sud-estul Europei, dar care nu va rezolva pe deplin decalajele economico-sociale din lumea satelor. În plan extern alianța Regatului român cu Puterile Centrale va fi regândită în condițiile presiunii opiniei publice proantantiste, care dorea unirea cu Transilvania, și a modificărilor teritoriale din sudul Dunării în urma războaielor balcanice (p. 25–32).

Capitolul II este dedicat participării României la Primul Război Mondial și la Marea Unire. Se desprinde analiza relațiilor ruso-române în contextul mișcărilor revoluționare declanșate în imperiul de la răsărit, impactul acestora asupra operațiunilor militare, dar și al unirii Basarabiei cu România, în martie 1918 (p. 32–42). Percepțiile liderilor din Transilvania referitoare la viitorul provinciei în cadrul unui stat federal austriac sau la unirea cu România, activitatea Partidului Național Român în anul 1918 sunt prezentate în contextul declanșării unor ample mișcări sociale, greve, în orașele din Ardeal și Banat. Se prezintă activitatea Consiliului Dirigent din Transilvania, dar și provocările anului 1919: răspândirea ideilor bolșevice, revoltele din armata de graniță (7 iulie 1919 la Sighet), problema Banatului, războiul cu Ungaria împotriva Republicii Sfaturilor, grevele muncitorilor, solidaritatea cu Rusia Sovietică și cu Republica Sfaturilor (p. 42–58).

Capitolele III și IV sunt dedicate problemelor României interbelice: politica față de minorități – evrei și bapțiști –, problema Dunării, reorganizarea forurilor internaționale ce supravegheau fluviul: Comisia Europeană a Dunării (România, Franța, Italia) (p. 59–63). Sunt

analizate reformele: electorală și agrară (au fost expropriate aproximativ 6 milioane hectare) cu profunde schimbări în structura social-economică și politică, reforma monetară etc. (p. 64–76). Se prezintă traumele războiului, situația văduvelor, a orfanilor, nemulțumirile sociale: grevele feroviarilor, tipografilor, declanșarea primei greve generale, toate acestea pe fondul unei accentuate instabilități guvernamentale (p. 76–92). Un subcapitol deosebit este cel dedicat relației dintre intelectuali și naționalism, unde se prezintă rezerva acestora față de politicienii români. Intelectualii nu mai sunt inspiratorii politicii românești, de aceea au accente critice față de actanții sferei politice. Naționalismul este asociat în această perioadă cu ortodoxismul, reprezentanții săi fiind Nae Ionescu, Nichifor Crainic, care s-au manifestat în special în jurnalism. O parte dintre intelectuali dezamăgiți de partidele politice s-au îndreptat spre rege, care își manifestase rolul de protector al culturii și al cărui rol politic va crește treptat în condițiile fărâmițării partidelor politice (p. 92–100). Este prezentată succesiunea guvernelor, în condițiile existenței unei „democrații mimate”, cu referire specială la modul cum erau organizate alegerile parlamentare de către guvernul numit de rege. Întotdeauna erau câștigate de partidul aflat la putere (p. 111–154).

Capitolul V este dedicat dictaturii lui Carol al II-lea și cea a generalului Ion Antonescu, în contextul pregătirilor pentru al Doilea Război Mondial. Sunt detaliate măsurile prin care s-a introdus și consolidat regimul autoritar al regelui – decrete împotriva evreilor care și-au câștigat cetățenia după 1914, noua Constituție restrictivă, dispariția partidelor, rolul diminuat al parlamentului, reintroducerea pedepsei cu moartea –, ascensiunea mișcării legionare, punctul culminant fiind pierderile teritoriale din vara lui 1940. Se prezintă proclamarea statului național-legionar, intrarea în război alături de Axă și trecerea Nistrului, poziția inegală față de evrei a lui Antonescu, atrocități comise împotriva acestora în sudul Ucrainei și la Odessa (p. 179–180). Se precizează că în România nu a existat o puternică rezistență antifascistă (p. 183). În subcapitolul *Căderea lui Antonescu și inversarea alianțelor*, autorul face o comparație cu Italia, unde regele s-a implicat în îndepărtarea lui Mussolini. Autorul precizează că după întoarcerea armelor, fapt întâmplat înainte de a se încheia un armistițiu, au existat raporturi incerte între armata română și cea sovietică, iar comuniștii împreună cu aliații lor au preluat treptat puterea în contextul ocupării militare a țării de către Armata Roșie și a înțelegerilor dintre aliați referitoare la stabilirea sferelor de influență în Europa (p. 185–191).

Capitolul VI, intitulat *Nașterea și prima fază a regimului comunist*, începe prin prezentarea concisă referitoare la situația Transilvaniei, la revenirea teritoriului cedat Ungariei în 1940 la România și la divergențele cu privire la problema minorităților în cadrul Partidului Comunist Român (p. 195–198). Este redată instaurarea treptată a regimului comunist: constituirea guvernului Petru Groza, greva regală, alegerile din noiembrie 1946 cu rezultate falsificate, naționalizarea, colectivizarea. Pagini captivante sunt dedicate episoadelor sumbre de îndepărtare fizică a contracandidaților politici burghezi – oameni politici, magistrați, generali –, dar și înăbușirii grupurilor de partizani, unii sprijiniți de CIA, cu referire la expediția eșuată din 1951 din în munții Făgărașului (p. 208–211). Un subcapitol este dedicat raporturilor dintre statul comunist și reprezentanții catolicismului și ai Bisericii unite, care a culminat cu arestarea înalților prelați, desființarea Bisericii greco-catolice, încetarea relațiilor oficiale cu Vaticanul. Biserica ortodoxă s-a aliniat regimului, cu mici excepții, averea ei a fost naționalizată și a depins economic de stat (p. 216–221). Politica externă a României a fost în primii ani ai regimului comunist supusă politicii externe a Sovietelor. Totul a fost restructurat după model sovietic: instituțiile de cultură, învățământul, institutele de cercetare, Academia. Se constată o rusificare a culturii în dauna culturii occidentale, iar noua ideologie predomina în manualul de istorie a lui Mihail Roller. La acestea se adăugau servirea armatei și reorganizarea ei, urbanizarea forțată, reforma monetară din 1952, planificarea economiei. (p. 224–228). Un subcapitol important este dedicat epurărilor din Partidul Comunist Român, luptei pentru putere dintre diferite grupuri de interese: disensiuni între gruparea Gheorghe Gheorghiu Dej și Ana Pauker, Vasile Luca, Teohari Georgescu, eliminarea lui Lucrețiu

Pătrășcanu etc. Se prezintă instaurarea unui inuman sistem concentraționar în care au pierit aproximativ 250.000 de deținuți politici și unde au fost experimentate noi metode de reeducare (la Pitești, la canalul Dunăre Marea Neagră etc.) (p. 230–239). *Regimul, intelectualii și societatea* este un subcapitol unde se prezintă industrializarea și urbanizarea forțată, care au avut drept consecință dezrădăcinarea păturilor țărănești, pierderi economice importante prin emigrarea masivă a evreilor și germanilor, aici fiind amintit episodul transferului obligatoriu al germanilor în URSS, în timpul guvernului Rădescu, și traficul de emigranți cu Republica Federală Germania (p. 243–247).

În *De la destalinizare la dictatura lui Ceaușescu* autorul prezintă poziția României față de revolta din 1956 din Ungaria, conlucrarea cu Moscova pentru înăbușirea ei, dar și duelul dintre Gheorghe Gheorghiu Dej și Miron Constantinescu. Treptat se constituia un grup de lideri în cadrul Partidului Muncitoresc Român ce susținea o cale națională de dezvoltare a societății socialiste. Au apărut gesturi de independență față de Moscova: opoziția la de planul Valev, declarația din aprilie 1964, condamnarea politicii din anii 1950, reabilitarea lui Pătrășcanu, înlăturarea lui Drăghici. Instaurarea conducerii lui Nicolae Ceaușescu a coincis un regim de oarecare libertate între 1965–1971, care în plan extern s-a concretizat în: solicitarea referitoare la restituirea tezaurului românesc aflat la Moscova, refuzul României de a trimite trupe în Cehoslovacia, vizitele istorice ale lui Charles De Gaulle și Richard Nixon, rolul de mediator al lui Nicolae Ceaușescu între statele arabe etc. (p. 248–272). Paginile următoare sunt dedicate instaurării dictaturii personale a lui Nicolae Ceaușescu. Treptat disidenții au fost îndepărtați, a fost promovată în funcții de stat Elena Ceaușescu, iar societatea a suferit deteriorarea nivelului de trai până la limita subzistenței din cauza industrializării forțate, plății datoriei externe. Regimul de austeritate economică a fost dublat de cel al unei supravegheri draconice, de îngrădire a oricărei expresii libere, de cenzură, ceea ce explică lipsa unei disidențe puternice, aceasta manifestându-se special în rândul scriitorilor, artiștilor sau a câtorva grupuri de muncitori cu tradiție în mișcarea sindicală: minierii din Valea Jiului, în 1977, și cei de la uzina de tractoare din Brașov, în 1987. Au existat câteva voci critice și printre vechii membrii de partid, autorul menționând „Scrisoarea celor șase” (p. 282–293).

Ultimul capitol este dedicat revoluției din 1989 și României postcomuniste. Înlăturarea lui Ceaușescu fără proces este considerată de autor o operație pripită. Spre deosebire de alte foste țări comuniste, în România drumul spre democrație a fost lent explicațiile fiind: lipsa unei lustrații radicale, acapararea puterii politice de către foștii comuniști, reforme moderate, lipsa de viziune, migrarea forței de muncă etc. În ceea ce privește unirea cu Moldova, treptat s-a renunțat la idee și datorită evoluțiilor politice de la est de Prut, marcate de rezistența elementelor rusofile și ucrainene, care se opuneau curentului unionist, dar și de constituirea regiunilor secesioniste Transnistria și Găgăuzia și a politicii prudente a guvernelor de la București (p. 304–308). Ultimul subcapitol prezintă parcursul european al României, aderarea sa la diferite asociații economice și de schimb europene, acceptarea ca membru al Uniunii Europene și al NATO. În continuare există mari dificultăți în implementarea reformelor economice, care își așteaptă rezolvarea.

România în secolul XX este o lectură obligatorie pentru publicul român iubitor de istorie, într-o perioadă când știința istorică în sistemul educațional din România traversează o criză, fiind marginalizată. Este o meditație asupra rolului țării noastre în istoria nu numai a sud-estului european ci a întregii Europe. Lucrarea cucerește prin stilul autorului, care nu este numai un bun cunoscător al istoriei românești, dar și un cald susținător al spiritului românesc, de care îl leagă frumoase amintiri. În final autorul își exprimă speranța că în România se va instaura „o identitate europeană, care va putea să conviețuiască, fără a intra în conflict, cu identitatea națională. Această cale va fi și ea foarte lungă și dificilă, atât pentru români, cât și pentru cetățenii din toate celelalte state membre ale Uniunii Europene (inclusiv din acelea care nu au aderat de curând), dar va putea conduce la rezultate mai importante decât omogenizarea economică” (p. 332).

GELU SABĂU, *De la romantism la național-comunism*, Iași, Editura Institutul European, 505 p.

De la romantism la național-comunism a istoricului ideilor Gelu Sabău este una din cele mai ambițioase genealogii de istoria ideilor sociale din spațiul românesc imaginate și scrise vreodată. Analizând pe larg o suită lungă de gânditori români reușiți, oprindu-se strategic în anul 1989, Gelu Sabău își construiește cartea sub forma unei antiteze care își epuizează energia lăuntrică în sinteza național-ceaușistă (vezi socialismul etnicizat, protocronist, expresie a leninismului romantic, din cărțile istoricului și academicianului Ilie Bădescu de dinainte de 1989): România industrială, suverană, dar de un etnonaționalism care să ne individualizeze global ca unici și absoluți din punct de vedere cultural. Antiteza pornește din forțele intelectuale antimoderne, romantice, etnocentrice (Mihai Eminescu ca eminență cenușie cea mai înaltă, Nicolae Iorga, Aurel C. Popovici, Constantin Rădulescu-Motru, A. C. Cuza, Nicolae Paulescu, Nichifor Crainic și legionarii interbelici) și cele modernizatoare, dar nu neapărat liberale, cum sunt adepții occidentalizării României (Ștefan Zeletin, Constantin Dobrogeanu Gherea, Constantin Stere, Eugen Lovinescu, inclusiv simpatizantul legionar, tânărul Emil Cioran, sau Mihail Manoilescu, adeptul unui fascism original). Rezultatul este, în ceea ce ne privește, unul nu numai îndoielnic ca program sustenabil de dezvoltare socială, ci și complet depășit după piatra de hotar a revoluției din 1989. Gelu Sabău trasează contururile unei tradiții de gândire mult mai unitare decât se putea anticipa, ancorate în nevoile apăsătoare și în urgențele sociale ale României de la 1848 până la 1990. Rămâne de studiat în ce măsură deceniile care definesc contemporaneitatea noastră nu antamează aceleași teme românești revoluate, dar într-un decor globalizat, accelerat ca ritm al dezvoltării, dar nu mai puțin cunoscut în structurile sale adânci (centru – periferie economică, semicolonialism, colonialism mascat, subdezvoltare accentuată ca ecart de piață al inegalității materiale). Semne în această direcție sunt puține, fondul naționalist existent supraviețuind, epuizat și osificat, din reiterarea unor clișee ceaușiste târzii, dublate de un ortodoxism dacopat absurd și adesea comic prin exagerările sofistice la care, uneori, se pretează.

Ca întotdeauna în sarcina scrierii unei istorii intelectuale se ridică problema cadrelor epistemice cu care operează autorul. Neutralitatea lor poate fi estimată numai prin intermediul criticii deschise și neconcesive. În ceea ce privește studiul *De la romantism la naționalism-comunism* sunt câteva strategii argumentative care, dacă nu slăbesc argumentul central (proiectul naționalist român ca reacție modernă la concurența dintre state, acestea rivalizând în vederea dominării pașnice a altora, mai slab organizate intern), cel puțin ridică o serie de dubii cu privire la rezistența întregului schelet pe care Gelu Sabău se sprijină în întreprinderea sa intelectuală. Prima închegare de sensuri, care se expune la câteva intervenții critice, se referă la conceptele de antimodernitate și antimodernism. Acestea sunt împrumutate din teoria literară (Antoine Compagnon, *via* Oana Soare), nu din instrumentarul politologiei cunoscute, ceea ce este destul de bizar. Antimodernismul este un curent de gândire paradoxal, estetic, metafizic, haloul unei anumite atmosfere sufletești inefabile, în care artistul se opune lumii moderne, percepută exclusiv ca mecanizare industrială a naturii umane ingenue, înzestrată de la sine cu geniu spontan incomensurabil, dar și ca tiranie a principiilor egalitariste, artificiale, care au culminat cu redactarea *Declarației drepturilor omului și ale cetățeanului* în febra Revoluției franceze din 1789 (p. 20-21). Antimodernul, „ocazionalist” și antidogmatic, nondeterminist, adeptul liberului arbitru necondiționat (p. 32-35) nu dorește reîntoarcerea la starea de ordine socială anterioară, ci își pune credința într-o modernitate alternativă, poate chiar un plus de modernitate față de cea existentă. Gelu Sabău se folosește de dubletul antimodernitate-antimodernism, inspirat și de voluntarismul demiurgic al curentelor romantice europene, pentru a-i individualiza pe antimoderni ca fiind altceva decât mult mai prăfuiții, dogmaticii conservatori, eventual iezuiți sau membrii ai clerului ortodox. Aici se poate vorbi de o cotitură a definițiilor care mai mult acoperă sensuri decât își propune aceasta să descopere. Conservatorismul este la rândul său o școală de gândire cu multe încrângături și filiații, maeștrii și discipoli, putându-se lesne vorbi de expresii ideatice similare, oscilând de la cele mai rigide poziționări tradiționale, inventându-se și inventându-se un trecut idealizat, până la respingerea cu mijloace moderne a societății capitaliste

seculare și reificate. Antimodernii sunt o parte, probabil cei mai originali, dintre conservatori. În fond, Joseph de Maistre dorea nu revenirea la Vechiul Regim absolutist, ci o contrarevoluție care să înglobeze experiența iacobină revoluționară. Idealiștii germani precum Schelling, artiști ca Novalis sau poeți romantici ca Friedrich Hölderlin scriau în numele unei noi mitologii și unei religiozități moderne, care să nu mai păstreze nici măcar învelișul imagistic din vechiul creștinism. Subiectul conservatorismelor moderne a fost deja tratat exhaustiv în cele mai importante istorii intelectuale existente, pornind de la Russell Kirk sau Michael Oakeshott și ajungând la „retorica reacțiunii” a economistului Albert Hirschman. Deși Gelu Sabău amintește ori de câte ori are ocazia de filonul conservator care a produs refuzarea modernității, antimodernii sunt distanțați strategic de conservatori. Încercarea dă roade și sudează argumentarea, însă atât antimodernii români, cât și cei din alte culturi și societăți, pe care îi studiază Gelu Sabău aparțin, în fapt, de ideologia conservatoare paneuropeană, la fel de unitară ca și socialismele epocii, așa cum s-a dezvoltat ea în decursul secolului al XIX-lea, continuată până recent. Deși conservatorii neagă posibilitatea de a schematiza propria lor familie de gândire, diversă și bogată contextual, considerând că ei resping raționalitatea modernă, șablonardă, pozitivistă, practică, empirică și săracă în semnificații (doar liberalii și socialiștii își creează ideologii protectoare, false religii de fabrică sau de prăvălie), elementele ideatice sunt comune: anticapitaliști, contrarevoluționari, religioși (cel puțin ca sentiment metafizic atotcuprinzător, dacă nu și ca practică doctrinară de viață), antiegalitariști, crezând în organicitatea structurilor sociale, în evoluții graduale și într-o natură umană eternă, fie veșnic păcătoasă în damnarea ei, fie de un voluntarism imprezvizibil, bazat pe energii vitale care coboară în ancestralitatea barbară sau în fondul nestrunit al unui popor / al unei rase, conservatorii refuză cu obstinație, furie și indignare Rațiunea iluministă limitativă, materialistă, cu alte cuvinte, acel tip de rațiune generică ce se face responsabilă de cunoașterea și manipularea antropică eficientă a resurselor naturale prin intermediul științei moderne și a tehnologiilor sale aferente.

Antidemocratismul și apelul la cauze transcendente sau de dincolo de experiența cotidiană, pentru a explica viața socială în mari tablouri de focuri și lumini, fac deliciul conservatorilor dintotdeauna, antimodernii numărându-se printre ei ca excentrici, deși cultivarea excentricității aristocrate, snoabe, sfidătoare, dandy constituie o altă componentă a gândirii conservatoare. Gelu Sabău cunoaște temeinic aceste detalii, dar, dacă în loc de „antimodern” ar fi întrebuințat mai prudentul „conservator” romantic, atunci cititorul deprins cu bălăile ideologice ale ultimelor veacuri ar fi intuit cu rapiditate în ce constă finalmente conflictul de *mindset*. Conservatorii antimoderni, îmbibați de un idealism al voinței tutelare, nu diferă fundamental de retrogriizii, reacționarii, „fasciștii” de pe urma cărora se tânguie sau se distanțează, cu o stilistică la rândul ei specifică, blocul progresist occidental, care cuprinde atât liberali și libertarieni de toate nuanțele, cât și multitudinea de socialiști, anarhosindicaliști, comuniști, anarhiști etc. din ultima jumătate de secol (dacă nu chiar încă de acum două veacuri). Prin alăturarea explicită a antimodernismului romantic conservatorismului oficial, Gelu Sabău ar fi atenuat câte ceva din alura antimodernă radicală a ideologilor romantici. De ce nu procedează, totuși, autorul astfel? Nu putem decât specula cu privire la motivațiile acestei alegeri: pesemne că filozoful iraționalității cel mai distanțat de conservatorism, dar păstrând aceeași patimă antimodernă de demolare a logosului socratic ca ei, este Friedrich Nietzsche, care, pe o cale indirectă, devine un soi de prototip din umbră al antimodernismului romantic, cu toate că antimodernii studiați de Gelu Sabău nu înclină spre manifestări iraționale ale voinței de putere, ci înspre unele acomodante și de examinat factual din punctul de vedere al întrupării ei istorice. De asemenea, contaminând leninismul, care este o practică a puterii aplicată pe cazul unic al Rusiei țariste destrămate, cu duhul romantic (leninismul romantic, structura ideatică inventată de politologul Emanuel Copilăș pentru a se referi la guvernarea ceașistă din România, constă din elanul individului care conduce partidul unic teofor înspre împlinirea dorinței de a modifica „poetic” (în de creator) societatea în scopuri care îi satisfac artistului-dictator elanurile creatoare, societatea supunându-se, pare-se, ca o masă de plastilină), Gelu Sabău acreditează ideea că atât marxismul (într-o măsură mai mică), cât și leninismul (într-una mai mare) nu sunt neapărat urmașele iluminismului rațional, decantat de dialectica hegeliană, ci expresii ale potențialului uman prometeic ilustrat de literații romantici (p. 398-408). Lenin se iluziona vorbind că o teorie corectă este o recunoaștere aproximativă

a unei realități obiective, date din afară, modelată sau nu de voința umană (vezi partea finală din Capitolul V. 2, *Materialism și empiriocriticism*): în cele din urmă, această iluzie întemeietoare, la fel ca reflecțiile lui Friedrich Nietzsche care deschid primul capitol din *Dincolo de bine și de rău*, exprimă psihologia de culise și de budoar a filosofului propriu-zis, emițător hormonal de „idei” și „idealuri” vitaliste, dincolo de care se află impulsurile sale voliționale, guvernate de eros și de mărunte frustrări personale.

Dacă idealurile romantice se topesc în avântul cuceritor al extremei drepte moderne, dar și al celei stângi, ideologiile fasciste și comuniste ridicându-se din același trunchi al voinței de a schimba lumea din temelii, liberalismul (sau liberalismele) nu cunoaște (nu cunosc) aceleași necazuri politice excesive. Preluând distincția dintre libertatea pozitivă și cea negativă de la Isaiah Berlin, ale cărui vederi ideologice erau și încă sunt subsumabile unui liberalism conservator britanic, Gelu Sabău definește romantismul politic (curente etnonaționaliste, xenofobe, rasiste, antisemite, războinice, dar și altele dezvoltationiste în marș colectiv forțat, sub supravegherea unui stat supradimensionat și despotic, spre exemplu, cel din societățile comuniste) ca afirmare agresivă a organicului, a colectivității, a rasei superioare, a clasei proletare împotriva nu atât a dușmanilor lor declarați, cât a unității de bază a societății, anume individul liber lăuntric, conștient de sine, eliberat de constrângeri sociale exterioare, de intruziuni care să-l afecteze direct din punct de vedere fizic și mental. Libertatea pozitivă este logica maselor largi, adunate sub steagul clasei, națiunii unitare sau sub cel al rasei, care strivește creator individualitatea singulară, beneficiarul libertății negative, insul care nu vrea să fie deranjat de un stat atotputernic, un partid totalitar sau un *caudillo* naționalist și clica lui de adepți fanatici. Pășind dincolo de caracterul aproape metafizic al confruntării dintre cele două libertăți – atât de spectrale încât par apanajul unei dezbateri scolastice desprinse de istorie –, Isaiah Berlin își redactează eseurile despre libertate în ultima parte a anilor 1950–1960, când „războiul rece” se afla la zenit, statul sovietic (după umbra apăsătoare a celui de-al Treilea Reich dispărut) se face automat vinovat de practicarea la dimensiuni utopice a libertății pozitive, „marxist-leniniste”, în vreme ce garantul libertății consumatorului fericit de îndestulare rămâne ansamblul statelor capitaliste dezvoltate. Gelu Sabău practică indirect un discurs ideologic anticomunist deja clasicizat, paradigmatic.

Având în vedere că *De la romantism la național-comunism* este, mai presus de orice, o istorie a ideilor politice și mai puțin una a practicii politice reale, testate cu vârf și îndesat, ideile ajung un bun în sine, sfârșind prin a fi fetișizate sub forma unor catalizatori autonomi de fapte și întâmplări istorice. Libertatea pozitivă implică în numai chemarea la arme a principilor moderni care practică arta politicii, electrizată de romantism, ci și deschiderea unor piețe noi, unde se pot realiza, prin vânzare, noi și noi mărfuri, se cumpără la vrac resurse materiale, se traficează forță de muncă liberă și ieftină, se impune un regim constituțional în care proprietatea privată a deținătorilor celor mai importante mijloace de producție este sanctificată, iar cei care nu dețin mijloace minimale de supraviețuire au obligația de a-și găsi un loc de muncă pentru a supraviețui (moartea lor rămâne o chestiune de viață privată, la fel ca salariul de subzistență pe care îl obțin), se plătesc taxe puține sau deloc pe profituri, se controlează sau se vânează organizațiile sindicale, se exploatează munca minorilor pe sume derizorii, se defrișează păduri și se distrug ecosisteme, se fură și se risipește averi în consum individual haotic, iar, în tot acest timp, competiția pentru extragerea resurselor între câțiva deținători de capital (corporații, firme internaționale independente, capitalul financiar etc.) transgresează de departe politica domestică a unor țări neputincioase politic, atât domestic, cât și internațional. În fața intereselor economice capitaliste, libertatea negativă a muncitorului disponibilizat sau remunerat defectuos nu înseamnă absolut nimic, mai cu seamă când angajatul trăiește într-o societate subdezvoltată, din categoria „țărilor în curs de dezvoltare” sau „subdezvoltate” și nu se bucură de beneficiile protectoare ale unui „stat al bunăstării”. Odată adusă în discuție materia antagonistă, stranie, greu elucidabilă a practicii sociale reale, a intereselor economice aprinse, a rivalității lucide în numele banilor și al confortului personal, a bătăliilor politice pentru controlul statului, parcă subit opoziția dintre libertatea pozitivă și cea negativă își trădează limitele de cabinet filozofic exemplar, în care se exersează rumația intelectuală salubă, dar ferită de rumoarea străzii și a marilor tensiuni omenești. În pofida acestor elementare precizări, care subminează ego-ul cartezian,

redus la statutul de salaragiu anonim și semidoct, Gelu Sabău își articulează cartea pornind de la cele două tipuri de libertate imaginate de Isaiah Berlin ca cerințe de luptă, în câmpul tactic al ideilor, contra reprezentanților intelectuali destalinizați ai golemului sovietic.

Încrucșarea dintre ideologiile politice romantice – de fapt, vorbim de diverse curente conservatoare la nivel ideologic, unele profund antiliberal și radical modernizatoare în acțiune – și o viziune standard a liberalismului de piață burhez, tipic societății americane din secolul al XX-lea, asigură pledoaria finală a autorului: democrația liberală e singura soluție admisibilă și asimilabilă, deși adversarii ei, revoluționari în materie de contrarevoluții antimoderne, se pot dovedi fascinanți ca subiecți de cercetare într-un volum de istoria ideilor. Trecând în revistă contribuția românească la fenomenul dreptei intelectuale antiliberal, se pot decela câteva critici îndreptățite ale modernității, așa cum au fost exprimate de personalitățile studiate de Gelu Sabău. Disfuncțiile economice din România regelui Carol I sunt prezente și-n filipicele antisemite și xenofobe ale publicistului Mihai Eminescu, inamic al contractualismului englez sau al filosofilor iluminiști: în ciuda cadrului legal vest-european, care era, pur și simplu, o minciună sfruntată ca exercițiu pragmatic al puterii în stat, țărani români erau tratați ca niște peoni chinuți pe latifundiile unor boieri parazitari și cruzi până la indiferență, dublați de agenți comerciali și alți afaceriști verosi străini, orientați spre câștiguri rapide și consistente. Faptul că Mihai Eminescu discerne aceeași structură socială nemiloasă și rudimentară în plan economic ca socialistul Constantin Dobrogeanu Gherea din *Neoibăgia* nu-l exonerează de diatribele sale antimodernizatoare sau de simpatia pentru scenarii sociopolitice regresive, feudale. Aceeași constatare poate fi făcută și în privința naționalistului antidemocratic și antiegalitarist Aurel C. Popovici: indiferent de situația politică și economică a românilor ca etnie fără drepturi și fără demnitate în cadrul Coroanei austro-ungare, respingerea drepturilor fundamentale ale omului ca abstractizări revoluționare franceze și a sufragiului universal ca pură demagogie sau sminteală populistă nu este de luat în seamă. „În cazul lui Popovici, nu numai că autorul recunoaște opoziția dintre forma democratică și fondul național, dar el vede aici o opoziție imposibil de reconciliat. Chiar dacă cadrul democratic este cel care-i permite lui Popovici revendicarea drepturilor naționale pentru românii din Imperiu, el vede totuși în formalismul democratic un inamic implacabil la adresa principiului calitativ, pe care-l identifică cu națiunea. În cele din urmă Popovici alege fără echivoc: națiunea împotriva democrației, opțiune semnificativă pentru maniera antimodernă în care a fost receptată la noi modernitatea politică” (p. 86). Slaba și generalista metodă a istoriei, așa cum a fost instrumentată romantic de Nicolae Iorga, nu echilibrează delirul retoric naționalist și normativitatea utopic-conservatoare a cărților sale de maturitate, iar izbucnirile antisemite ale tineretii gazetare, pe aceeași barcadă cu un rasist de talia profesorului A. C. Cuza, nu-i fac cinste atunci, acum și în vecii vecilor. Este inimaginabil că în jurul prolificității remarcabile a istoricului Nicolae Iorga nu s-a ridicat și o școală matură și lucidă de istoriografi care să examineze derapajele politice, ideologice și filosofice ale „apostolului neamului”, multe din aceste abateri de la linia raționalității științifice revărsându-se, sub forme vulgarizate, în frazeologia legionară. Psihologia națiunii române, esența culturală a neamului românesc, prostul raport dintre materie și spirit pentru viața economică din ortodoxism nu schimbă în sens pozitiv spiritul antidemocratic și autarhic, antiuniversal, naționalist totalitar, al scrierilor filosofului și psihologului Constantin Rădulescu-Motru. Democrația rurală propusă de Constantin Stere – un spirit luminat față de linia tenebroasă a reacțiunii antimoderne din cultura română –, închistată într-un stadiu economic al micii proprietăți agricole pe model utopic danez, se aseamănă cu o proiecție tolstoiană târzie și anacronică la scară redusă a regatului României. Citindu-i pe intelectualii români clasicizați nu poți să te abții de la a constata gradul de superficialitate agresivă, parcă intenționat ancorată în opinii și fulgurații nihiliste, cu care acești jurnaliști de opinie, fără o pregătire serioasă în economie politică, statistică, filosofie politică etc. și afixându de dispreț triumfal pentru orice specializare universitară occidentală din vremea lor, emit judecăți de valoare implacabile cu privire la „destinul neamului”, „conștiința națională” sau „conducerea statului”. Nichifor Crainic, Nicolae Roșu, Petre Pandrea, junele Emil Cioran sunt, în stadii diferite și în conformitate cu propria formație academică și talentul intelectual, pătrunși de spiritul fascismului, dar fără organizarea și metoda crispante ale ideologilor nașiști. Capitolul VII, care explorează avaturile antisemitismului românesc în rândul elitelor intelectuale, nu tulbură și nu uimește, ci doar confirmă

cum deficitul grav de modernizare instituțională și de reforme economice din România de la 1859 până în 1940 își găsește compensația morală în practicarea limbajului urii împotriva agenților comerțului românesc de prin sate, târguri și orașe. Negoțul este detestat de pătura educată a românilor, iar antisemitismul apare ca paravanul util dincolo de care se ascund antipatia viscerală pentru schimbul comercial și disprețul pentru munca organizată în etapa sa meșteșugărească, de industrie neputându-se încă vorbi verosimil. Inflamările în presă ale unor ideologi antisemiți și conspiraționiști, operând cu un discurs pseudoștiințific, ca Nicolae Paulescu și A. C. Cuza se pot descifra ca o invitație liberă la etnicid. Holocaustul a fost nutrit și pregătit cu migală și de munca spirituală a unor intelectuali români reprezentativi. Ortodoxismul încastrat etnic al fascistului Nae Ionescu virează în direcția unei teocrații românești *sui generis*. Devierile legionare ale teologului Dumitru Stăniloae sunt surprinse ca temperate pe lângă statul etnocratic preconizat de jurnalismul fulminant al lui Nichifor Crainic, care, fără a fi fost legionar, vorbește în termenii generici ai fascismului italian sau spaniol.

Pe parcursul a sute de pagini dense, Gelu Sabău indică albia în care se vor vărsa apele antimodernismului românesc, dincolo de faptul că acesta este când predominant naționalist xenofob, când antisemit reacționar, când ortodoxist feudal și paseist mistificator: fenomenul legionar, această expresie de masă a ceea ce de jumătate de secol secreta în tomuri de hârtie intelectualitatea românească antimodernă și antioccidentală. „Deși filiația nu este evidentă în sine, atunci când legionarii vorbesc despre «revoluție spirituală», «revoluție morală», «revoluție națională», sau «revoluție de dreapta», ei se referă la sensul revoluției conservatoare, așa cum a fost elaborată la începuturile regimului fascist. Concepția a fost preluată și adaptată condițiilor culturale și politice ale societății românești. Revoluția morală a legionarilor presupunea, pe lângă lupta totală împotriva regimului democratic, și educarea populației, în special a tinerilor, în spiritul noilor valori ale naționalismului totalitar” (p. 219). Violența bezmetică, nulitatea măsurilor socio-economice din viitor și ritualistica păgân-ortodoxistă scot în evidență spiritul legionar de partid, dar și succesul său de popularitate electorală.

Ideologii modernizării României și liberalii credincioși ai occidentalismului local nu se înscriu nici ei în „școala” libertății negative, ci tot în termeni colectivști și oligarhici gândesc, elitele suprapunându-se pe neam, poporul de jos având rolul unui fond în care se pot turna variate forme, de această dată „liberale”. Ștefan Zeletin merge pe cartea naționalismului oligarhic neoliberal, statul fiind agentul modernizării României. Industrializarea centralizată, realizată mai târziu de liderii comuniști, se află aici *in nuce*. Populația poate suferi oricâte privațiuni materiale posibile până când starea economică a națiunii se va îmbunătăți îndeajuns pentru a consolida puterea statului român în interior și în afara țării. Absolutismul politic și centralizarea administrativă anticipează ceașismul în ultima sa fază autarhică. Altminteri, Ștefan Zeletin crede în lupta de clasă marxistă și în exploatarea muncitorilor agricoli și industriali, dar tratează cu un cinism fatalist acest proces istoric contingent: din moment ce orice țară bogată a trecut prin această dureroasă etapă de reasezare socială, de ce românii ar fi scutiți de proba de foc și sânge a modernizării forțate? Se pot, prin urmare, estima, conform politologului Cristian Preda, trăsăturile intelectuale ale demersului lui Ștefan Zeletin: „antisentimentalism ideologizant, relativism holist și istoricismul optimist” (p. 255). Oasele celor oprimați contează mai puțin decât eșafodajul României burgheze și industriale. „Putem afirma deci că Zeletin se inspira din istoricismul marxist pentru a justifica însă edificarea unui *liberalism economic național*. Iar accentul în această sintagmă cade mai mult asupra lui național, decât asupra liberalismului, deoarece naționalismul economic este pentru Zeletin scopul acțiunii burgheziei românești” (p. 257). Criticile întemeiate ale unor economiști ca Șerban Voinea și Lothar Rădăceanu la proiecțiile pseudomarxiste ale ideologului Ștefan Zeletin nu reduc din tăria proiectului său naționalist burghez.

Nici liberalismul idealist promovat de Eugen Lovinescu ca metamorfoză culturală burgheză ineluctabilă nu este unul centrat pe drepturile și libertățile individului: legile sincronismului și ale imitației sunt parte din procesul de globalizare occidentală la care se supune, venind din urmă, și estul Europei. Deși fidel tot unui esențialism etnic „de rasă”, Eugen Lovinescu nu asociază „românitatea” cu ortodoxia sau cu blocajul etern în viața rurală. El aparține categoriei hegelienilor de stânga, după Gelu Sabău: „Lovinescu, cu credința sa în puterea formelor de a-și crea propriul fond, se afla de

partea celor care cred că raționalul va deveni la un moment dat real. De aceea, pentru el democrația burgheză occidentală are ceva din certitudinea formei platoniciene, care urmează să se întrupeze și la noi într-o manieră necesară, similară modului în care se împlinește hegelian istoria. De aici și mersul necesar al modernității, cu toate neajunsurile ei, în numele idealului pe care-l are de urmat” (p. 274). Statul național burghez, liberal, deși este mai degrabă un construct cultural decât unul economic și sociologic, îl preocupă, de asemenea, și pe Eugen Lovinescu. Ceea ce rămâne viu până astăzi din *Istoria civilizației române moderne* și *Istoria literaturii române moderne* include, în mod special, critica demolatoare a antimodernismelor pernicioase din spațiul românesc.

Studiind curentele predominante, nationalist oligarhice, din interiorul Partidului Național Liberal, Gelu Sabău concluzionează: „Astfel, după cum observăm, liberalismului românesc îi este *constitutivă noțiunea de libertate pozitivă*, înțeleasă ca suveranitate sau libertate colectivă, care, de mult ori, este tocmai *opusul* libertății negative. Or, dacă libertatea negativă este esențială construirii liberalismului modern, atunci lipsa ei din cadrul liberalismului românesc, combinată cu susținerea de libertate pozitivă, ne face să constatăm existența unei doze consistente de *anti-liberalism* în cadrul liberalismului românesc” (p. 306). Românitatea și statul puternic figurează ca idealurile liberalismului românesc, civismul și drepturile inalienabile ale individului, în calitatea sa de cetățean, sunt reductibile la definiția totalizatoare acordată interesului național românesc. Binele general este, de asemenea, o noțiune încadrabilă doar unității etnice și puterii militare a statului român. România a fost un stat creat din rudimente idealiste de gândire antimodernă până în anul 1948, iar această ideologie, dizolvantă într-o societate înapoiată, în curs de trecere la sistemul economic de piață, va lăsa urme și-n proiectul național-comunist. Poate cel care anticipează vizionar modelul de stat național imaginat de dictatura lui Nicolae Ceaușescu este economistul fascist Mihail Manoilescu, al cărui proiect de suveranitate națională politico-economică, înrădăcinat în industrializarea protecționistă, centralizată de stat, însă una înfăptuită de către și pentru clasa burgheză, va deveni realitate abia sub auspiciile Partidului Comunist Român între anii 1960–1989. „De asemenea și organizarea socială din comunism avea puncte de asemănare cu corporatismul manoilescian. Atât comunismul, cât și corporatismul nu admit societatea bazată pe clase și, în timp ce comuniștii își propun să elimine stratificarea socială bazată pe clase, corporatismul își propune să integreze clasele sociale în organizații construite pe verticală, în funcție de specificul profesional. În realitate, organizarea societății comuniste seamănă mai mult cu modelul propus de Manoilescu, decât cu o societate în care au dispărut clasele sociale. Spre exemplu, în agricultură, Cooperativele Agricole de Producție funcționează ca ferme de stat, astfel încât activitatea lor să fie integrată sistemului de planificare și producție național. Activitățile industriale sunt organizate și ele pe mai multe nivele, local, regional și național, în funcție de importanța domeniului de activitate în ansamblul economiei naționale. Fiecare grup corporatist (domeniu de activitate) oferă anumite facilități angajaților, cum ar fi magazine speciale, restaurante, școli, facilități medicale etc., în funcție de importanța domeniului respectiv. Fiecare ramură economică își negociază obținerea de resurse de la centru, pentru organizarea activității sale pe viitor. Lupta pentru resurse nu se dă între diverse clase sociale, ci negocierile au loc între diverse ramuri de activitate și conducerea centrală a partidului. Căci, în fruntea tuturor ramurilor de activitate se găsește Partidul Comunist, care are statutul unei super-corporații, ce coordonează și supraveghează de la centru activitatea celorlalte corporații” (p. 353–354). Ceea ce, în definitiv, nu ne pune pe gânduri, fiind vorba de o necesitate istorică, este similitudinea dintre dezvoltacionismul industrialist al economistului Mihail Manoilescu și planificarea industrială ceaușistă. Pe deasupra, puținii gânditori marxiști români interbelici, cei social-democrați, inclusiv, până la un punct, și Lucrețiu Pătrășcanu, un comunist român veritabil, susțineau tot un proiect de dezvoltare economică modernă a României într-o netă etapă burgheză, înaintea oricărei revoluții socialiste. Iată că până și o istorie națională modernă, ca, de pildă, cea a României, străbătută de falii și rupturi politico-economice majore între generații, demonstrează continuități ideologice de adâncime.

În lumina faptului că *De la romantism la național-comunism* este o carte de istoria ideilor politice românești, probabil că un unghi marxist „ortodox” de a o aprecia nu ar fi chiar neindicat: Gelu Sabău se ocupă excesiv de suportul filozofic, adesea idealist, luciferic, nebulos, abstract,

prezumțios și încărcat moral, al ideologiilor sociale moderne, însă ele ar trebui privite și examinate în raport cu dorințele, mai mult sau mai puțin lămurite, ale unor intelectuali expresivi, care dau astfel glas aspirațiilor onora sau altora din clasele sociale ale timpurilor lor. Unii dintre acești savanți exprimă crezul și rațiunea de a fi ale clasei sociale din care fac sau au făcut parte prin formație sau orbită biografică. Antimodernismul intelectual românesc este cel mai probabil verbalizarea, nu întotdeauna rațională sau logică, a neputinței de a se adapta – schimbându-se, pierzându-și condiția socială deținută inițial – la modul de producție capitalist a celor mai multe clase sociale din România în intervalul 1848–1948. Lipsa de considerație sau absența respectului legalist pentru drepturile omului, ca individ singular, în istoria României moderne provine și din contradicțiile dure dintre clasele sociale, țărănimea română trăind într-o mizerie materială cumplită timp de aproape o sută de ani, parte din această condiție de robi maltrăți datorându-se claselor avute, de la boieri și clerul ortodox până la burocrăți potențați ai statului roman, care o duceau bine, în disprețul public și ura latentă a celor de jos, pe spezele suferințelor unei majorități uriașe dintre semenii lor. În mod poate surprinzător, perioadele de războaie sau conflicte armate deschise din istoria României nu au fost atât de periculoase pentru stabilitatea statului ca diviziunea economică dintre români pe timp de pace, mai ales când vorbim de una îndelungată și stabilă, clasele stăpânitoare, ineficiente în materie de guvernare și obscurantiste ideologic, așezându-se împotriva șanselor de emancipare economică și politică reală pe care le aveau țărănimea, muncitorimea și mica-burghezie române în relație cu standardele și cerințele de clasă ale epocii lor. Într-o considerație istoriosofică interesantă din *Caietele din închisoare* (Caietul 8, § <40>), Antonio Gramsci povestește că, vizitând odată regele Vittorio Emmanuele II orașul Cuneo, autoritățile locale au găsit de cuviință să-i ascundă în temniță pe săracii și nebunii urbei, iar, simulând pompa imperială romană, câțiva bărbați tineri și chipeși din localitate au fost obligați să se urce pe piedestale, vâruți din cap până în picioare, pretextând că sunt statui antice. Astfel fusese stăpânul Italiei primit de către locuitorii din Cuneo, plebea închisă urlând în zadar că ei ar fi fost adevăratul popor. Gramsci nu uita să amintească în această evocare rolul jucat în Rusia sălbatic-feudală de satele lui Grigori Potiomkin, dar adăugând că se poate uneori vorbi de întregi perioade istorice care reproduc modelul satelor curteanului rus. Istoria intelectuală românească pare, privind retrospectiv, un imens sat al lui Potiomkin, deși printre bărnele lucioase și aleile cu prundiș dintre casele cu aspect central-european se pot bănui câmpul deschis, golaș și nelucrat, fețele emaciate ale românilor de rând și rânjetul nu tocmai satisfăcut al celor care, deși au puterea în stat, nu sunt în stare să facă nimic folositor cu ea pentru societatea românească.

Dan Chiță

ION CÂRJA, IOANA RUSTOIU, SMARANDA CUTEAN, ZORAN MARCOV (editori), *Proiecte și destine românești în amurg de imperii: Legiunea Română în Italia (documente vizuale)/ Progetti e destini romeni al tramonto degli imperi: la legione Romana d Italia (documenti visuali)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut-Editura Mega, 2021, 114 p.

Rod al unei munci pasionate închinată unui episod al Marelui Război, activitatea Legiunii Române din Italia, albumul de față a fost întocmit pe baza documentelor fotografice și de arhivă prezentate în cadrul expoziției *Combatendo per la Grande Romania. Dall'esercito austro-ungarico alla Grande Romania: La Legione Romana D Italia (1916–1919)*. Expoziția organizată cu ocazia centenarului Marii Uniri, inspirată de Rudolf Dinu, Directorul Accademiei di Romania și Cristian Luca, director adjunct al Institutului Român de Cultură și Cercetare Umanistică de la Veneția, a fost prezentată în trei localități din Italia: Muzeul Istoric ale Regiunii Trentino din Trento, Galeria Piedicastello, în 15 noiembrie – 9 decembrie 2018; ExAsilo Monumento, Piazza IV Novembre, 9, Grizzo di Montereale Valcellina, în 16 noiembrie – 8 decembrie 2019; Casa Marchi, Via Montelieto,

Fanna, în 22 februarie – 8 martie 2020. Partea română a avut drept organizatori Institutul de Cultură și Cercetare Umanistică de la Veneția, Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia, Muzeul Național al Banatului din Timișoara, Institutul Cultural Român din București, toate acestea sub patronajul Ambasadei Române din Italia. A beneficiat de sprijinul entuziast al autorităților locale. Curatorii expoziției au fost: Ion Cârja⁴, Ioana Rustoiu⁵, Zoran Marcov⁶. Lor li s-a alăturat, ca editoare a albumului, Smaranda Cutean⁷.

În ultimii ani istoriografia română a închinat evenimentelor Marelui Război și Unirii din 1918 lucrări monografice pe tematici diverse și numeroase culegeri de studii. Albumul dedicat Legiunii Române din Italia valorifică un material documentar mai puțin exploatat: arhivele vizuale formate din fotografii, cărți poștale, afișe, cărți de vizită, materiale care au un impact rapid asupra cititorilor, reușind să transmită fragmente de viață trăită. Contactul cu imagini ale soldaților și ofițerilor surprinși în momente diferite ale participării pe front, de la clipe obișnuite de viață cotidiană, până la încăleștări, marșuri istovitoare sau participarea la slujbe religioase și diferite manifestări culturale emoționează publicul cititor. Elementele vizuale sunt întregite de scrisori adresate celor rămași acasă, hărți, obiecte, documente oficiale inedite legate de activitatea Legiunii române.

Albumul are o introducere bilingvă, cuprinzătoare, în care este prezentat contextul istoric al formării și activității legiunii române, continuă cu prezentarea propriu-zisă a materialului expoziției, împărțit în patru capitole și se încheie cu un rezumat în limba engleză.

În prima parte sunt prezentate aspecte din activitatea regimentelor predominant românești aflate în armata austro-ungară implicate în luptele de pe frontul italian: Regimentul de infanterie K. u. K. nr. 50 din Alba Iulia, Regimentul de infanterie K. u. K. nr. 61 Timișoara, Regimentul de infanterie K. u. K. nr. 31 Sibiu, Regimentul de infanterie K. u. K. nr. 43 Caransebeș. Un spațiu generos a fost alocat materialului documentar referitor la Regimentul de infanterie 61 Timișoara preluate din colecția „Dajdea” de la Muzeul Național al Banatului din Timișoara, care surprinde deplasări ale soldaților în mai multe localități din Slovenia și Italia și prezintă momente semnificative din viața de pe front.

Capitolul al II-lea prezintă experiența militară a lui Petre Ugliș, învățător înainte de război, implicat în activitatea culturală a ASTREI, al cărui jurnal de front împreună cu alte materiale aflate la Muzeul Național din Alba Iulia, constituie importante izvoare al perioadei, unele fiind deja publicate. De remarcat că Petre Ugliș a dezertat din armata austro-ungară în cea italiană și a fost implicat în activitatea Legiunii române din peninsula. Sugestive sunt cărțile poștale trimise logodnicei sale, Constanța Tomșa (p. 33–45).

Despre organizarea, activitatea și plecarea spre țară a Legiunii române se ocupă capitolul al III-lea al albumului. Sunt prezentate lagărele prizonierilor români din Italia de unde au provenit membrii Legiunii (p. 62–66), momentele festive de constituire a acesteia, marcate și de prezentarea unor documente inedite (p. 71–76), plecarea spre țară, pe mare (p. 82–87).

În ultimul capitol intitulat *Varia* sunt prezentate servicii religioase desfășurate pe front și un grup de cărți poștale de propagandă de război (p. 97–107).

Albumul rezultat în urma expoziției române itinerante în localitățile din Italia de nord, acolo unde a luat ființă Legiunea română, este o lucrare meritorie, care împletește seriozitatea documentării

⁴ Ion Cârja este conferențiar universitar dr. la Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, specialist în istorie modernă, istorie ecleziastică, arhivistică. Este directorul Școlii doctorale: Studii de populație și istoria minorităților din cadrul Universității Babeș-Bolyai.

⁵ Ioana Rustoiu, muzeograf la Muzeul Unirii din Alba Iulia, cu preocupări în cercetarea corpurilor de voluntari români în Siberia, subiect căruia i-a dedicat o lucrare.

⁶ Zoran Marcov, muzeograf la Muzeul Banatului, cu preocupări și studii în istoria armelor.

⁷ Smaranda Cutean, muzeograf la Muzeul Unirii din Alba Iulia, autoare alături de Ioana Rustoiu și Gabriel Rustoiu a lucrării *Corpul voluntarilor români din Siberia (1918-1920)*, album, Baia Mare, 2010.

științifice cu frumusețea imaginilor redată într-o ediție de excepție, pentru a rememora momente mai puțin cunoscute ale Marelui Război, prin destinele neobișnuite ale oamenilor obișnuiți puși în fața unor provocări neprevăzute.

Raluca Tomi

DAVID HOPKIN, *Voices of the People in Nineteenth-century France*, Cambridge, UK, Cambridge University Press, 2012, 296 p.

Analizând modul în care istoricii s-au raportat la producțiile folclorice ca surse pentru studierea trecutului, Peter Burke remarca, în urmă cu două decenii, că, odată cu creșterea interesului pentru cultura populară, istoricii au început din nou să-și îndrepte atenția către sursele folclorice, argumentând totodată pentru o și mai intensă utilizare a folclorului de către istorici. Este ceea ce face fostul său doctorand, David Hopkin, în volumul *Voices of the People in Nineteenth-century France*, unde pledează pentru o „turnură folclorică” în cercetările istorice.

Accentul pus în cercetările de istorie culturală din ultimele decenii pe modul în care procesul de formare a identităților naționale a influențat atenția acordată folclorului, începând cu sfârșitul secolului al XVIII-lea și pe parcursul secolului următor, determinând intervențiile culegătorilor de folclor ce proveneau din clasele de sus ale societății, a dus, în opinia lui Hopkin, la dispariția din analiza istorică a vocilor oamenilor din clasele de jos. Reticența cercetătorilor de a folosi literatura orală, inclusiv cântecele și basmele populare ca surse nu este justificată, argumentează Hopkin. Este adevărat că utilizarea izvoarelor folclorice prezintă unele probleme metodologice legate de autenticitatea acestora și de intervențiile folcloriștilor din secolul al XIX-lea, însă aceste probleme nu diferă în mod esențial de cele puse de orice alt tip de izvoare istorice și, mai important, își pot găsi o rezolvare.

Soluția pentru rezolvarea acestor probleme metodologice este preluată din folcloristica contemporană, ce consideră fiecare producție folclorică drept o reprezentare unică, dată de un anumit interpret, cu propriile nevoie și interese, în fața unui anumit public, cu așteptările sale specifice. De aceea, în fiecare dintre cele șase studii de caz (ce se constituie în capitole separate ale volumului) din diferite regiuni ale Franței în ultima parte a secolului al XIX-lea, Hopkin acordă atenție modului în care biografia, educația și atitudinea față de lumea rurală și cultura populară pe care o avea fiecare dintre cei trei folcloriști francezi din clasa de mijloc ale căror culegeri le folosește, Paul Sébillot, Achille Millien și Victor Smith, ar fi putut influența intervențiile acestora asupra textelor culese și publicate. Este studiată apoi și relația pe care fiecare culegător o avea cu informatorii săi, căci naratorii ar fi putut, fie din dorința de a mulțumi, fie în speranța obținerii unei recompense, să inventeze tipurile de basme sau de cântece pe care credeau că le dorește folcloristul.

Hopkin compară fiecare basm, cântec și ghicitoare analizate cu tipurile ce predomină în regiunea de unde au fost culese, pentru a evidenția modificările introduse de fiecare interpret popular în parte. Informațiile astfel obținute sunt apoi coroborate cu cele rezultate din analiza manuscriselor și scrisorile folcloriștilor și cu datele despre situația socială a fiecărui interpret popular, oferite de arhivele create de aparatul birocratic al statului francez. Hopkin ajunge astfel la concluzia că, de cele mai multe ori, interpreții populari nu s-au sfiit să-și exprime în basme și cântece propriile păreri despre condițiile specifice în care lucrau, despre familie și societate în general, dar și despre relațiile, deseori conflictuale, cu Biserica și guvernul. Transferul cultural nu a avut așadar loc într-un singur sens, de la clasele de sus la cele de jos, căci, așa cum a arătat istoricul de la Universitatea din Oxford, în Franța sfârșitului de secol XIX povestitorii și cântăreții populari au avut deseori un impact asupra modului în care folcloriștii și-au publicat materialele, determinându-i să-și modifice nu doar metodele de culegere ci și atitudinea față de cultura populară.

Fiecare capitol al volumului se concentrează pe un anumit tip de sursă folclorică. Primele două capitole (1. *Povestitul într-o comunitate de pescari: Saint-Cast, 1879–1882*; 2. *Povestea marinarii: povestitul la bordul flotei de pescuit din Atlanticul de nord*) analizează fenomenul povestitului într-un sat de pescari din Bretania. Hopkin arată cum pescarii bretoni foloseau poveștile pentru a transmite mesaje colegilor, dar și ofițerilor, întărind solidaritățile locale și rezolvând tensiunile ce apăreau în lungul timp petrecut la bordul vaselor ce pescuiau în Atlantic. Pe de altă parte, căsătoriile matrilocale ale zânelor sau prințeselor, ce apar foarte des în poveștile spuse de femei, reamintea ascultătorilor că în Saint-Cast nu era neobișnuit ca o femeie să moștenească și să conducă o fermă în timp ce bărbații erau plecați pe mare. Și cel de al patrulea capitol al cărții (*Povestitul și relațiile familiale într-o familie extinsă: familia Briffault din Montigny-aux-Amognes*) folosește ca sursă poveștile, arătând cum acestea erau folosite de o familie pentru a gestiona relațiile cu o rudă mai îndepărtată, folcloristul Achille Millien. Capitolul al treilea (*Ghicatori de dragoste și strategii familiale: dâymans din Lorraine*) analizează rolul pe care un anumit tip de ghicitori, specifice regiunii Lorraine, îl aveau în ritualurile de curtare și în strategiile de selectare a partenerului. Analizând circulația și variantele cântecului „sărmanului plugar”, cel de-al cincilea capitol (*Cântecele de muncă și viziunea țărănească asupra ordinii sociale*) argumentează pentru existența în Franța secolului al XIX-lea a unei viziuni sociale țărănești, ce-l valoriza pe țăran ca producător al hranei de care depindeau clasele de sus. Capitolul al șaselea (*Lumea vizionară a țesătoarelor de dantelă din regiunea Velay*) arată cum țesătoarele de dantelă din vechea regiunea Velay optau în mod deliberat pentru cântece ce nu se încheiau cu căsătoria protagonistei, ilustrând astfel propria lor condiție de celibatate. Ca și țesătoarele de dantelă din Franța secolului al XIX-lea, protagonistele cântecelor pe care acestea le cântau, aveau deseori o vocație religioasă, fiind răsplătite nu printr-o căsătorie, ci prin obținerea unei relații personale cu Christos.

Deși exemplele oferite sunt din Franța secolului al XIX-lea, concluziile cărții lui David Hopkin pot fi extinse, pentru epoca modernă, la nivelul întregului continent european: folosirea atentă a colecțiilor de folclor îl poate ajuta pe istoric să identifice alegerile oamenilor obișnuți, așteptările și speranțele acestora. Ceea ce nu implică însă în mod automat existența unei culturi populare omogenă, specifică unui națiuni sau unei provincii. Termeni precum particular, regional și eterogen descriu mult mai adecvat realitățile culturale existente în rândul claselor de jos în Europa epocii moderne.

Daniel Gicu

Academicianul **DAN BERINDEI** (3 noiembrie 1923 – 23 decembrie 2021)

Academicianul Dan Berindei ar fi împlinit în 2023 un secol de viață, apropiindu-se de vârsta Țării „rotunjite” sau a României Întregite, ai cărei suverani s-au încoronat în 1922 la Alba Iulia. A trăit sub trei regi, apoi sub „țării roșii” veniți dinspre Răsărit, bucurându-se și de cele trei decenii de libertate. A fost ani buni patriarhul istoriografiei românești. Pornit în lume sub bune auspicii, a trăit o viață plină de variate întâmplări – fericite, nefericite sau obișnuite – aidoma neamului său românesc, pe care l-a preamărit mereu, iubindu-l etern și necondiționat. Și-a văzut soția în închisoare și fiica născută după gratii, a fost scos din munca intelectuală și trimis la făcut blacheuri, nu i s-a îngăduit să ocupe vreo catedră universitară înainte de 1989, și-a petrecut soția, „mutată de la noi”, în acorduri funebre și și-a jelit singur, la senectute, ambii copii (sexagenari, dar pentru Domnia Sa tot copii) trecuți în lumea dreptilor. Și nu s-a frânt!

Născut la 3 noiembrie 1923, în București, s-a afirmat, de mulți ani, drept o personalitate marcantă a scrisului nostru istoric, ajungând, mai ales în deceniile din urmă, să se confunde cu istoria însăși și, îndeobște, cu cea mai importantă instituție de consacrare a valorilor culturale românești – Academia Română. Ales, în 1991, membru corespondent al prestigiosului for menționat, devine titular la scurt timp (1992), apoi președinte și președinte de onoare al Secției de Științe Istorice și Arheologie (din 1993 până azi). De asemenea, între 2006 și 2014, a fost și vicepreședinte al Academiei Române.

Format în ambianța școlii istorice de la București, în cea dintâi universitate a țării, profesorul Dan Berindei și-a desfășurat o parte substanțială din cariera de istoric la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei, în calitate de cercetător. Grație modelului oferit cu generozitate de către profesorii săi – unii dintre cei mai de seamă istorici români ai secolului trecut –, precum și dăruirii și dotării personale excepționale, tânărul învățacol a ajuns repede la performanțe științifice deosebite, apreciate de către cunoscători. Aprecierea aceasta cvasiunanimă a avut însă și sincopelile sale, datorate dictaturii comuniste, dificultăților de exprimare obiectivă a reconstituirii trecutului, primatului politicului și al ideologiei, încât venerabilul istoric de astăzi s-a văzut chiar îndepărtat pentru un număr de ani din activitatea de cercetare. Au urmat însă apoi anii maturității creatoare, care au corespuns și cu relativa destindere și liberalizare a societății comuniste. Specializat în istoria modernă a României, a ajuns de-a lungul deceniilor să fie autorul, individual sau în colaborare, a circa 100 de volume și a aproape 700 de articole și studii apărute în prestigioase reviste științifice din țară și din străinătate, în care abordează aspecte referitoare la istoria politică și socială a secolului al XIX-lea (revoluțiile din 1821 și 1848, Unirea principatelor, războiul de independență), la istoria economică, istoria culturii, a jurnalismului, a orașului București, istoria diplomației și relațiile internaționale. Au ieșit de sub pana sa Tudor Vladimirescu, Nicolae Bălcescu, Alexandru Ioan Cuza, Carol I, Mihail Kogălniceanu, Ion C. Brătianu și mulți alții, readuși la viață pentru noile generații, prin evocări pline de sevă. A scris și publicat *Istoria Academiei Române*. A depistat și a tipărit izvoare istorice privitoare la istoria modernă a României. În domeniul istoriei contemporane, a îngrijit *Jurnalul politic* al profesorului Ioan Hudiță (8 volume). A fost coordonator și autor al tratatului de *Istoria românilor* (vol. VII/1). S-a numărat printre autorii a numeroase lucrări colective și a fost redactor șef al unor publicații prestigioase. A fost ales, de-a lungul anilor, membru al unor academii și foruri științifice străine. Scrierile Domniei Sale au desenat, cu trăsături energice, portretul unei epoci numite îndeobște „secolul naționalităților”, evidențiind, în cadru european, afirmarea modernă a românilor și a României, cu toate procesele importante de-atunci, de la unirea Moldovei și Țării Românești până la Marea Unire. A ajuns el însuși subiect de cărți, fiind portretizat de mulți confrăți, de mai tineri istorici care văd în personalitatea sa un model de urmat. Cel mai recent, i-a închinat o carte (sub formă de

interviu) istoricul Narcis Dorin Ion, care are meritul incontestabil de a-l fi revelat lumii intelectuale și culturale românești așa cum a fost, adică plin de echilibru. Îmbinând cu îndemănare de maestru analiza cu sinteza, editarea izvoarelor cu elaborarea de monografii, istoria națională cu implicațiile sale europene și universale, academicianul Dan Berindei s-a situat mereu în centrul culturii poporului său, pe care a înțeles să-l facă apreciat și cunoscut în lume.

Dan Berindei avea vocația de a scoate la lumină trecutul „așa cum a fost”, după expresia celebră a ilustrului antecesor, Leopold von Ranke, provenit din secolul pe care Domnia Sa l-a iluminat cu atâta pricepere și dăruire. Dan Berindei s-a confundat din 1991 cu Academia Română, a cărei Secție de Științe Istorice și Arheologie îi datorează existența demnă de după căderea comunismului. Iar Academia – a cărei istorie a scris-o și rescris-o mereu – i s-a înfățișat drept instituția noastră spirituală supremă, care a făcut unirea românilor înainte de unirea politică.

*

Mulți se întreabă care a fost secretul longevității, mai ales al unei longevități senine, cumpătate, sănătoase, fără degradări mintale și fizice. În cazul de față, al academicianului Dan Berindei, ar fi, cred, mai multe secrete, de la viața trăită în respect pentru ea și pentru marea ei taină, până la prețuirea valorii omului și umanității. Dar, mai presus de orice, „secretul” este ascuns bine între filele acestei vieți zbuciumate, deși foarte evident pentru cine știe să citească. Singur mărturisește: „Nu am putut urî pe nimeni, nu a încăput în zestreă mea spirituală acest lucru, nu am avut în conduită asemenea sentiment care să dureze”. În aceeași notă, academicianul a recunoscut că nu și-a orchestrat și nici măcar urmărit vreodată cu scop anume recenziile cărților sale, cu alte cuvinte nu a făcut operă de marketing personal, nu s-a ilustrat prin interpuși pe „piață”, deși azi aproape că nu exiști fără așa ceva.

Dintre experiențele mele personale cu marele istoric, unele sunt memorabile. Când s-a impus și la noi moda numărării citărilor interne și internaționale (înainte să apară alte năzdrăvăanii, precum factorul de impact și indicele Hirsch, aplicate inclusiv creațiilor din domeniile umaniste), mi-l aduc aminte pe academicianul Dan Berindei complet nedumerit. După ce i-am spus, în funcție de priceperea mea, cum își țin unii evidența citărilor și cum chiar luptă (uneori cu arme necinstite) ca să fie citați cât mai des și să raporteze apoi asta, mi-a spus perplex: „Dar este dizgrațios să faci așa ceva! Cum să numeri de câte ori ești citat?”. În mintea unui om care văzuse valori autentice în carne și oase, care citise opere istorice nemuritoare și care asistase la impuneri firești pe scena profesională, nu încăpea „măsurarea” meschină în domeniile umanioarelor. Era de ajuns să te uiți la om și la operă și să știi „la câte bate ceasul”, după vorba de demult și regula de aur a unor măestri, adevărați „diagnosticieni” ai spiritului.

Era afectat ori de câte ori simțea că se lezează onoarea instituției numite Academia Română, pentru care și-a cheltuit o mare parte din energie toată viața și mai ales în ultimele trei decenii, de când a avut și mari răspunderi în cadrul ei. De la folosirea abuzivă a numelui de „academie” sau a adjectivului „academic” și până la defăimarea instituției în ansamblu, a receptat orice semnal în acest sens și s-a străduit să producă „reparațiile” cuvenite. I-a veștejit mereu pe anumiți detractori ai instituțiilor noastre culturale, de cercetare și de educație, cerând construcții și nu demolări. Dar nu a ținut seama de sentimentele personale, atunci când era vorba despre valoarea creației unui om. I-a promovat, la rigoare, chiar și pe aceia care-l criticau și care aruncau blamuri asupra Academiei, cu speranța conștientizării și responsabilizării lor.

Cea mai mare vorbă de supărare, trecătoare și aceasta, față de o persoană era: „M-a dezamăgit!” sau „M-a deziluzionat!”. Și asta după ce persoana respectivă făcea mari gafe, confuzii grave de planuri și persista în greșeală, inventând păcate și jignind pe față.

Figura de senior nu venea din vârstă, ci dintr-o mare noblețe sufletească, pe care o purta de-o viață, cu simplitate și cu demnitate. Firește, nu a scăpat de detractori, după cum era de așteptat. Cei mai activi – puțini, totuși, față de amploarea vieții și opereii omagiate aici – sunt cei meschini, care nu

puteau crede că academicianul Dan Berindei făcea totul „fără ură și părtinire”, că nu căuta glorie, că nu căuta funcții, că nu se răzbuna pe nimeni și că îi ierta – ca-n *Tatăl nostru* – pe toți „greșiții” săi. După propria mărturie („Eu nu sunt un ranchiunos, nu am fost cu nimeni toată viața mea. Sincer, nu pot să urăsc, simplu, structural”), academicianul Dan Berindei era un om senin, care-și purta crucea cu demnitate.

*

Dacă ar fi să ne imaginăm bunici și strămoși ideali, ar trebui să luăm poeziile lui Ștefan Octavian Iosif – dar cine o mai face azi? –, dar dacă am vrea să vedem aieva chipuri de asemenea patriarhi care ne-au netezit drumurile noastre line prin drumurile lor aspre, atunci e de ajuns să privim fața luminoasă și luminată de har a istoricului Dan Berindei. E greu să prețuim și, mai ales, să valorizăm virtuți umane precum adevărul sau dreptatea, ambele foarte importante; este capital să urmărim în viață adevărul și dreptatea, dar niciuna dintre aceste virtuți nu se poate atinge fără iubire și bunătate. Cred că aceasta este lecția de viață pe care ne-o transmite istoricul Dan Berindei: fără bunătate și generozitate, adevărul și dreptatea, rămase singure, ne dezumanizează, adică ne iau ceea ce avem noi caracteristic. Să prețuim acest mesaj al acestui autentic membru al elitei intelectuale a României, într-o vreme de cumpănă! El ne cheamă spre valori simple și perene, de care pare că am uitat, cum sunt instituțiile trainice, țara, familia, meseria, toate puse sub aureola seriozității și exigenței de sine, dar și a onestității și bunătății în raport cu ceilalți.

Nu a voit frângeri ușor acceptate și ușor de exploatat de către alții. Nu a fost de acord cu istoria exagerat regională, fiindcă spera să păstrăm nealterată unitatea noastră într-o lume tot mai dezbinată sub pretextul globalizării. Toate acestea sunt lecții de viață, adică lăsăminte sau testamente pentru urmași. Academicianul Dan Berindei a transformat tragismul unei vieți în speranță, pentru că viața nu ne-o dăm noi înșine, ci ne vine ca un dar, iar darurile se onorează și se prețuiesc. A fost convins mereu – aidoma unui confrate transilvănean de odinioară (Silviu Dragomir) – că nu contează întotdeauna numai faptele pe care le-ai împlinit în viață, ci și curățenia sufletească prin care le-ai întruchipat, și că nu numai cele împlinite sunt importante, ci și cele care n-au fost, dar ar fi putut să fie.

Ioan-Aurel Pop

APOSTOL STAN (18 ianuarie 1933 - 3 februarie 2022)

După o lungă suferință ne-a părăsit cel care s-a identificat timp de decenii – între 1957 și 1999 – cu Institutul de Istorie („Nicolae Iorga”) al Academiei Române. A fost un nume important al istoriografiei moderniste (cu contribuții esențiale despre revoluția de la 1848, situația agriculturii, a categoriilor sociale din secolul al XIX-lea, a vieții parlamentare ș.a.m.d.). A schițat și câteva importante portrete biografice (Vasile Boerescu, Gheorghe Magheru, Dinicu Golescu ș.a.m.d.). Însă mai ales după 1989 s-a dedicat și istoriei contemporane reconstituind cu probitate biografiile lui Iuliu Maniu (*Iuliu Maniu. Naționalism și democrație. Biografia unui mare român*, Editura Saeculum I.O., 1997) și Ion Mihalache (*Ion Mihalache: destinul unei vieți*, Editura Saeculum, 1999). A realizat mai multe volume consacrate revoluției din decembrie 1989, inclusiv din perspectivă memorialistică (*Revoluția română văzută din stradă, decembrie 1989 – iunie 1990*), precum și analizei istoriografiei din timpurile comunismului (*Istorie și politică în România comunistă; De veghe la scrierea istoriei: Securitatea*) – ultimul întemeiat pe studierea propriului dosar de urmărire întocmit de poliția politică.

Apostol Stan și-a efectuat studiile secundare la București, iar între 1952 și 1957 a urmat cursurile Facultății de Istorie a Universității din București. În 1969 a devenit doctor în istorie, cu o

teză despre problema agrară în timpul Revoluției din 1848 în Țara Românească (publicată și în limba franceză). După 1989 a susținut cursuri la Facultatea de Istorie a Universității din București și s-a ocupat de redactarea revistei „Destin Românesc” (redactor șef: Alexandru Moșanu), editată de Fundația Culturală Română. A colaborat în mai multe rânduri la suplimentul de istorie *Aldine* editat de cotidianul „România Liberă”.

Imediat după absolvire, în 1957, a devenit cercetător la Institutul de Istorie al Academiei RPR (și cercetător științific principal – din 1971 – la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”. Până în 1989 s-a dedicat aproape în exclusivitate lucrărilor și studiilor privitoare la perioada modernă, abordând cu predilecție teme referitoare la situația agriculturii, problema proprietății și a clăcășiei, revoluția de la 1848, biografiile de pașoptiști și postpașoptiști, istoria partidelor politice în doua jumătate a secolului al XIX-lea etc.

După revoluția din 1989, a continuat să abordeze subiecte circumscrise secolului al XIX-lea și în general teme de istorie modernă (axate pe analiza liberalismului politic), studiile sale intrând în bibliografia obligatorie a multor facultăți de istorie și științe politice. Treptat însă Apostol Stan s-a orientat spre studierea perioadei contemporane și spre realizarea de sinteze. S-a remarcat și prin alcătuirea de biografii – deja menționate – ale unor oameni politici (Iuliu Maniu, Ion Mihalache), lucrări de istorie a partidelor istorice (PNL) ș.a.m.d.

Cel puțin trei cărți ale sale (amintite mai sus) abordează în detaliu problematica perioadei comuniste: *Revoluția română văzută din stradă, decembrie 1989 - iunie 1990*, București, Editura Curtea Veche, 2007; *Istorie și politică în România comunistă*, București, Editura Curtea Veche, 2010; *De veghe la scrierea istoriei (Securitatea)*, București, Editura Curtea Veche, 2012. Accentul cade cu precădere asupra raporturilor dintre istori(ografi)e și politică, dar Apostol Stan recurge și la numeroase contextualizări. Câteodată memorialistul se lansează în tentative de investigație sociologică vizând culisele istoriografiei române de dinainte de 1989, mai ales rețelele sociale din sânul breslei sale, încercând să detecteze modul în care istorici profesioniști sau doar politrucci dobândesc putere, funcții, acces aproape discreționar la călătorii în străinătate etc. Refuzul de a accepta să fie racolat de Securitate, atât înainte de 1977 (anul în care a efectuat un stagiul de documentare în Statele Unite ale Americii), cât și odată întors în țară, îi blochează contactul ulterior cu Occidentul, iar fuga din țară a fiului, Mihnea, în 1987, îi complică și mai mult situația de la Institut. Revoluția din decembrie 1989 a fost un moment izbăvitor.

În aceste ultime volume, planurile memorialistic, documentar și istoriografic se întrepătrund, iar evenimentele din viața personală și din activitatea științifică sunt puse în context, integrate desfășurărilor politice interne. Pornind de la dosarul de urmărire informativă întocmit pe numele său în anii 1980 de către organele de Securitate, dosar păstrat în arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, Apostol Stan ajunge să trazeze întreg proces de supraveghere polițienească a Institutului de Istorie „Nicolae Iorga”. Memoriile și considerațiile lui Apostol Stan privitoare la profesia de istoric în anii regimului comunist sunt expuse în general cu un subiectivism bine temperat, îmbinat cu simț analitic. Istoricul integrează propriul traseu biografic în contextul general al evoluției scrisului istoric românesc de dinainte de 1989. O altă realizare editorială ce merită amintită este și încercarea de sinteză a istoriei românești – *Istoria esențială a României*, București, Editura Saeculum I.O., 2016), la fel ca și tentativa de reconstituire a situației revoluționare din 1989 (*România, decembrie 1989. Enigmele Revoluției?*, București, Editura Saeculum I.O., 2013).

Apostol Stan își doarme somnul de veci la Cimitirul Herăstrău, unde a fost înhumat la 5 februarie 2022. A lăsat posterității în jur de 35 de caiete cu însemnări zilnice acoperind perioada 1990-2017, agende diaristice care își așteaptă editorii. Până acum au apărut doar notațiile sale de la 1 ianuarie 1990 până la finele lui iunie 1990.

IRINA GAVRILĂ (11 februarie 1950 – 16 aprilie 2022)

Anul acesta la 16 aprilie ne-a părăsit plecând la cele veșnice fosta noastră colegă și prietenă Irina Gavrilă. Timp de aproape un deceniu se luptase cu o boală nemiloasă cu discreție, optimism, curaj, dar și cu speranță. Locuia de ceva vreme alături de soțul ei în Statele Unite ale Americii și ori de câte ori sănătatea îi permitea venea în țară. De fiecare dată se bucura să-și revadă prietenii și colegii, să depene amintiri, să viziteze locurile natale.

Am cunoscut-o pe Irina Gavrilă imediat după intrarea mea la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” cu mai bine de patru decenii în urmă. Era o tânără veselă, plină de viață, cultivată, amabilă, de care te simțea aiură, mai ales că avea darul de a veni oricând în întâmpinarea unei solicitări, de a colabora la proiecte de cercetare. Mereu zămbitoare, dornică să ajute, generoasă, modestă, o mare iubitoare de spectacole de teatru, Irina urmărea ultimele montări la teatrele bucureștene și ne cumpăra bilete. Îmi amintesc cu nostalgie, dar și cu o imensă plăcere de excursiile pe care le făceam în jurul Bucureștiului sau prin țară, de întâlnirile prilejuite de diferite evenimente, dar și de cele trei săptămâni petrecute la Sofia în cadrul unui stagiu de documentare. Firea plăcută, optimismul, discreția și bunele maniere au făcut-o îndrăgită de doamnele din departamentul de istorie medie din institut, în al căror „club” era binevenită.

Absolventă a liceului „Gheorghe Lazăr”, azi colegiu național, Irina a iubit matematica, ceea ce a determinat-o să urmeze cursurile Facultății de Matematică a Universității din București, specialitatea informatică, domeniu nou la vremea respectivă. La absolvire, în 1972, Irina a fost repartizată la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, din cadrul Academiei Române, unde se puneau bazele unei cercetări de pionierat prin crearea unui departament al cărui obiect era aplicarea metodelor matematice în cercetarea istoriei și constituirea de baze de date istorice. Timp de patru decenii Irina Gavrilă a parcurs toate gradele științifice și a susținut teza de doctorat cu tema *Metode statistice și prelucrare automată în exploatarea informației istorice*, devenind doctor în istorie în 1998. În 2004 lucrarea a primit premiul „Nicolae Iorga” din partea Academiei Române.

La Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” Irina Gavrilă s-a făcut remarcată prin abnegație, spirit novator, prin promptitudinea cu care răspundea solicitărilor și prin inițierea și participarea la noi proiecte de cercetare. De informațiile și noutățile culese cu prilejul specializărilor și stagiilor de documentare în Marea Britanie, Statele Unite ale Americii., Bulgaria, Federația Rusă, axate pe proiectarea și analizarea bazelor de date istorice în general, și al demografiei istorice în special, au beneficiat colegii și colaboratorii. Împreună am participat la mai multe granturi UEFISCDI, la unul Irina fiind coordonatoare, prilej de a constata încă o dată profesionalismul și acribia sa.

Un loc aparte în activitatea științifică a Irinei Gavrilă îl ocupă investigarea surselor documentare oferite de călătorii străini care au străbătut spațiul românesc în cursul secolului al XIX-lea, alcătuind în acest sens o bază de date istorice privind impresiile acestora despre realitățile locurilor. În cadrul procesului de documentare pentru grantul al cărei coordonator era, Irina a acordat o atenție deosebită tinerilor cercetători cooptați în colectiv, cărora le-a facilitat stagiile de documentare peste hotare, achiziționarea de laptopuri, i-a sprijinit în depistarea se surse documentare.

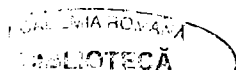
Născută cu vocația cercetării, transformată în pasiune, manifestată constant de-a lungul întregii activități științifice, Irina Gavrilă a lăsat lucrări științifice atât în calitate de unic autor cât și de coautor, dintre care menționez: *Arhondologiile Țării Românești de la 1837* (împreună cu Paul Cernovodeanu), Brăila, Istros, 2002; *Statistică matematică și informatică în cercetarea istoriei*, Brăila, Istros, 2003; *Cercetarea istorică asistată de calculator*, București, Oscar Print, 2014; *Societatea românească între modern și exotic văzută de călătorii străini 1800–1847* (coordonator împreună cu Ileana Căzan), București, Oscar Print, 2005; „*Celălalt autentic*”. *Lumea românească în*

literatura de călătorie (1800–1850) (coord.), București, Oscar Print, 2010; *Frontierele necunoscutului. De la vest spre est prin țările române. Impresii de călătorie, secolul XIX*, (coordonator), București, Oscar Print, 2011. Aceștia li se adaugă numeroase studii de specialitate publicate în reviste din țară și străinătate.

Pentru noi, colegi și prieteni Irina Gavrilă va rămâne mereu în amintire ca o figură luminoasă, un om generos, modest și plin de viață.

Odihnește-te în pace, dragă Irina.

Daniela Bușă

ISSN 0567-6320